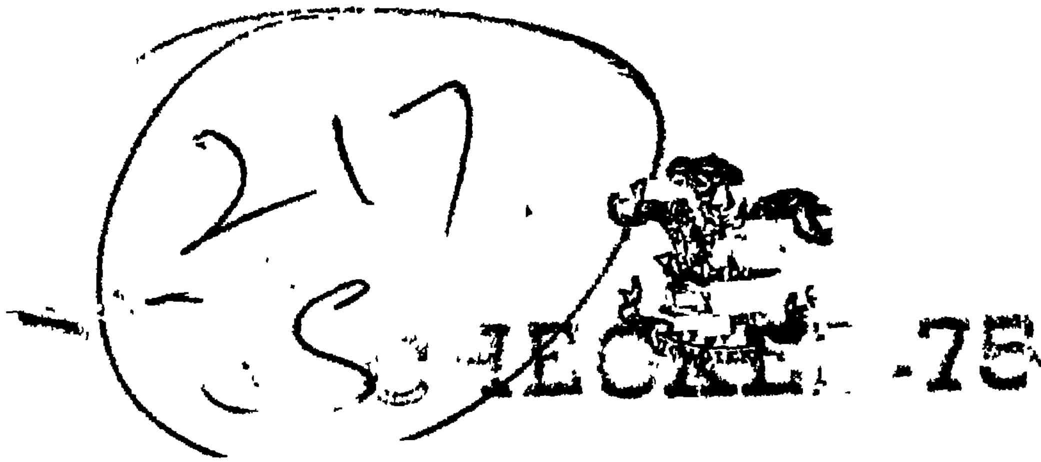
శ్రీరామ

నీతిసంగ్రహము

గ్రంథకర్త

పూతలపట్టు శ్రీరాములురెడ్డిగారు.

ప్రకాశకులు

రెడ్డిసోదరులు

రాయవరము, తూర్పుగోదావరిజిల్లా.

బ్రాంచి:—రాజమండ్రి

932

రిజిష్టరు చేయఁబడినది

వెల అణాలు

THE MARY PRESS
RAYAVARAM

విషయసూచిక

శ్రీరామ

విక్రమ రాఘవము

—: సేతుబంధనము :—

శ్రీరామచంద్రుండు వానరుల సముద్రముం దాఁటు నుపాయం బడిగెను. వారి వారికిఁ దోఁచిన తెఱఁగున వారు చెప్పిరి. "హనుమా! నీ వేమనియెద?" వని ప్రేమ దైవార లలితవాక్యముల రాముండు హనుమంతు నడుగ నతఁ డిట్ల నియె. "మత్పుణ్యమూర్తీ! ఆలోచనలేల? విశ్వరూపంబు ధరించి సమస్త వానరబలంబుల మీతోఁ గూడ నీయొక్క మహాసముద్రమును గాదు: సప్తసముద్రముల నవలీల దాఁటింతు. ఉత్తరువిమ్ము. కాదేని లంక నకలంకగతిఁ బ్రాఁత గలంగ నీ దరికిఁగొనివచ్చెద. "ఎయ్యదాజ్ఞ?" అనుడు రామచంద్రుండు మందహాసరోచులు మొగమున నిగుడ నయ్యాగచరవీరుం బొగడి "నాయనా! అమానుష్యచర్యలు నేఁ జేయింపఁ దలంపుగొనను. నీ వెంతకైన దగుదువు" అని విభీషణువంకఁ దిరిగి "సోదరా! నీ యభిప్రాయ మెట్టిది?" యని పృచ్ఛించెను. "మహాత్మా! సముద్రప్రార్థనంబుచేసి తరించునది యుత్తమమార్గమని నా మతము" అని యతఁడన

రాముఁ డతని సాధుభావంబునకు సామోపాయంబునకు నుచితజ్ఞతకు సంతసించి సమ్మతించి లక్ష్మణుం డొసఁగ రమ్యస్థలంబునఁ గుశాస్తరణం బొనరింప నినకులాభరణం బందు నియతుండై శయనించి సముద్రతరణంబుం గూర్చి సముద్రప్రార్థనంబు గావించె. మూఁ డహోరాత్రములు నిరశననియతవ్రతుఁడై రాముఁడు పారావారముం గుఱించి ప్రార్థించినను జడధి సౌమ్యమూర్తియై పొడసూపకుండె. జడబుద్ధులు మహాత్ముల ప్రార్థనంబుల నెఱుఁగరే? రామునకుఁ గోపమగ్గలంబయ్యెను. అతని కోపమున కెదు రేది? "లక్ష్మణా! విల్లిటు తెమ్ము.

క. క్షమయును బ్రియవాదిత్వము
శమమును నార్జవము దుర్విచారులు కడుఁ జా
లమిగా నూహింతురు లో
కము వెఱచుట బెట్టిదంబు గలుగుటఁ జుమ్మీ!

రావణుని పొరుగు వాఁడగు నీ జడునకు సుగుణం బెట్లు గలుగు? కానిమ్ము. నా శక్తి చూపెదఁగాక!" యని విల్లందికొని బ్రహ్మాస్త్రము సంధించి యాకర్ణాంతము లాగె నంత కే,

శా. ఆకంపించె ధరిత్రి బిట్టవిసి న
క్షైమ్రోసె బ్రహ్మాండమ

స్తోకధ్వాంతముగప్పెఁ దప్పిరి గతుల్
సోమార్కు లుల్కాను రా
లోకంబయ్యె నభంబు దిగ్వివరముల్
తూలెన్ యుగాంతాభ్రముల్
వేకూలెం బొడలేక భూతములు ఘో
లెంగూలె నిర్ఘాతముల్.

బ్రహ్మాస్త్రము సామాన్యాస్త్రమా? ఆ సమయమున జడధి వడంకి సురసరిన్ముఖనదులు దివ్యరూపంబులు ధరించి వెంటరా సౌమ్యమానవాకారంబున నరపాలునిపాలికేతెంచి కేలు మొగిచి,

చ. "నృపవర! మున్ను లోకములు
నిల్పినవాఁడవు నీవకావె! యా
ది పురుషుఁడైన విష్ణుఁడవు
దేవ హితంబొనరింప నిప్పుడీ
వపువు ధరించినాఁడవు భ
వన్మహిమంబున భూతకోటి ని
శ్చపుగతి నుండఁ గావుము జ
గంబెఱుఁగంగ డసూపనేటికిన్"

వనచరులచే శిలాచయంబులు వృక్షషండంబులు పర్వతంబులు దెప్పించి నామీఁద వేయింపుము. వాని మునుఁగక యెగయనెత్తి పట్టియుండెద. నీచే నిరిపంబడిన సేతు

వృత్తాంతము బ్రహ్మాండం బుండుదనుక నుండఁగలదు. మీరా సేతువుపైఁ దరింపఁదగుదు" రని వినమ్రుఁడై వేఁడిన నతని పలుకుల కలరి రామవిభుండు "సరిత్పతీ! నా బాణ మవంధ్యము. ఎవరిపై దీని వదలుదు?" నన సముద్రుం డిట్లనియె.

"నా కుత్తరభాగంబున ద్రుమకుల్యమని యొక యవటంబు గలదు. అందాభీలముఖులు పెక్కు రక్కసులుండి లోకంబుల హింసించుచుందురు. ఆ మూఁకపై నీ యస్త్రము విడువు" మన నా దుర్ధర ధనుర్ధరుం డట్లు చేసె. అమ్మహానీయాస్త్రంబు మిణుంగురులు మింటనంట వెడలి యా మరువునఁ బిడుగువడువునఁ బడి తజ్జలంబుల శోషింపఁజేసి నిశాచరులఁ బొరిగొని క్రమ్మఱఁ దూణీరంబునకు వచ్చె.

తదనంతరము వానరులు కొండలు గుట్టలు ఱాలు తరువులు దెచ్చి విశ్వకర్మ పుత్త్రుండగు నలున కందిచ్చుచుండిరి. వానిని నలుఁడు నేర్పుమెయి నందికొని బల్లపాలుగాఁ బఱుచుచు నంచులఁ దరుసంఘంబుల సదుముచు నాఁడు పది యామడల వెడల్పునఁ బదునాలుగామడ నిడుపున బలువుగాఁ గట్టెను. అంత నీ వానరులు రామకార్యకరణసంజాత పరవశత్వంబున నా నగం బెక్కడఁ గ్రిల్లగించుకొనిపోవుదురో యను భయంబునఁ గాపాడుకొనఁ బోవువానివలె భానుఁ డస్తాద్రికి బ్రాలెను. కపులు వారిధి బంధన కార్యంబు చాలించి కొండలు సేతువునకుఁ గాపుంచి యెపుడు తెల్లవా

ఱునా! ఎపుడు వారధి పూర్తియగునా! యని ముచ్చట లాడుకొనుచు నుండిరి.

శార్దూలుండను రావణుని వేగులవాఁ డిదియెల్లఁజూచి పోయి తన ప్రభువునకు విన్నవింప నతఁడు శుకుండను వానిం బిలిచి "నీవేగి సుగ్రీవునితో 'వృథావైరంబేల? నీవు వానర నాథుండవు. నేను దానవనాథుండను. మనకు మైత్రితగును గాని తాపసుఁడగు వెడఁగు నరునితోఁ బొసంగదు. కిష్కింధకుఁ బొమ్ము. కాదేని మిమ్మాక్రమింపు' మని బుద్ధిచెప్పిరం" మని పంప నతండు శుకరూపియై చని యంతరిక్షంబున నిలిచి రావణ వాక్యంబులు సుగ్రీవునకు వినఁబలికె. వెన్నెలలోఁ గూర్చుండి వేడుక మాటలాడుకొనుచున్న కపు లా వచనం బుల విని తటుక్కున మింటికెగసి వాలంబుల వాని మెడఁజుట్టి సగమాయువుపోవ గుంజుకొని వచ్చి పిడికిటిపోటుల లెస్సగా మర్దించిరి. వారి దెబ్బలకుఁ దాళలేక శుకుండు "రామా! వార్తావహు నీవిధి నొప్పింప న్యాయమే? శుభేక్షణా! కృపం జూడు"మని ప్రార్థింప దయామూర్తి వానివిడిపించె. "సుగ్రీవా! దశగ్రీవుతో నేమందు?" నన శుకున కలుకతో సుగ్రీవుం డిట్లనియె:—

సీ. "తలపోసి చూచినఁ గాదా నాకు నవ్వాలిఁ
బోలిన యట్టి తోఁ బుట్టు వనుము

వి క్ర మ రా ఘ వ ము

వసుమతీసుత నట్లు § వంచించి తెచ్చుట
మగటిమి గాదని § మఱవకనుము
లోక మరాక్షస § లోకంబుగాఁ జేయఁ
గపిసేనతో వార్ధిఁ § గడతుమనుము
లంకఁ ద్రికూటాచ § లముతోన మున్నీటఁ
బెఱికి పేటాడి వై § పింతు ననుము
యాతుధాన రాజ్యంబున § కర్హుఁడైన
మా విభీషణుఁ డలర ల § క్ష్మణుఁడు గడఁగి
శరాశుగ సప్తార్చిఁ § బేర్చు నర్చు
లెసఁగ నింద్రజిచ్ఛలభంబు § నేర్చునను.

మ. విలుయూపంబు శరాళి దర్భతతి మౌ
ర్వీటంకృతుల్ మంత్రముల్
కలితాస్పృక్ఛటలాజ్యధారలు నిషం
గ ద్రోణికల్ స్రుక్స్రువం
బులుగా రాముఁడు యాజకుండయి సమి
ద్భా వేదిఁ గోపాన లా
ర్చులతో నద్దశకంఠుఁడన్ పశువు వే
ల్చున్ నిర్జరప్రీతిగన్.

దిక్కు నిప్పుడ చూచికొమ్మనుము. భోగంబు లెల్ల నిప్పుడ పొందుమనుము. పొము" వాఁడు బ్రదుకఁ గాంచి రాముని ంచి వెడలెను.

మఱునాఁడు కపి బలంబెల్లఁ బంతంబులు వైచికొని శిరములఁ గరముల భుజములఁ గక్షల బాహాసంధుల వాలములఁ దరులు గిరు లిఱికించికొని తెచ్చి వనధిం బడవైచిరి. పూర్వ పశ్చిమ పాథోధిపర్యంతము గల పాదపాదులఁ బర్వతంబులఁ బెఱుకువారు, దొంతులుగా ధరించి తెచ్చువారు, నెగయ వైచి పట్టుకొనువారు, మధ్య నందికొనువారు, నిచ్చి మరలువారు, గుభుల్లున జలధి వైచువారు నై యెచ్చటఁజూచినఁ గపి పర్వతమయమై కులిశనిహతి లేని కులగిరులు నా వనచరులు దోతెంచిరి. ఒకఁడు దెచ్చు కొండను వేఱొకఁ డెత్తుకొనిపోవ మొదటివాఁడు మఱొకటి గైకొని వానికంటె ముందుగా వడి వడి వచ్చును. ఒకఁడు తెచ్చు వృక్షముల నింకొకఁ డెక్కి ఫలములరాల్చ మిగిలిన కోఁతులు నోరూరఁ దించుఁ బోవుచు సేదల లెక్కింపక మధ్యందిన వేళవఱ కిట్లు పనిచేసి యప్పుడు కొంతసేపు విశ్రమించి మరలఁ గార్యమునకుఁ గడంగిరి. నాఁడు యోజనార్ధ శత మాత్రము జరగెను. సాయంతన మయ్యెను, కపు లలసి యారాత్రి నిద్రించిరి కాని,

సీ. కలలోనఁ గొండ తక్కఁ గుల పర్వతంబులు
దెచ్చి కట్టితి మని మెచ్చువారు
లంక సొచ్చితిమని హుంకారములు సెల్లఁ
గలవరించుచు బిట్టు తెలియువారు

పీచులశాఁకున I కేచు నర్ణవ రవ
మడఁగి పోవఁ గగుబు I పాడుచువారు
నిద్రమైఁ బెకలించు I నద్రులగతిఁ దోఁచఁ
జూచి చేతులఁ బయ I లూఁచువారుఁ
గాల రాచువారు I వేలంబుచుట్టును
దిరుగువారుఁ గట్ట I నరయువారు
నిదుర యుడిగి శరణి I కెదురు చూచుచునుండు
వారు నగుచు రజ I నిపూరగింప.

ఉ. తము లలోన నీవు నొక
తమ్ముఁడవంచు విరోధి తమ్మునిన్
దమ్ముని నింద్రనందనుని
తమ్మునిఁ జూచిన చూపుఁ జూచెఁ గ్రొ
త్తమ్ముల తమ్ములైన కను
దమ్ముల నవ్విభు మేలు సూచుచున్
దమ్ములఁ జూతున న్కరణిఁ
దమ్ములవిం దుదయాద్రిఁ దోఁచినన్.

"నేఁడెట్లెని వనముల వనముల ట్లే గొండలఁ గొండలు గానే మునుముకొని తెచ్చి వనరాశి ముంతుము. చాలకున్న లంకనే పెఱికి వైతు" మని కపులు పంతంబులాడుచుఁ గొండలు తరుతండంబులు తెచ్చి సాగరంబున వైచిరి. సేతువు పూర్తి యయ్యెను.

శ్రీరామచంద్రుండా సేతుబంధనంబు గని ముదిత హృదయుండై సేనలనడపుమని నీలున కనుజ్ఞ యొసంగి సుగ్రీవుండును నంగద స్కంధాధి రూఢుండగు లక్ష్మణుండును నిరుగెలంకులం జనుదేరం బవనతనయు నెక్కి పయనించె. శాఖాచరులు క్రేళ్లు దాటుచుం బల్లటీల్గొట్టుచు నెగసి మొగులు లంటుచు నంబుధి నుఱుకుచు నీందుచుం బెక్కు తెఱంగుల జాతిచేష్టితములు సేయుచు రాముని కుల్లాసంబు గల్గించుచు నవ్వలిగట్టుసేరి,

ఆ. వె. ఎన్నం బెక్కులగుచు నెక్కడం జూచిన
నడచువారు నడవం గడంగువారు
విడియువారు మఱియు వీడెత్తువారునై
నేల యీనినట్లు నిండంబడిరి.

రాజు లాజుల కేగునప్పుడు తోడిపూసికట్టి వీర శ్రీవిభాసితులై యలరారవలయుం గావునం గైకొనుండని సాగరుండు భూషణాంబర కవచాయుధంబులం దెచ్చి యిచ్చి వీడుకోలు వడసి మగిడె.

—:రావణుని వేగులు:—

రావణుండు మంత్రాలోచనము గావించి మరల వానర సేనం జక్కనరసిరా శుకసారణులను వేగులం బంపె. వారు వానర వేషంబుల ధరియించి కపులం గలిసి తిరుగుచుండ

విభీషణుఁడు వారిం గనిపట్టి పట్టుకొని రాఘవుల ముందటం బెట్టె. రాముఁ డల్లన నవ్వి వేగులతో, "మా బలంబెల్లఁ గలయం గనుంగొనిపోయి రావణునకుఁ దెల్పి మరల నా మాటలుగా నిట్లనుఁడు.

క. 'క్షితిసుత నేలావునఁ దె
చ్చితి వీవాలావు సకల సేనలతో నా
జి తెఱంగాపుచు నా శర
తతి కించుక సైఁపు' మనుము దర్పమెలర్పన్.

మ. 'దిననాథుం డుదయాద్రిశృంగమున కే తేనల్లి మారీచ ర
క్తనిషిక్తంబగు నా శరంబు మునుగా ధారాళమై ఘోరమై
ధనురభ్రంబునఁ బుట్టు నంపజడిచే తం గూల్తు లంకాపురీ
ఘనసాలావళు లేలమట్టముగ నా కంపింప నక్తంచరుల్'

అనిన,

శుకసారణులు "దేవా నీవు విజయుఁడ వైతివి" యని యటనుండి మరలి లంక కరిగి రావణున కిట్లనిరి. "దేవా! రాఘవులు సుగ్రీవబలముతో దశయోజన విస్తృతంబును శతయోజనాయతంబునుగా సేతు వొనరించి శరధిఁ దరించి

సువేలాచలంబున విడిసియున్నారు. ఆ బలంబు లెక్కింప నలున కలవిగాదు రాఘవులం గాంచిన వారితోం బోరికిం దొడరు వీరుం డెందును లేండని తోంచును. సుగ్రీవు నీవ యెఱుంగుదు. నాండు మన లంకం గాల్చినవాండును వాలి పుత్త్రుండును నలుండు నీలుండును మూండవకన్ను మూసిన రుద్రునివంటివారు" అన రావణుండు నవ్వి "వికృతమర్కట వేషులం గని బీతుకుడిచి వచ్చి యిట్లు ప్రేలకుండు రండు" అని యొక యున్నతసౌధం బెక్కి కపిబలంబు లెవ్వేఱ నిరూపింపుండన శుకుండు వేర్వేర నా బలంబు నభివర్ణించి చూపుచు వచ్చి రాముం జూపి యిట్లనియె. "దనుజేంద్రా! అటు చూడుము. నారి లాగి యర్ధనారీశ్వరుని పింటని నడిమికిం ద్రుంచిన దీర్ఘబాహార్గళంబు లమర నిందీవరశ్యామ కోమల కాంతిని శరీరంబు ప్రకాశింప నరవిందముల చాయ యుచ జెల్లం బచరించునట్లు దోంప నలరుచూపులు సుగ్రీవ విభీషణుల యుల్లంబులు పల్లవింపంజూచుచు విభీషణు మంత్రులు లంక తెఱంగు సెప్పం గేల నమ్ముగిం గిరం ద్రిప్పు చున్న లోకైకవీరుని మహాధనుర్ధరుని గంటివే? అతండే రాముండు.

మృగఘాతిం బొలిచిన కై మీామంత్రి మారీచు
పసిండి చర ంబుపైం కై బవ్వళించి

సీపేరు విన్నంతఁ గోపించి మండెడు
మిత్రతనూభవు మీఁద వ్రాలి
నిను వాలమునఁగట్టి వనధుల ముంచిన
వాలి నందనునిపైఁ గేలుమోపి
యలనాఁడు నీ సుతు నక్షుని జంపిన
గాడుపుఁ బట్టిపైఁ గాలు సాఁచి
మొనసి నీదు సహోదరి ముక్కు సెవులు
మోటుపఱచిన ఖడ్గంబె మ్రోలఁ గ్రాల
ఖరుని దునిమిన శిత సాయకంబు మొక్క
దీర్చుచున్నాఁడు కంటె వైదేహి విభుని"

ఆ పలుకులు విని కలంగిన యుల్లంబుతో నిశాచర వల్లభుండు "పగవారి నిట్లు స్తుతింపఁ జెల్లునే" యని యాను చున్నంత రావణు రీతిఁ జూచి యోర్వనివాఁడై భానుజుండు గగనంబునవచ్చి రావణు నెదపైఁ దన్ని, "దుర్మార్గా! నీకింత కావరమే? వాలితమ్ము నెంచియైన రామద్రోహంబు మానవైతివిగా!

చ. కనియెద రెల్లి రక్కసులు
కన్నెల పండువుగాఁగఁ బై పయిం
గనదురు రత్నపుంఖ కలి
కారుచి జాల నిరంతరంబులై

కనలుచు లంకపై నిగుడఁ
గా దశకంఠ కఠోరకంఠ ఖం
డన చణచండమార్గణ గ
ణాస్ఫురణాస్ఫుట విస్ఫులింగముల్”

అని యార్వ సుగ్రీవ దశగ్రీవుల కొంతసేపు మల్లరణంబు జరిగెను. తుట్టతుదకు రావణుం బెట్టుమూర్ఛిలఁ దాఁచి చివాలున నెగిరి సుగ్రీవుఁడు రాముని జేరె. రాముఁడు సుగ్రీవుంగని “అన్నా! యింతసాహసమే? అవిచారితకార్య మిట్లా చరింప రాజునకుఁ జెల్లునే? నీవటఁ జిక్కియుండినఁ బిదప నయ్యెడు మేలు మాకేల?” యని మందలించెను.

—:రాముని యస్త్ర నైపుణ్యము:—

అంతలోఁ బోక తన వైభవంబు రామునకుఁ జూప నిశ్చయించి వివిధాంబరాభరణ విభూషితుండై వేలకొలంది పౌలసుదిండులు గొలువ నక్తంచరేంద్రుం డుత్తరగోపురంబున రామునకుఁ బొడకట్టెను. రావణ వృత్తాంతము వివరించుచుండిన విభీషణమంత్రు లతని రామునకుం జూపిరి. ధీమంతుఁడగు రాముఁడు వానిఁ దేఱిపాఱఁ జూచి వాని హృదయ మెఱింగి విల్లందికొని పరుండి యున్నవాఁ డట్లుండియే యొక మహాస్త్రముం బ్రయోగించెను. అయ్యస్త్ర మొకటి పదియై పదులు నూఱులై పదపడి యసంఖ్యాకములై చని రావణుని ఛత్ర చామరాదులను దశమకుటంబులను హారములను ద్రుంచి

వైచెను. అవి గోపురముపైఁగొన్ని క్రిందఁ గొన్ని పురమునఁ
గొన్ని శరధిని గొన్ని జలజల రాలి పడియెను. రావణుని
కాయమునకు గాయ మేమాత్రముఁ దగులదయ్యె. రాముని
యస్త్రపాండిత్యమును గొనియాడుచు రావణుఁడు, "రామా!
నీవే విలువిద్యకు గురువీరుడవు. నీకొరులు సములు గారు.
బళీ! సెబాసు! నీవంటి వీరుని ముల్లోకములఁ గాన" ననిన
భటులు "దేవా! పగతుఁ డెంతవాఁడైనఁ బొగడఁ జెల్లునే?
రండుపోద" మనవుడు దశకంధరుండు, "వీఁడు పగవాఁ
డగు నేమి? తనవాఁ డగు నేమి? ఎవ్వఁడైన నేమి? వీర గుణ
ములు స్తోత్రపాత్రములుగదా! మఱియు నీరాము వీర్యశౌర్య
ధైర్య గాంభీర్య సాహసాదుల నాపంటివాఁడు నుతింపవలయుఁ
గాక తక్కొరుండెవ్వఁడే?" యనుచు నచ్చోటువాసెను.

—:సీత దుఃఖము:—

తదనంతరము రాముని జయింప నసాధ్యంబని రావ
ణుఁడు దీర్ఘముగఁ బర్యాలోచించి "సీత వశంవదయయ్యేనేని
రాఘవుం డదివిని గతాసుండు గాఁగలఁడు. రాముని మరణ
వార్త వినకున్న సీత వశంపడదు. దీని కేది దారి?" యని
చింతించి విద్యుజ్జిహ్వుండను మాయలానిం బిలిచి పరమ రహ
స్యంబుగా "నావెనుక నశోకవనికి రాముని శిరంబువంటి శిరం
బును ధనువును నీ విద్యాబలంబు పెంపునఁ గల్పించికొని తె"
మ్మని నియమించి తా నశోకవనంబునకుం జని సీతంగని

"సౌజాన ! యిన్నినాళ్లు నన్నొల్లకుంటివి. ఇఁకనైనఁ గైకొం దువుగదా! వట్టిబీరములతో నిన్నినాళ్లేలగడపితివి? రాముఁడు కపులతో వనధిదాఁటి రాఁగాఁ బ్రహస్తుఁడు సేనాసమేతుఁడై పోయి యర్ధరాత్రంబున నిద్రాసక్తుండైన రాముని మస్తకంబు దునిమి యస్తమితుం జేసె. లక్ష్మణాదులు పాఱి శరధింబడి ప్రగ్గిరి. అల్లదే మ్రోఁగుచున్న విజయభేరీధ్వని వింటివే?" యనుచుండ నంతలో విద్యుజ్జిహ్వుండు సంభ్రమంబునఁ బఱ తెంచి రావణ నియోగంబునఁ దాఁదెచ్చిన శరశరాసన శిరం బులు సీతముందటం బెట్టి చనియె. అదిగని సీత నిజమని భ్రమించి మూర్ఛిల్లి మొదలంటనఱకిన తరువుపోలె భూస్థలివ్రాలి కొంత తడవునకుఁ దెప్పిఱిల్లి "యకటా! వసిష్ఠ చరణయుగళసంగతిఁ గన్న యుత్తమాంగంబు నేఁడిట్టు లిద్దురాత్మమ్రోల ధూళిం బ్రుంగి నేలఁ బడియెఁగదా!" అని నిజాంకతలంబునకుం దిగిచి కొని "నాథా!

ఉ. ఏచిన యాఖరాదుల న
సేకుల నొక్కటిచంపి సంయమీం
ద్రోచిత వాక్యపూజనల
నొంది జగంబు నలంకరించు నీ
యా చిఱునవ్వుతోడి వద
నాంబుజమాయిది! సప్తతంతు ర

త్రాచణ! తాటకావారణ
శంసిత శైశవ! జానకేశ్వరా!

సమస్తలోక మంగళకరమై నాచేఁ బరిష్వక్తమైన నీగాత్రము నేడు కటకటా! క్రవ్యాదులచేభక్షింపఁబడియెనే! విధవ బ్రదుకు కధమంబగునని పెద్దలంద్రు. నాథా! బాల్యమాదిగ సహచరినైన నన్ను నాథంజేసి తండ్రింగన దివికేగితే? నన్నుఁ గొనిపొమ్ము. ఇదుగో వచ్చెద. లక్ష్మణునివలన జాతవాత్సల్యయైన కౌసల్య నీ నిహతంబును నా చెలియు విని గుండె క్రుళ్ళి చావకున్నె? అక్కటా! పతికిమున్నుగఁ బరలోకమున కరుగు సతు లేమి నోచిరోకదా!

మ. క్షితిలో దుర్వ్యసనంబులన్ వెసఁ దొలం
గింపన్ సమర్థుండవై
సతతంబున్ విజితారివై వినయ శా
స్త్రజ్ఞుండవై నిశ్చల
వ్రత నిష్ఠాఖనివై వెలుంగు సుగుణ
వ్రాతాబ్ధికి న్నీకు దు
ష్కృతికింబోలె నకాలమృత్యు వెటు గ
ల్గెన్నేఁడు ప్రాణేశ్వరా!

గీ. కులముఁ జెఱుపంగఁ బుట్టిన క్రూరచిత్త
నేను బుణ్యాత్మునకు రాఘ వేశ్వరునకుఁ
బత్నిగా నమ్మహాత్ముని ప్రాణముగొన
జగతిఁ బుట్టిన మృత్యువ నగుట నిజము.

రావణా! నీకుఁ బుణ్య మ - డిది. పత్యనుగమనంబు సతికిఁ బరమసాధనము. నీ ఖడ్గంబున నా తల దెగనేసి రాముతోఁ గూర్పుమా!" యని పలవించుచుండ ద్వారరక్షి రాక్షసుం డొక్కఁడు దద్దశగ్రీవునొద్ద కరుదెంచి కృతాంజలిపుటుండై "సమస్త వాహినీ పతి యగు ప్రహస్తుండు సర్వామాత్యసహితుఁడై భవద్దర్శనార్థియై సముపస్థితుం డయ్యె. అతనిచేఁ బ్రేషితుఁడనై వచ్చితి" నన నిప్పు ద్రొక్కినట్టులు తత్తరించి యచ్చోటు వాసి చనియె. తత్క్షణంబ తన్మాయాకల్పిత శిరంబును గార్ముకంబును నంతర్ధానంబు నొందె. అది గని విభీషణు సతి సరమ సీత కిట్లనియె.

"అమ్మా! నీ మీఁది కూర్మిం జేసి రావణభయంబు విసర్జించి నీకు హితంబు గూర్చుచున్నాను. నీవు చింతింపకుము. వీని మాటలు నమ్మకుము. ఇది యెల్లఁ గృత్రిమంబు. రాముఁ డెక్కడ? ఈ నీచరాక్షసులు పరిమార్చు టెక్కడ? అతని యాజానుబాహుత్వాది రాజలక్షణ ధార్మికత్వ పౌరుష నయజ్ఞత్వంబులు విచారించిన వధ్యత్వంబు లేదు. రాముఁడు సర్వవానర చమూసమేతుఁడై శరధి దాఁటి దక్షిణతీరంబున విడిసియున్నాఁడు. రావణు వార్త నిజమేని యీ విలునమ్ములుఁ దలయు నేవి?" యని సమాశ్వాసించిన సీత కొంత యూఱడిల్లి రావణు మంత్రాలోచనం బెఱింగి రమ్మనియె.

సీత యాసతి నాదల ధరించి సరమ చని యంతయు నెఱింగి వచ్చి "అమ్మా! వానర సింహనాదములు వార్ధులు ఘూర్ణిల్లునట్టులు వినవచ్చిన రాక్షసవీరులు చేష్టలు దక్కి యాలోచించుచున్నారు. రావణ మాత కైకసియు మాల్యవంతుండును నతికాయుండును బెక్కు తెఱంగుల నిన్ను విడువుమని నీతు లొత్తి చెప్పినను వినక చావ నిశాచరవల్లభుండు సంసిద్ధుండయ్యె. చింత యుడుగుము" అని సాంత్వన వాక్యంబుల ననునయించె. సీతయు నెమ్మదినుండె.

—:అంగద రాయబారము:—

రావణుండు మంత్రులతో విచారించి ప్రహస్తుని గొంత బలంబుతోఁ బూర్వద్వారంబునకుఁ బంపి మహోదర మహాపార్శ్వాదుల దక్షిణద్వారంబున కంపి యింద్రజిత్తును బశ్చిమద్వార రక్షణంబు సేయంబనిచి విరూపాక్షాది బహు రాక్షస సమేతుండై రావణుం డుత్తరద్వార రక్షణంబు సేయ నిశ్చయించి యీ కృత్యకర్మంబునఁ దన్నుఁ గృతకృత్యునిగాఁ దలంచుకొనుచు నప్రమత్తుండై నడిచె.

అవ్విధాసంబు విభీషణు బుద్ధిబలంబున నెఱింగి రఘుపతి నీలుని దూర్పునకును వాలితనయు దక్షిణమునకు వాయుజనేయుఁ బశ్చిమమునకు నియమించి లక్ష్మణ సుగ్రీవ జాంబవత్ప్రముఖుల వలసినపట్ల సాయ మొనరింప నేర్పరించి తా నుత్తరద్వారంబును ముట్టడింప నిశ్చయించి సన్నద్ధకవ

చుండును గాంచన సూత్ర నిబద్ధతూణీరుండును సధిజ్య ధనుర్ధరుండును బాణపాణియునై తాను ముంగల, సుగ్రీవ విభీషణులు కెలంకుల, నడుమ సౌమిత్రియుఁ, బిఱుంద జాంబవత్ప్రముఖ నిఖిల యూథాధిపతులునుగా నడిచి సువేలంబు డిగ్గి యుత్తరద్వారంబు సేరంజని సేనాసన్నివేశంబు గావించి సామాద్యుపాయ నీతిఫలతత్త్వవిదుండుగావున దూత ముఖంబునఁ బరిపంథిం బిలువ నిచ్చించి యంగదుం బిలిచి "నీవు నిర్భీతి మెంటునేగి నా వచనంబులుగాఁ బలుకు నప్పలుకులు వినుము.

మ. "కడిమిం బోరికి శూరతం గడఁగి రా
కాదేని వైదేహినేఁ
గడవందెచ్చితిఁ దప్పుగావుమని లం
కారాజ్య మొప్పించి వె
ల్వడి ప్రాణంబులు గాచికొంచు దివిజు
ల్సంతోషముం బొంద నె,
య్యెడకైనం జనుమా విభీషణుఁడు రా
జివ్వేటికిఁ రావణా!

చ. కపటమువన్ని జానకి న
కల్మషఁ దెచ్చిన యట్టి పాపక
ర ఫుఁ బొడువం దనూజ హిత.
మంత్రి సమేతముగా దశాస్య! మ

ద్విపుల శిలీము ఖజ్వలన
దీర్ఘతరార్చుల నేర్తు నిన్ను నీ
తపమున కట్లు మెచ్చిన వి
ధాతృఁడు వచ్చిన నెందుఁ జొచ్చినన్"

అనినఁ దారానందనుండు 'చిత్త' మని తారాపథంబున కెగసి రెండవవైశ్వానరునిభంగి వెలుంగుచు వైనతేయు వేగంబునఁ జని కైలాసశిఖర సంకాశ మహోన్నత పాండర ప్రాసాదాగ్రభాగంబున సచివసమన్వితంబుగా నాసీనుండై కార్యపర్యాలోచనంబు సేయుచుండిన రావణుఁగని తత్సమీపమునసుండి, సాహంకారుఁడై

చ. "చెఱపడి నీ మదంబు ఒడఁగఁ
జేసిన యర్జును వేయిచేతులున్
నఱకి భుజావిజృంభణము
నం గడుచేర్చిన జామదగ్న్యు వీల్
విఱిచిన రాముబంటు విన
వే నవు నంగదు సర్వగర్వమున్
నెఱిసెడ నాల్గువారిధుల
నిన్నటు ముంచిన వాలిపుత్త్రుఁడన్"

అని పలికి శ్రీరామసందేశంబు నెఱుకపఱచి యేమి యుత్తరమిత్తు వని యడిగె.

రావ:—ఓరీ నీచవానరా! నీవలె మున్నొక కోఁతివచ్చి కాఱులు ప్రేలి తోఁకఁ గాల్పించుకొని పోయె. అది నీ వెఱుగుదువే?

అంగ:—దానికే యాకోఁతిసిమాలోఁజేరనీకతఱిమితిమి.

రావ:—పితృద్రోహిని గలిసి పౌరుషహీనుండవైతివేల? మీ తండ్రి నా కత్యంతమిత్రుఁడు. నన్నుఁ జేరుము. రామ సుగ్రీవుల నిగ్రహించి కిష్కింధ నీ కప్పగించెద.

అంగ:—నీచా! నీ వలెనే యతికామియై మా తండ్రి చెడెను. నీవును జెడనున్నాఁడవు. రాముఁడు లోకమాన్యుఁ డగుటచే నతని నాశ్రయించితి. జగదేకమాతను జగత్పూతను తనిచ్చి నీవును రాముని శరణుపొందుము. కాదేని రామ బాణాగ్ని నెల్లి మ్రగ్గుటనిజము. రాము నెవ్వనిగాఁదలంచితివి?

అదరు బెదరు లేక పలికిన యంగదు పలుకులకు రావణుఁడు రూక్షేక్షణుఁడై వీనింబట్టి కట్టుఁడన నల్వురు రక్కసులు పాశములం గొనివచ్చి యంగదుంబట్టికొనిరి. చిక్కినవానివలె నటించి వాలికొడుకు వారలలో నొక్కని వాలమునఁ గంఠముఱివోసి యొక్కని నెడమకాల నిఱికించికొని మఱియిరువుర శిరుగేలఁ బట్టి యెత్తికొని యెగసి యంతరిక్షమున నాఱి యుసురులూడునట్టును విసరివైచె. అదిగని పెక్కురు రక్కసులుక్కుమిగిలి ముసలముద్గరశూలాదుల ధరించి తన్నుఁగవియ వారలఁ గాలఁ జేతుల వాలమ్మున మర్దించి కొలువుమేడ

పిఱిగి కూలం దాఁచి రఘువీరుని పాదంబుల వ్రాలి సమస్తము విన్నవించెను. రాముఁ డలరి "చెప్పినంతకంటె నెక్కువ చేయ నీక కాని యొరుల కేవియే?" యని యభినుతించి రక్కసుల నుక్కడంపఁ గపుల కుత్తరు విచ్చె.

—: ప్రథమ దిన యుద్ధము :—

(ఇంద్రజిత్తు)

వానరయూథంబు లద్రులదిరి మాఱుమ్రోవ నార్చుచు నగడ్తలు పూడ్పందొడంగిరి. రావణుండును సేనాపతుల కాలంబున కానతిచ్చె. వారును వీరును గలిసి దొమ్మియుద్ధము చేసిరి. ఒక్కొక రొక్కొకనితో డీకొనిరి. పెక్కు రొక్కని జుట్టిరి. ఒక్కఁడు పెక్కుర బలుపిడి చుట్టుముట్టెను. హనుమ జంబుమాలిం జంపె. విభీషణుండు మిత్రఘ్నుం బారిపుచ్చె. మైందుండు వజ్రముష్టికి దీర్ఘనిద్ర పుచ్చె. ద్వివిదుం డశనిప్రభుని బిలుకుమార్చె. గజుఁడు తపను నేలఁగలిపె నలుఁడు ప్రతపను బరిమార్చె. సుగ్రీవుండు ప్రఘసు నసువులార్చె. సుషేణుండు విద్యున్మాలిని గాలుప్రోలి కనిపె. రాముఁడు నాలుగు వాఁడితూపుల నగ్నికేతు రశ్మికేతు యజ్ఞశత్రు సుప్తఘ్నుఁ గీటడంచె. నెత్తురుటేఱులు పాఱె. ఏనుంగులు పీనుంగులయె. శతాంగంబులు భగ్నమ్ములయ్యె. హయంబులు క్షయంబునొందె. కాల్బలంబు మంటఁగలిసె. ఇంతలో

భాస్కరుం డస్తమించె. రాక్షసుల కనుకూలమ్మగు నిరులు గ్రమ్మె. పరస్పరము జయకాంక్ష లినుమడింపఁ జలంబుడింపక బవరంబు సాఁగించిరి. తోఁక లేనివారిని దోషాచరులని కపులు గుర్తించుచుఁ బోరిరి. తోఁక లున్నవారు కపులని యసురు లెఱిఁగి జగడించిరి. పెక్కురు రక్కసులు కపులచే మడిసిరి. తనవారి చావును నగచరుల రభసోద్రేకంబును గని మేఘనాథుఁడు మేఘనిర్ఘోష సంకాశంబుగ సింహనాదంబు సేసి ఘోరంబుగఁ బోరె. కపులు నొచ్చి విచ్చి పాఱఁదొడంగిరి. అంగదుం డదిగని నిలు నిలు మని యదల్చి యొక్కదూఁకున నింద్రజిద్రథంబు చూర్ణంబుగావించి పాణిప్రహారంబున శిరంబుపై నెత్తురుగ్రక్కఁ బొడిచె. ఇంద్రజిత్తుండు చేయునది లేక విసంజ్ఞుండై కొంతవడికిఁ దెలిసి రెట్టించిన యలుకను మేఘంబులకు దాఁటి దిచ్చుమొగంబై శరవర్షంబు ఘోరంబుగఁ గపులపైఁ గురియించె. కపులు దిక్కెఱుంగక బిక్కరించి చూచు

—:నాగపాశ బంధనము:—

చుండిరి. శ్రీరాముఁడు హనుమ దంగద జాంబవ త్సుషేణాదులఁ గని రాక్షసునిఁగని నరసి రండని యాజ్ఞాపించె. వారలు గగనంబున కెగసి వానింగానక వాని సునిశితసాయకంబులఁ గడునొచ్చి ధరణికి దాఁటిరి. అంత వాఁడు సంక్రుద్ధుండై ఘోరాశీవిష భూతపాశంబుల రామలక్ష్మణులఁ గట్టివైచె. ఈషద్భ్రూభంగమాత్రంబున సర్వజగత్సంహర్తయుఁ గర్తయునైన

రాముండు బ్రహ్మవరదానపాలనంబుకొఱకు శక్రజిత్ప్రయుక్త నాగబంధ సహనంబు యుక్తంబని తలంచి యనుజసహితంబుగాఁ బుడమింబడియె. అంత నింద్రజిత్తు వారిపైఁ బెక్కు-నారాచంబు లడరించి విసంజ్ఞులఁ గావించి రాఘవులు చచ్చిరకాఁ దలంచి జయభేరి వ్రేయించుచు లంకలోని కరిగి తండ్రికి యుదంతంబు దెలిపి సంతసపఱిచె.

ఇట సుగ్రీవాదులు శరబద్ధులైన దాశరథుల నవలోకించి దీనులై శోకవ్యాకులులైరి. విభీషణుం డిది రాక్షస మాయ యని నిరూపించి వారి నోదార్చుచు రామలక్ష్మణుల జాగరూకుండై కనిపెట్టియుండె. రావణుండు రాక్షసస్త్రీలతో నాగపాశబద్ధులైన రాఘవుల సీతకుఁ జూపి తోడితెండన వారలద్దేవి విమానంబున నిడికొని పొలికలనికిఁ గొనిపోయి రామలక్ష్మణుల పాటు సూపిరి. ఆయమ పడియున్న రాఘవులఁ బలవించు కపులఁ గనుంగొని కురరిక్రియఁ బేరెలుంగున,

ఉ. "ఓ రఘునాథ! పుణ్య చరి
  తోజ్జ్వల! చాపకళాకలాప శి
క్షారమణీయ! దివ్యశర
  జాల పరిశ్రమశస్త్రహస్త! నీ
వీ రణశయ్యఁ గన్మొగుచు
  చేర్పడఁ జూచియు నున్నదాన, నా

కూరిమి సూచితిట్లు నృప
కుంజర! దీనికి నన్ను నేమనన్?
శా. అన్నా! లక్ష్మణ! భ్రాతృవత్సల! సురం
తాయాస మిన్నెండవ
య్యున్నిద్రారహితుండవై యకట! యు
న్నగ్రాటవీ భూములం
దన్నంగొల్తుగదన్న! నేడు రణశ
య్యన్ భూవిభుండుండగా
గన్నంగం దగునయ్య! నీ నిదురకుం
గాలం బయోధ్యంగదా!"

అని శోకింప "ఇది రాఘవుల మరణంబుగాదు. మరణ చిహ్నంబులు వారియంగంబులం గాన్పింపవు. శరపాశ బద్ధులైనవారు. దుఃఖమోహంబులు పరిత్యజించి స్వస్థచిత్తవు గమ్ము" అని త్రిజట యూఱడిలం బల్కుచు విమానంబుం గ్రమ్మఱించి యశోకవనికిం గొనిపోయె. శరతల్పగతులైన రాఘవులపాటునకుం గపులెల్ల నిబ్బరంబు లేక దురపిల్లుచుండిరి. కొంతసేపటికి రాముండు లబ్ధసంజ్ఞుండై తన పార్శ్వంబున రుధిరక్లిన్న సర్వాంగుండై పుడమింబడియున్న సౌమిత్రింగాంచి మరల మూర్ఛిల్లి విభీషణు నుపచారంబులం దెలిసి "అయ్యో! నాకన్న లేమి నేఁడిట్టి దుష్ప్రదర్శనము గనుచున్నది? నా తమ్ముండు వేఱొకలాగైన నింక జానకియేల? నాజీవితము లేల?

క. పరికింపఁగ జానకితో
సరియగు సతి దొరకుఁగాని జగతి నితనితో
సరియగు తమ్ముండును సాం
పరాయికుఁడు సఖుఁడు భక్తిపరుఁడు దొరకునే?

సుగ్రీవా! నీవు కిష్కింధ కేగుము. విభీషణా! నా గతి యిట్లయ్యె. తమ్మునితోడిదే నాకు లోకము. నే నసువులఁ బాసెద" అని దుఃఖింప వానరులెల్ల గొల్లున నేడ్చిరి. అంత "రామా! నీవు వినతాసుతుం దలంప నాగబాధము వీడు" నని వాయువశంబున నొకవార్త వినవచ్చె. రాఘవుండు సుపర్ణుం దనమనమున దలంచుమాత్రన జలధితోయంబులు పాయలు విచ్చి పర్వఘోరాయత పక్షపాత చలితాచలుఁడై వినతాసుతుండు చనుదెంచె. అతనిం గని శరభూత మహాబల భీకరోరగంబులు రాఘవుల విచ్చి పఱచె. గరుడుండు రాఘవుల దేహంబు హస్తమార్జనంబు సేసి సవరించి పరిరంభించి వీడ్కొని వెడలె. రామలక్ష్మణులు విగతపాశులై విశల్యులైనం జూచి కపులు నింగి భంగించు నెలుంగులు సెలంగ సింహనాదంబులు సేసిరి.

—: రెండవ నాఁటి యుద్ధము :—

వానరుల సింహనాదంబులు విని విస్మయం బంది ప్రధాన సేనాధిపతి యగు ప్రహస్తునకు సకంపన వజ్రదంష్ట్ర ధూమ్రా

క్షులఁ దోడిచ్చి పురికొల్పి తరుచరులఁ బొలియించిరండని పంపెను. ధరాతలం బద్రువ రథనేమి స్వనంబులు వెలయ మత్త మాతంగ తురంగ పదాతి ఘీంకృతి హేషాసింహ గర్జనంబులు రోదోంతరంబు నిండఁ బ్లవంగుల చెవులు చిల్లులుపడ గుణటంకృతులు సేయుచు వచ్చి ప్రహస్తుండు వానరవాహినిం గదిసె. తరుచరవరులును విభీషణ సుగ్రీవ ప్రేరితులై తరు గిరి శిలా చయంబు లాయుధంబులుగాఁ గొని నిశాచరులఁ దాఁకిరి. హనుమంతుండు ధూమ్రాక్షుం దాఁకి యొక్క తరువు వైవ దాని నతఁడు నడుమన తుండించి వైచె. మరల నొక్క గిరిశృంగము వైవ ధూమ్రాక్షుఁడు దానిఁ జూర్ణంబు గావించి మూఁడు వాఁడితూపుల వాతూలసుతుండు తూలునట్లు నుదురంట నేసె. హనుమ ముండి పెనుశిల నెత్తి వాని రథంబును రథ్యములతో నుగ్గునూచంబు గావించి వానిపైకి దుమికె. రక్కసుండు గదవైవ నది యనుమ తల దగిలి తుత్తునియ లయ్యె. అంత ధూమ్రాక్షుని నక్షాంతకుండు కడకాళ్లుపట్టి గిర గిరఁ ద్రిప్పి యెనుఁగులపై నుదికి వానితో ననేక పయూథంబుల నుగ్గుగావించి యార్చె. మఱియొకవంక నకంపనుఁడు కపులఁ దూపులఁ జక్కు చీకాకు గావింప వారి యాకులంపాటు సూచి మైంద ద్వివిదులు వానిపైఁ దరుశిలా వర్షంబు గురియించిరి. శరవృష్టి నా శిలా వృష్టి మాన్చి యకంపనుండు కపులు కంపింప శరపరంపర లేసెను. హనుమానుఁడు వాని విజృంభణముం గని యూ

దెసకుం గవిసి యొక్కయూఁథున వాని రథంబు నేలమట్టము
గాఁగా స్యందనంబుపైకి లంఘించి యుగ్యంబుల నాలుకలు వ్రేల
గ్రుద్ది తన్ను గొట్టవచ్చిన వానిగుదియ లంకించుకొని వానితలఁ
జదియఁగొట్టి చంపె. తక్కిన రక్కసులఁ బ్లవంగపుంగవులు
తఱిమిరి.

వేఱొక్క ప్రక్క మహాకాయుండు పిశాచముఖహయం
బులం బూన్చిన తేరెక్కి కఠోరకార్ముక ప్రముఖాయుధంబులు
ధరించి శాఖామృగ భీకరంబులుగా బవరంబు సేయుచుండె.
వానిచేఁ బెక్కురు ప్లవగులు మడిసిరి. తదితరులాడని బాము
చూచి యంగదుండు విక్రమించి వెఱవకుఁడని ధైర్యంబు దెల్పి
మహాకాయుం దలపడ గుండ్లెత్తి కుంభికుంభములు వ్రయ్యలు
వాయ సేయుచు దంతికాండముల గురుసులు రాఁగిచి
హయంబుల మోఁదుచు వాలంబు పెంచి మొత్తంబులుగాఁ
బొలసుబిండుల కత్తుకలనొత్తి కత్తిరించుచు వానిపైఁ గవిసె.
రక్కసులు సంగరోత్సాహంబుడింక మత్సరంబున నంగదుని
బరశుపట్టిస శూలప్రాసతోమరాది సాధనంబుల నొప్పించి కా
యంబు గాయంబు చేసి పుష్పితాశోకంబు పగిదిఁ గావించిరి.
అంగదుండు తోఁకద్రొక్కిన భుజంగమంబుభంగి రేఁగి మహా
కాయుం బట్టికొని ముంజేతులమోఁది మస్తకంబుఁ జఱచి సం
ధులఁ జదిపి వాలవల్లిని మెడ నుఱివెట్టి నేలతోనడిచి వానిఁ
జిత్రవధంబుచేసి యా ॥

అంత నతని మిత్రులేడ్వురును దమ్ముఁడు మహానాదుండును జాతరోషులై వాలిపుత్త్రుం జుట్టుముట్టిరి. గజ గవయ గవాక్ష పృథు పనస శతబలి ప్రముఖు లంగదునికిఁ దోడు పడఁ గ్రందుకయ్యంబు ప్రవర్తిల్లె.

వజ్రనాభుండు పృథుసిం దాఁకి యేడమ్ముల వక్షంబు నాఁటనేయ నతం డరదంబు నుగ్గుగా నుఱికి గుఱ్ఱంబులఁ జదిపి సూతుం బొరిగొని వజ్రనాభు శిరంబు పట్టికొని గుల్ల తిత్తిగా నదికి చంపె. రుధిరాశుఁడు గవాక్షుని గవాక్షిత వక్షుంజేయ నతఁ డది యోర్చి సాలంబువైవఁ దుమురుసేసి రథంబు డిగ్గి ఖడ్గంబుగొని యరుదేరఁబడిన పరిఘమొండు గొని గవాక్షుండు రుధిరాశుని రుధిరంబు గ్రక్క నలియఁ బొడిచి చంపె. కాలదంష్ట్రుఁడు ఋషభునిపైఁ దన వారణంబును డీకొలుప నతండు పై కుఱికి వాని దంష్ట్ర లూడఁబెఱికి విగతప్రాణుం జేసె. కాలకల్పుఁడు పనసుపై నడరిన ముష్టిహతితోఁ బొట్ట పగులఁదన్నె. వపాశుఁడు గజుఁడు వైచు శిల లెగరఁగొట్టుచుఁ బది బాణంబుల నొప్పించిన గజుం డలిగి సుపర్ణుపగిది స్యందనంబుపైకి లంఘించి వాని కంఠంబు నొత్తి పట్ట రత్నకుండల జ్వలితంబగు శిరంబు తునిసి దిగువఁబడియె. అది గని శతమాయుఁడు గజునిపై కుఱుకఁ బనస వృషభ శతబలులు గజునకుఁ దోడ్పడి శిలావృష్టిముంచి శతమాయుని విరథుంజేసిరి. వాఁడు నేలకు లంఘించి యొక్కొక్కతూపున

నూర్వురు కపులఁ గ్రుచ్చి యండఱఁ జెల్లాచెదరు గావింప శతవలి విజృంభించి వాని ఖడ్గంబు నొడిసికొని వ్రేసిన నది వాఁడు ఖేటంబుచేఁ దప్పించుకొని యురస్స్థలంబు వ్రేసిన శత వలి యెడ దొలంగి

తే. గీ. శిరమునకుఁజూపి దిగువ ల క్షించి వ్రేయఁ
దొడలు తెగి వాఁడు గరుడు ని క్తుండనిహతిఁ
బడు మహాఫణిగతి సుడి వడుచువచ్చి
నేలఁ దలక్రిందుగాఁబడి ధూళిబ్రుంగె.

ఇంకొకవంక వలీముఖులు వజ్రదంష్ట్రుని వజ్రసన్నిభ శిలీముఖంబుల నైఁపలేక పాఱుచుండిరి. వారల విలోకించి యంగదుండు ధనుర్నిర్ముక్త శరసమానవేగుండై పఱతెంచి యొక్క నగంబున వాని రథంబు నుగ్గునూచంబు గావించె. వాఁడు నరదంబునుండి లాఘవంబునఁ దప్పించికొని నేల కుఱికి యంగదుం గదచే వ్రేసె. అతఁడు చలింపక నక్కి యోరీ యింతయే నీ బలంబని పరిహసించి వానిం దలపడె. ఇరువురు జయకాంక్షులై యొండొరుల వ్రేయుచు మార్గంబు లెఱింగి విన్నాణంబులు నెఱపుచు విచిత్రపదక్రమంబులఁ బోరుచుఁ బరిశ్రాంతులై జానువు లూఁతగా ముందఱికి వ్రొగ్గ విలంబడుచు లేచుచుఁ గొఁతివడి ద్వంద యుద్ధంబు సలిపిరి. అంతకంతఁ పెచ్చినరోసంబున నింద్రపౌత్రుండు సంక్రుద్ధుం డగుచు మెఱిఁగి వాని పదంబులువ బర బరఁ గొంతదూర

మీాష్పి యొకచోఁ బడియున్న ఖడ్గం బంకించి వాని తలఁ
గోసి పాఱవైచె.

—:నీల ప్రహస్తుల యుద్ధము:—

ఇరువేళలఁ బ్రధాన సేనాపతులగు నీల ప్రహస్తు
లొకవంకఁ జిత్రముగఁ బోరాడుచుండిరి. ప్రహస్తహస్త
ముక్తప్రశస్తకాండ ప్రకాండంబుల వారింప నలవిగాక
నీలుండు నిమీలితాక్షుండై జడిసి దలంకని సుందరవృష
భంబు చందంబునఁ గొండొకసేపూరకుండి రోషభీషణుండై
యొక్క విశాలసాలంబుఁ గేల నందికొని లీలగా మండల
ప్రకారంబునఁ ద్రిప్పుచుఁ బుంఖానుపుంఖంబులై కలితెంచు
సాయకజాలంబుల జడియ నడుచుచు గరుడానిల తుల్యవేగం
బునం బఱచి లాఘవంబున వాని రథంబుమీఁదికి లంఘించి
ఘోటకంబులఁ జదియమోఁది సూతుం దెగటార్చి మెఱుము
మెఱసినట్లు మెఱయుచుఁ జిత్రగతులం దిరుగుచు లక్ష్యగోచ
రుండు గాక కేతుదండంబు విఱుగఁదన్ని కాంచనవలయ
భూషితంబైన దృఢకార్ముకం బొడిసిపట్టి వేదండా భిశుండా
దండంబు విఱిచిన తెఱంగున విఱిచి కిరీటకేయూరంబులు ధరణిం
గూల్చినవాఁడును బోడువడక కాలాయసమయంబగు ముస
లంబు గైకొని విసరివైవ నది నీలుని శోణితదిగ్ధగాత్రునిం
జేసె. దాని కించుకేని తల్లడమందక యగ్నిపుత్త్రుండు ఘోర
మహోపల మొక్కటి గొని దోస్సారంబు జతగూర్చి విసరి

నైవఁ గులిశహతిం బగులు కుధరంబుభంగిఁ బ్రహస్తుని తల వ్రయ్యలయ్యె. సేతుబంధంబు దాఁకి విశీర్ణంబైన సలిలంబు చందంబునఁ దదితరనక్తంచర సమూహంబు నిలుప ధాటికి నిలువలేక నిరుద్యమంబున లంకకుఁ బాఱె శ్రీరామ సుగ్రీవ విభీషణులు నీలాంగద శతవలి ప్రభృతుల ఖిగుల్లఁ గొనియాడిరి.

—:రావణ ప్రథమయుద్ధము:—

కాందిశీకులవలన జరిగిన సమర ప్రకారంబును బ్రహస్తాది రాత్రించర వీరనిహతంబును విని లోకవిద్రావణుండగు రావణుండు క్రోధమూర్ఛితుఁడై దిగ్గన నాసనంబు డిగ్గి యుగాంతవాతప్రేరిత వైశ్వానరుభంగి భగ్గుభగ్గున మండు రోష విశేషంబున నిరువదికన్నులు ప్రదీప్తవహ్నికుండంబులకై వడి వెలుంగ ననర్ఘమణిగణ ప్రభాపటల జటిల కిరీట కేయూరాది వివిధభూషణ ప్రభలచేత నావృతుండై శంపలతోడఁ గూడిన నీలజీమూతంబుకరణిం జెలంగుచుఁ గృశానుసంకాశంబైన కంటకంబు దొడగి తూణీరంబులు బిగించి శరశరాసనంబులు గైకొని జ్వలత్పావక సన్నిభంబును దురంగోత్తమ యుక్తంబును సర్వాయుధ సంపన్నంబును గింకిణీ సహస్ర విభూషితంబును సముద్ధూళిత కేతుదండంబును నగు కాంచన రథంబెక్కి దశశిఖర సమన్వితంబైన నీలాచలంబుమాడ్కిఁ దనరుచు రాక్షసకృత స్తవంబులచేఁ బూజ్యమానుండై,

చ. "అని కిఁక నేన వే చని ద
వాగ్నిఁ యఁ బోలె శిలీంబుకార్చులన్
వనచర సైనికాటవి న
వార్యగతిన్ వడి నేర్చి జన్య మే
దిని కటుకీశర క్షతములఁ
దృప్తియొనర్చి నరేంద్రులన్ రయం
బున జముఁపీటికంపి జయ
ముం గొనివచ్చెద నీక్షణంబునన్"

అని శంఖభేరీపటహప్రణాద సమాస్ఫోటిత క్ష్వేళిత సింహనాద పురస్సరంబుగా నతని పిఱుంద(బర్వ సమయ ఘూర్ణమాన మకర మత్స్యకచ్ఛప కాకోదర ప్రముఖ నిఖిల సత్త్వ సమన్విత మహార్ణవౌఘంబుకరణి ఘూర్ణిల్లుచు మహో త్తుంగ మాతంగ శతాంగ తురంగ సుభటాంగ సంకులంబైన రాక్షససైన్యంబు భయంకరగతి నడవఁ గదలి సంగర రంగము సేరి మహామీనంబు పూర్ణంబైన మహార్ణవౌఘంబుంబోలె వానరవాహినీసాగరౌఘంబు విదారించుచు సాంద్రంబుగా శర వర్షము పరఁగించె. రావణుంగని జానకీహరణ జనిత క్రోధం బున రాముండు చాపంబందుకొని లక్ష్మణ సహాయుండై వైరి రాక కెదురుసూచుచుండె. సుగ్రీవుండు బహువృక్షసానుకంద రంబైన యొక మహామహీధరాగ్రం బుత్పాటించి రావణుపై వైచిన నతం డది సహస్రప్రకారంబుల విరియఁ బ్రచండకాం

శంబుల భేదించి మహాశనితుల్యంబును విస్ఫులింగపటల సం
చార ఘోరంబును జ్వలనజ్వాలాకలంబు నగు శరంబరివోసి
యథార్థం బాకర్ణాంతంబు లాగి విడిచిన నది మిడుఁగుఱులీనుచు
వచ్చి గుహాంతరిత శక్తిక్రౌంచంబునుబోలె సుగ్రీవు నురంబు గాఁ
డిన నతండు గాఢమూర్ఛాపరవశుండై పుడమినొఱగె. మిత్ర
నందనుపాటు గని వివృద్ధకాయుండై మహోన్నతశైలంబులఁ
గొని నల గవయ గవాక్ష ఋషభ సుషేణ జ్యోతిర్ముఖు లో
క్కుమ్మడి దశకంధరుండాఁకి నగంబుల వైవ రక్షోవల్లభుండు
వాని నడుమన పడఁగొట్టి యొక్కొక్క యమ్మున వారల వ్యా
విద్ధగాత్రుల మూర్ఛాక్రాంతులఁ జేసి సింహనాదంబులు సేయు
చుఁ గసిదీఱ వనాటసైన్యము నుఱుమాడి విక్రమవిహారంబు
సలిపె. అతనికోల్తల కోర్వక బాణక్షత సంజాత రక్తధారా
సంవీతదేహులై మహానాదంబు సేయుచు భయశల్యవిద్ధులై
పాఱి వనాటులెల్ల రాముని శరణు చొచ్చిరి. అమ్మహాతుం
డును వారల కభయంబు దెల్పి గుణధ్వని సేయుచు రావణున
కభిముఖుండై యడరిన లక్ష్మణుం డంజలిగీలించి "యార్యా!
భవత్తేజంబు చేదోడుగా రావణు నెదుర్కొనఁ దలంచిన
నా యభిమతంబు సఫలంబు సేయు" మన, రాముఁడు "వత్సా!
దశాస్యుఁడు శూరశేఖరుఁడు. చిత్రపరాక్రముఁడు. రణమున
వాని నెదుర్కొన సుర లోహటింతురు. అప్రమాదుండవై
ప్రవర్తింపు" మని దీవించి పంచిన నతం డన్న చరణంబుల

కెఱంగి సంరంభ విజృంభితుండై మహార్భటినాదంబు సేయుచు రావణుండాసె. అంతలో హనుమంతుండు సౌమిత్రిని వారించి కల్పాంతకాలంబునం దుగ్రపటుప్రతాప స్ఫుటాట్టహాస సముచ్చలిత బ్రహ్మాండకోశుండైన శూలిపోలికం గ్రాలుచుం బాద విన్యాసంబున నుర్వీతలం బాకంపింప నత్యంత రభసంబుగా రావణుని రథంబు డాయంజని మహేంద్రధ్వజ సన్నిభంబైన దక్షిణభుజం బెత్తి ప్రళయకాల జీమూత గర్జాసముజ్జృంభణ గంభీర భాషణంబుల,

మ. "మును బృందారక దానవోరగ ముఖుల్
మున్బ్రాణులం బడ్డవా
రని నాచే నని యుండుదోరి కుటిల
వ్యాపార! వేడ్కం బరాం
గనలం జూచినయట్లు గాదిడియుం జ
క్కంజూడు మా తెంపు మే
కొన నీకెత్తిన కాలదండమగు నా
యుద్దండ దోర్దండమున్"

అని గర్జించిన రావణుండు వికటంబుగ నవ్వి "యోరి వానరా! నీ కరతలంబున మున్ను నన్నువ్రేసి కీర్తినొందుము. పదపడి జ్ఞాతవిక్రాంతుండవైన నిన్ను నిగ్రహింతు" నన "నోరా! మ్రుచ్చు! నా తొలివ్రేటు నీకోడు కక్షుం డెఱుంగు. నీ వే మెఱుంగుదువు! నేడు గని నీకొడుకుతోం జెప్పికొనం బో"

ప్పని హనుమ వజ్రాశనిసమస్పర్శంబైన కరతలంబున వాని యురంబుబిట్టెను. ఆదెబ్బతో రావణుండు వజ్రప్రహారంబునం గూలిన కులాచలంబు వలెనున రథంబుపైం ద్రెళ్లి కొండొక సేపు చచ్చినట్లుండి మరలం దెలిసి హనుమంతుం గనుంగొని "వానరేంద్రా! శత్రుండవైనను భుజావిక్రమంబున శ్లాఘనీయుండవైతివి. నీవ్రేటున నమరవైరిప్రేతలోకంబుం జూచివచ్చె" ననిన నాంజనేయుండు "రాక్షసకులపాంసనా! నీవు బ్రదికి నన్నుఁ బొగడుటచే నాకే సిగ్గగుచున్నది. ఇసీ! నా వ్రేటెట్టి వ్రేటు? ఈసారి గొనుము. దీన నీకు మృత్యువు సిద్ధం" బని చేయెత్తునంతలో రావణుండు పదిచేతులతో నొక్కపెట్టం గరువలిపట్టిం బొడిచె. ఆ దెబ్బతో హనుమ కొంతసేపు మూర్ఛిల్లె. అది గని దశాననుండు "వీఁడు తెలివినొందెనేని మఱేమిసేయునో యను భయంబున నతనిం గ్రేడించి రథంబు రయంబునం దోలించుకొని ప్రహస్తాంతికుం డాఁకి ఘోరంబుగం బోరుచుండె. పూన్చిన పెనుముష్టితో నల్లె లేచి మారుతి "ఆహా! తప్పెం దప్పె. రావణుండు పాటి యన్యునితో రణంబు గావించుచున్నాఁడు. ఇప్పుడు వానిమీఁదికిం బోక ధర్మయుక్తంబుగాదు. కానిమ్ము. సమయము దొరకకుండునే?" యని కనుచుండెను. నీలుండు చాలసేపు దశకంధరుని బారి లక్షింపఁబడక పెనుబాములు గుఱుప వాఁడలిగి యాగ్నేయాస్త్రంబు బరివోసి సమంత్రకంబుగాఁ బ్రయోగించె.

అది నీలునింగట్టివైచిన ప్రచండాస్త్రతాడితుండై ధ్వజాగ్రంబు నుండి మోఁకాళ్లూఁతగా ముందటికి మొగ్గతిలఁ బుడమింబడి పితృమాహాత్మ్య సంయోగంబువలనను స్వతేజంబువలనను ప్రాణంబులు రక్షించుకొని విసంజ్ఞుండై యుండె. రావణుండు సుమిత్రాపుత్త్రుఁ గదియుచు లబ్ధసంజ్ఞులై యడ్డువచ్చిన సుగ్రీవ గవయ గవాక్షాదుల నివారించుచు వచ్చి,

చ. "కుడువవు కట్ట వన్న పయిఁ
గూరిమి యీవిధిఁ దిప్పి తేరఁగా
నడవుల నాకలంబుదిని
యంతటనుంచక చిచ్చువాతికిన్
మిడుత గడంగుచందమున
మృత్యుముఖంబగు నాదు చూడ్కికిన్
వడిఁ జనుదెంచి నా తెరువు
వచ్చితి చచ్చితిగాక నీవిటన్"

అనిన లక్ష్మణుం డిట్లనియె.

ఉ. "కావరమెత్తి క్రొవ్వికను
గానక దుష్కృతి మాచరించుచున్
నీవాక పోటుబంటువలె
నేర్పులు చూపెద వేల? యీ వనా
టావలితో డిదేమిదె ర
క్షాభిరతిం జనదెంచినాఁడ నా

క్రేవకుఁడాసి జన్య మొన
రింపుము శూరుఁడవేని రావణా!

క. నిను నీవ పొగడికొనియెదు
ఘనులాత్మస్తుతికి నవ్వరె గర్వాత్ముఁ జొరరే
ధనువుగొనియుండ రజ్జుల
పనియేటికి వత్తుగాక బవరంబునకున్"

అంత దశగ్రీవుఁడు కుపితుండై యేను మార్గణమ్ముల లక్ష్మణునేయ నతఁడు వాని నడుమన ఖండించి నెలవంక కోలలవాని నుదురంట నేసె. రావణుఁడు విస్మయమంది బ్రహ్మదత్తంబైన కాలాగ్ని సమప్రభంబగు నొక్క బాణంబు ప్రయోగింప లక్ష్మణుండా దివ్యసాయకార్తుండై క్షణమాత్రంబు విసంజ్ఞుండై తెలిసి దశకంధరుని కోదండంబు నడిమికి విఱుఁగఁగొట్టి దశమకుటంబు వెడలిపడ నేసె. కఠినాశనికంటె మహాహికంటెఁ గులిశంబుకంటెఁ గాలుదండంబు కంటె నాభీలంబైన శరంబుఁ గూర్చి వాని యురంబు గాఁడ నేసిన వాఁడు సౌమిత్రి శితశరాభిహతుండై యొక్కింత సేపు మూర్ఛాపరవశత్వంబున రథధ్వజం బూఁతగా నిశ్చలుండై యుండి వెండియు నతిప్రయాసంబున మూర్ఛదేఱి నికృత్త చాపుండును శరతాడితుండును మేదస్సిక్తగాత్రుండును రుధిరావసిక్తుండునై కోపోద్రేకంబున,

చ. జలరుహజన్మచేఁ గనిన
    శక్తికరంబునఁ బూని ఘూమసం
జ్వలిత పటుచ్ఛటచ్ఛటర
    వజ్రమురజ్వల నోద్భటచ్ఛటా
కులముగ వైవఁ బైఁ బఱపు
    కోలలఁ జిక్కక వచ్చి బిట్టురః
ఫలకముదూఱి నంబడియెఁ
    బర్విన మూర్ఛ నతండు భూస్థలిన్.

అట్లు పడిన లక్ష్మణు లంకకుఁ గొనిపోవువాఁడై నిలింపారాతి రుదిగి యతనిం గదిసి యవుడు గఱచి పొదివి యెత్తి శక్తిపాత సమయంబున నరాతి దుర్ధరంబుగా వైష్ణవంబగు మహాతేజంబు లక్ష్మణుం బ్రవేశించుటం జేసి యిట్టట్టు కదల్పనేరక కైలాసం బెత్తిన భుజదండంబులు బెండువడం బెనంగు నెడ హనుమంతుండు గని సమయమ్మైనని పఱతెంచి 'నిశాట విడు విడు' మని గిర గిరఁ దిరిగి పడఁ బిడికిట వక్షంబు పొడిచి మూర్ఛిలఁజేసి 'జయ రామచంద్రా!' యని నరేంద్ర నందను నెత్తికొని శ్రీరామచంద్రు చరణ సన్నిధిని డించె. అంతలో లక్ష్మణు నురంబు గాఁడిన రావణు శక్తి యుతని వీడె. లక్ష్మణుండు తేఱె. రావణుండు కొంతవడికి మూర్ఛదెలిసి ప్రహస్తాది స్వజన మరణకారణ క్రోధవివశుఁడై వేఱొక చాపం బందికొని శయ్యంబునకుఁ గడంగె. అతి రథ

సంబునఁ జనుదెంచిన రావణునిఁ, దదీయ దారుణ శరమర్దితంబై పఱచు వానరబలంబును జూచి వైరివిరాముండగు రాముండు వాని కభిముఖుండై యడరె. అతనింగని హనుమంతుం డంజలి ఘటించి "దేవా! రథస్థుండగు దశగ్రీవునితోఁ బాదచారివై నీవు కయ్యంబుసేయ ననువుగాదు. నన్నధిరోహించి యమరు లగ్గింప వైరిని శాసింపు" మన రాముండు సంప్రీతుండై హనుమత్పృష్ఠారూఢుండై పూర్వాద్రిపై వెలుంగు బాలభానునిపగిదిఁ దేజరిల్లుచు దారుణంబుగ శింజిని మ్రోయించుచు సాంద్రజలదస్వనంబున నిట్లనియె.

ఉ. "నాకు మహాపకారము మ
నంబున నోడక చేసితింక నే
లోకము దూఱువాఁడవు? వె
లుంగుచు నీ వెనువెంట నా శరా
నీకము వచ్చినన్ దులువ!
నిన్నిట నెవ్వరుగాచువారు? ది
క్పాల కమలాసన ప్రభృతు
లైన వధింపక రాముఁడేగునే?

చ. అనుపమశక్తి నెవ్వని ర
ణావని మూర్ఛితుఁజేసి లంకకుం
గొని చనఁజూచి బాహువులు
గ్రుచ్చి కదల్పఁగఁజాలవైతి వా

ఘనభుజు నగ్నికల్పు నరి
కాలుని సంగరభీము లక్ష్మణుం
నిను వధియింప నుర్వర జ
నించిన మృత్యువుగా నెఱుంగుమీ.

"శూరమ్మన్యా! ఖరాదులపాటుఁ దలంచుకొను" మన రాక్షసరాజు కోపపరీతచిత్తుండై కార్ముకజ్యారవంబు భైరవంబుగా మ్రోయఁ గాలానల శిఖోపమంబులైన శితశిలీముఖంబుల మారుతిపై నొప్పించె. కృతవ్రణుండైన పావని నవలోకించి రాఘవుండు క్రోధారుణిత లోచనుండై కార్ముకగుణార్భటు లంబరంబు నిండ వివిధోగ్ర శరపరంపర నేసి సూతకేతన చక్ర ఘోటక గదా పరిఘాయస శూలప్రాస తోమరసహితంబుగా నతని స్యందనంబుం జిందఱవందఱలాడి యతని చేయెత్తనీక యశనిసంకాశ నిశితకాండంబుల దోర్మధ్యంబుగాఁడనేసి కోటీర పటలంబు బీఁటలు వాఱించి కోఱలు వెఱికిన మహాసర్పంబు తెఱంగున దర్పం బుడిగించి శరాహతుండై భృశార్తుండై విహ్వలుండై యున్న రావణుం గనుంగొని,

ఉ. "రాక్షసనాథ! నీ చలము
లావును జేవయు విక్రమంబు ప్ర
త్యక్షము గాఁగఁ జూపితివి
తప్పక మాకవి తెల్లమయ్యె దో

వ క్షితివైన నీబలము
సర్వముఁ జూడఁగఁ గోరి నేఁడు వి
న్నతుఁయ బాహుశౌర్యమున
నాజి వధింపక కాచిపుచ్చితిన్.

చ. అసురవరా! రణార్దితుఁడ
వైతివి గావున లంకకేగి సొం
పెసఁగఁగ నేఁటిరాత్రి వసి
యించి గతప్రథనశ్రముండవై
మసలక నీవు రేపకడ
మంచి శతాంగము నెక్కి ధన్వివై
వెసఁ జనుదెమ్ము నాదు
భుజ విక్రమమంతయుఁ జూచెదాజిలోన్"

అనిన, రావణుండు హతదర్ప సత్త్వతేజశ్శతాంగుఁడై యపహేత కిరీట శరాసి చాపుఁడై సాధ్వసంబుగొని రాముని దేఱిచూడ నోడి వేఁజోక తేరిపైఁ బడి పాఱి లంకసొచ్చె. జన్య రంగమున నొచ్చిన తనవారిని విశల్యులం జేసి రామచంద్రుండు కార్యశేషం బాలోచించుచుండె.

—:మూఁడవనాఁటి యుద్ధము:—

కాందిశీకుండైన దశకంధరుండు రామబాణ భయార్ది తుండై తనకుఁ గలిగిన శాపంబులఁ దలంచుకొని వ్యథితాకు లేంద్రియుండై కొలువుసేరి సభ్యులతో నాలోచించి కుంభకర్ణు

మేల్కొల్పునది కర్జంబని నిశ్చయించి యప్పని నొనరింపఁ దగు వారి కాజ్ఞ యిడి శయనమందిరమున కరిగె.

—:కుంభకర్ణుని మేల్కొలుపుట:—

మఱునాఁడు వేకువను గొందఱుపలలాశనులు కుంభ కర్ణ నివేశనంబునకుం జని కాలవ్యాళంబు పగిది బుసకొట్టుచుఁ గుబుసంబు గప్పిన మహాపన్నగంబుకరణి విశీర్ణంబైన పర్వ తంబు మాడ్కిఁ జూడ్కికి వ్రేఁగైయున్న యతనిఁగాంచి సమీ పించి తదీయ నిశ్వాస వాతావధూతులై నాసావివరంబుల లోనికిం బోవుచుఁ గ్రమ్మఱ నిర్గమించుచుఁ గారాకులగతి సుడివడుచుఁ గొంతవడిచిక్కులువడి నాసారోమంబుల గట్టిగఁ బట్టికొని యతిప్రయాసంబున నిర్గమించి పక్కలకొదిగి నిలిచి తద్విజయాంకగీతంబుల మహారవంబుగఁ బఠించిరి. పదపడి గొందఱు జలదంబులభంగి గర్జించిరి. కొందఱు భేరీమృదంగ పటహాదుల మ్రోఁత గావించిరి. మఱికొందఱు కర్ణరంధ్రముల యొద్ద శంఖకాహళాదు లూఁదిరి. నానావిధ సర్ఘోషణంబులు ఘణభంగిం జెలంగి రోదోంతరాళంబు నిండెఁ గాని కుంభ కర్ణుండు మేల్కొనఁడయ్యె. తదుపరి పరిఘపట్టిస శూలప్రాస తోమర ముసలముసుంఠి ముద్గరముష్టి తల పృథు శైలశృంగం బుల నతని యంగంబు సాంద్రంబుగ మర్దించిరి. ప్రయోజ నము లేదయ్యె. ఊరకున్న నిఁకఁ గార్యముగాదని వారు ఖుర తురంగ మహాంగ మాతంగంబులచేఁ ద్రొక్కించిరి. కొందఱు

చెవులయొద్ద సింహనాదములు చెలఁగిరి. కొందఱు పెనుశిలలు అువ్విరి. అందఱొక్కపెట్టు ఘోషించిరి. లంకయెల్లఁగలంగెఁ గాని వినియోగములేకపోయె. తుదకుఁ బొంగఁగాఁచిన నూనె బుంగలఁ గొని తెచ్చి చెవులలోఁ గుమ్మరించిరి. మీసంబులు గడ్డంబులు వట్టికొని యూఁగులాడిరి. రురుకురర్యజసంఘం బులఁ ద్రొక్కించిరి. అప్పటికిఁ దన తనువున కేదియో సోకిన ట్లైన సతండు మెల్లన మూల్గుచుఁ బొరలెను. ఏమఱియుండిన రాకాసు లనేకులు వానిక్రిందఁబడి చచ్చిరి. పైనెక్కినవా రుక్కుకుఁ దాటి పడ్డు ఝల్లినట్లు నొరలిరి. తదితరులు పాఱి పోయిరి. అంతఁ గుంభకర్ణుండు మూర్గిపిల్లి వదనగహ్వరంబున బడబానల శిఖమాడ్కి నాల్కదోఁప నావులించి కనులువిచ్చి సమీపమున రక్కసులతనికై సిద్ధముచేసి యుంచిన వస్తు రాశింగాంచి ముఖప్రక్షాళనాదికముం గావించి పచ్చిమాంస రాసులకు మద్యఘటంబులకుఁ దోడుగ నంజకొనఁ బడియే నెనుఁబోతు లిరువదియేడ్గురు మనుజులు నేను అజంబులు వేయివరాహంబులు రెండువేలుచరణాయుధంబులు దావాగ్ని తృణంబునుబోలె నమలి రెండువేల ఘటంబుల నెత్తురుద్రావి త్రేఁచిన, నప్పుడు దాఁగియుండిన దనుజులు బయల్పడి రావణు నకుఁ బాటిల్లిన యవస్థయుఁ దన్ను మేల్కొలుపం బుచ్చు టయుఁ దెల్పిరి. కుంభకర్ణుండు ముహూర్తకాలంబు మాన ముద్రంబూని తదనంతరము రక్షోభట పరివృతుఁడై రాజ

మార్గంబున మిన్నందినపాదపున నన్నకడకుబయలుదేఱె. లంక వెలినున్న వలీముఖులా యద్భుతాకారంబుఁగని భీతిమెయిఁ బఱువ రాముఁడు ధనుఃపాణియై "విభీషణా! ఈభూతవృత్తాంత మే" మని యడిగెను. విభీషణుం డిట్లనియె.

"మహాత్మా! ఇతఁడే మా యన్నయగు కుంభకర్ణుండు. ఘనతరదేహంబు నమితశక్తియు నితనికిఁ బుట్టుకతోనవచ్చినది. ఇతఁడు జన్మించిననాఁడె భూతకోటుల మ్రింగుచుఁడ వాసవుండు కనలి వజ్రంబుతోఁ గొట్టె దాని కడలక కుంభకర్ణుఁడు వాస మీఁదికి లంఘించుచుఁ దన తనువుదాఁకి మొనలంటు విఱిగిన యైరావతదంతంబు గొని యింద్రుని వ్రేయ నతం డడలి యజుని యొద్దకుఁ బాఱె. పదపడి బ్రహ్మంగూర్చి యితండుగ్రతపంబు గావించినఁ బరమేష్టి వీఁడేమి వర మడుగునో యని దిగులొంది ముమ్మగఁ దన యిల్లాలగు వాణింబంపి తరువాత నతండు వర మడుగ వేంచేసెను. తనయెడఁ బ్రసన్నుండైన సురజ్యేష్ఠు నీక్షించి యితండు 'నిర్దయ' యనఁబోయి వాగ్గతయైన వాణి కారణంబున 'నిద్ర' యని యడిగెను. అట్లగుఁగాక యని బ్రహ్మ తత్క్షణమే యంతర్ధానుండయ్యె. అప్పటనే యితఁడు నిద్రకుఁబడియెను. ఆ వృత్తాంతము రావణుండెఱింగి బ్రహ్మం బ్రార్థించి యాఱునెలల కొకపరి మేల్కని యొకనాఁడు విహరించునట్లును నిద్రాదినంబునఁ దెలియఁబడునాఁ డితని బలము దూలునట్లును నతఁ డనుగ్రహింపఁ దము నిందోడ్తెచ్చి తగిన

రక్షయొనర్చి నిద్రింప నొకగుహ యమర్చె. నిన్న మీచేనోడి పాఱి సమయంబున కొడక యిట్లతని మేల్కొలిపినాఁడు. నేఁడు కుంభకర్ణునకు జాగరదినంబుగాదు గావున దేవరచే నతఁ డవశ్యము మృతినొందు. అంతవఱకు వనచరులు బెదరకుండ 'రావణుండు కపుల బెదరింపఁ బన్నిన దారుయంత్రం బిది' యని చాటఁబంపవలయు" నరేంద్రు నాజ్ఞను నీలుం డట్ల కావించి దళంబుల గవఁకుంకు నడపించె.

అట నాస్థానంబునకువిచ్చేసి యన్నచరణంబుల కెఱఁగి తదీయనియోగంబున సర్వపీఠంబునఁగూర్చుండి కుంభకర్ణుండు "నన్నిట్లు మేలుకనిచిన కారణంబేమి? నికలుక పుట్టించి ప్రాణము లొల్లనివాఁ డెవండేఁ కలండే? అన్నా! ఉత్తరువిమ్ము . వాని నిప్పుడ నూఱి చప్పరింతు" నన రావణుం డిట్లనియె.

క. "అద్రిచర సేనఁగొంచు స
ముద్రము బాధించి కడచి మువ్వురుసఁ ద్రికూ
టాద్రి బలసియున్నా రదె
ముద్రిత లంకాకవాట ముగ దాశరథుల్.

ప్రహస్తాది రక్షోవీరు లనేకులు కదనరంగంబునమ్రగ్గిరి. అవలన నొక్క వనచరుఁడైన మ్రందినవాఁడు లేఁడు. నీవుగల్గ నింద్రాదులగెల్చిన గర్వము సర్వము నేఁడు విఫలమైతూలెను. కావ నీ • శాఖాను గావళింజమరి రాఘవుల సమరభూమికి

ఎలి యిచ్చి నన్ను విస్త్రాసుంజేయుము. వేళ గాకుండియు వేళ యైనందున రక్ష ప్రాణార్థమై నిన్ను మేల్కొలుపవలసె"

"అన్నా! ము . మీ మంత్రసముయుమందే మీకీ కాగ బుఁ జెప్పనే? మేరదప్పి తగవుమాని దుర్మోహివై యింతలు తెచ్చికొంటివి. నీ తెలివి కేమనవచ్చు? దురో హం బున నేకగ్రాహి వగు నీ కెవ్వధిఁ దెల్పవగు? అధికుఁ డగు రాముఁడు నీయొగ్గు సైఁచునే? ఇందఱు దెగియు నెఱుఁగ కున్నావే? అగ్రజా! నీ మూర్ఖత కేమనవచ్చు? అదట్లుండె. పిన్నతమ్ముఁడు సభలో లేఁడు. వానినిగూడ యుద్ధభూమి మృత్యువు వాతఁ ద్రోయువుగదా!" యనిన కుంభకర్ణునకు రావణుఁ డిట్లను.

క. "కొలువున నాకప్రియములు
పలికిన నేనలిగి తన్నఁ గొ బదహాతి నొంపక
నలువురు మంత్రులతో నిలు
వెలుపడి రఘురాము శరణు గొ వేఁడఁగఁ జనియెక"

అనినఁ గుంభకర్ణుఁ డొకింత విచారించి 'వాఁడేవి వంశోద్ధారకుఁ డగుఁగాత' మని యన్నంగని,

ఆ. వె. "మొదలపలయు విధముఁ గొ బిదపఁ గావించుట
తుదినొనర్చు దానిఁ గొ దొలుత సేఁత
సంధి విగ్రహాది గొ సమయజ్ఞులగు నీతి
శాస్త్రవిదులు నడచు గొ సరణిగాదు.

సహోదరస్నేహంబున నీవు మన్నించుటం జేసి యింత విన్నవించితి. మనకొలుచు బ్రహ్మకు నుపాస్యుఁడగు రామునకు నమస్కరించిన నేమిగొఱంత? సీతను వదలుట కర్జంబు" అనిన రావణునకు కన్ను లెఱ్ఱఁజేసి "కుంభకర్ణా! పెద్దవారికి నీతులుగఱప నిన్నుఁ బిలిపింప. రాముఁడు విష్ణుఁ డగుఁ గాక! సీత లక్ష్మి యగుఁగాక! అన్నియు నెఱుంగుదు. రక్షోవధార్థమై యవతరించిన రామునితో మనకెట్లు సంధిపొసఁగు? ఆవిష్ణువు మొదల బలి నేమిచేసె? రామునితో విగ్రహంబె కాని మఱి యొండు చేయనొల్ల. చాలుదువేని కలనికి నడువుము. కాదేని నిద్రింపఁబొమ్ము. నిద్రించు నిన్నెవ్వరుఁ జంపరు.

క. మును నాకు నోడిపోయిన
యనిమిషులఁట! క్రోఁతులైన నఁట! లావెక్కెన్
మనుజాశను నోర్వఁగ హరి
మనుజుండయ్యెనఁట! యిట్టి మాటలు గలవే?

గీ. జనకసుత లక్ష్మి, రాముఁడు వనజనాభుఁ
డగుట నిక్కమెఱింగియు నితనిచేత
బవరమునఁ గూలి కైవల్య పదమునొంద
తఁ దెచ్చితి నింకేమి సెప్పఁ బొమ్ము"

అనిన,

—:కుంభకర్ణుని యుద్ధము:—

రావణమతంబు విని కుంభకర్ణుండు మనంబునఁ గొంత వడి యోజించి "యన్నా! నే నుండ నీకుఁ జింతయేల? శూలంబు ధరియించి త్రిశూలివలె బయలుదేరి వానరానీకంబును గడుపాఱ మ్రింగి సుగ్రీవ రాఘవుల బోరిపుచ్చి విజయంబు నీ కొనఁగూర్తు" నని శ్లక్ష్ణవాక్యంబుల నాశ్వాసించిన రావణుండు సంతసించి యగ్గించె. కుంభకర్ణుం డన్నచే సెలవుగొని యనేక ప్రాణిశోణిత దిగ్ధంబును దేవదానవ భయంకరంబును గరాళంబును నగు శూలంబుగొని రణోచితవాద్యములతో లంకాప్రాకారంబుఁ జెంగగొని నిజదర్శనభయంబున వానరులు పెనుగాలిం దూలు మొగుళులంబోలెఁ గనుకనిం బఱువ భీకరంబుగా నార్చె. ఆ యార్పునకుఁ గొందఱు రఘువీరుని వెనుకకుం బాఱిరి. కొందఱు దిగ్భ్రాంతులైరి. కొందఱు మూర్ఛిల్లిరి. కొందఱు గుండెలు పగిలి కూలిరి. సుగ్రీవాంగద జాంబవత్ప్రముఖుల వెనుకఁ గొందఱు ధైర్యం బవలంబించి యొక్కొక్క రొక్కొక్క శైలముంగొని కుంభకర్ణునిపై వైచిరి. అవి వాని కఠోరవక్షముం దాఁకి తునాతునకలై దిగువఁబడియె. అంత దశాననానుజుండు శూలంబున నక్కపులగుదులు గ్రుచ్చి యెత్తి నోటవైచుకొనుచు వనచరసేన న్వీలోకింప వా రందరు భీతింబొంది యొదిగియు వాఁగుల డాఁగియుఁ జచ్చినట్టులుండియు నంబుధిం జొచ్చియు

సేతువుమీఁదఁ బాఱిరియు వికావికలైరి. అత్తెఱం గవలోకించి యంగదుండు,

ఉ. "పాఱకుఁ డేల పాఱెదరు?
ప్రాణము లెన్నటికింక నీగతిం
బాఱిన భూతముల్నగవె
పార్థివు నమ్ములు వీనిపై వడిం
బాఱెడు నంతదాఁక ధృతి
పట్టఁదగుం దశదిక్కులం గొనల్
మీఱెడు మీయశంబులకు
మేలగు పెంపు దలంపుఁ డీయెడన్.

పాఱిలోకనిందఁ బడుకంటె చచ్చి స్వర్గంబుఁ జూఱ గొనుటఱదే?" అని ప్రోత్సహించియు నతని లెక్కింపక పాఱు వారల కడ్డంబుసొచ్చి మరలించె. మైందుఁడు ద్వివిదుఁడు నీలుఁడు హనుమ మొదలగు వానరప్రముఖులు గండశైలంబులఁ గుంభకర్ణుపై ఱువ్విరి. దాని కతఁడు చలింపక రొక్కొకరి నొక్కొక్కపోటున ఱోలివ్రాల మోఁదుచు విజృంభింపఁ గపులు కోపాటోపులై వానిం జుట్టిముట్టి పర్వతంబెక్కినట్టులు వాని యొడలిపై నెక్కిరి. కుంభకర్ణుండు కొంతసేపూరకుండి యొక్కసారిగ విదిల్చినఁ బెనుగాలిం దూలు వెలగపండ్లువోలె నేలకు డుల్లిరి. లేచినవారిని గదతో మొత్తము

లుగ వ్రేయుచు నెగసినవారిని గోఁగిటికిం దార్చి చదుపుచు
విక్రమించి కొందఱంబట్టి మ్రింగె. వారు పాతాళసన్నిభం
బైన కంఠబిలంబునఁ బోయి హెచ్చరికతోఁ గొందఱు కర్ణ
ద్వారముల బయల్పడుచుండిరి. కొందఱు నాసాకుహరం
బుల వెలువడి తదీయ నిశ్వాసమారుతంబునఁ దూలంబులం
బోలెఁ దూలుచు దూరంబునఁ బడిరి. అది గని యమ్మహా
ధికకాయుండు వెడలువారి నొడిచికొని చదియ నములుచుఁ
గరాళదంష్ట్రాంతరాళంబుల వెడలిపడిన వారిని గాల నేలఁ
జమరి సమరక్షోణి మేదోమాంసశోణితమేదురంబుగాఁ
జేసిన సుగ్రీవుం డుగ్రుండై కదిసి యచలాగ్ర మొకండుగొని
వైవ దాఁకి వక్షు మతఁడు సూపి నవ్వి శూలంబుఁ ద్రిప్పి
వైచె. దాని మరుత్సూనుండు నడుమన పట్టికొని మోఁకాటం
బెట్టి విఱిచె. కట్టలుకం గుంభకర్ణుండు లంకామలయశృంగం
బుత్పాటించివైచిన సుగ్రీవుండు విసంజ్ఞుండై పడియె. అట్లు
పడినవాని లంకకు గొనిపోవనెంచి కదిసి సుగ్రీవు నెత్తి
మూఁపుపై నిడికొని రాక్షస సంస్తూయమానుండై వెడలె.
ఇతని నడ్డుపడి విడిపించితినేని సుగ్రీవునకు యశోనాశమగునని
హనుమ యూరకుండె తదితరుల నాశ్వాసించుచుండె. కొంత
సేపటికి సుగ్రీవుఁ డాత్తసంజ్ఞుండై లంకాపుర రాజపథమును
వీక్షించి తాఁ జిక్కియున్న కుంభకర్ణ భుజాంతరంబును బరి
ంచి నిశాతనఖంబుల నతని ప్రచ్చి దంతంబుల నాసికఁ

గొంతికి నొప్పించిన హ్రాతకర్ణనాసుండై విమర్దితశరీరుండై క్షత జార్ద్రితుండై రోషంబునఁ గుంభకర్ణుండు వానరపతిం బట్టి యెత్తి పుడమిం బడవైచిన నతండు తప్పించుకొని లాఘవంబున మింటికెగసి వనచరామోదంబుగ రామసన్నిధిం జేరె.

చ. "చెలియలి ముక్కువోయెనను
సిగ్గున నెగ్గొనరించి రాముతో
వలవని వైరమెత్తుకొని
వారక పోరుచు నున్న యన్నకుఁ
దులువలునవ్వ నే మొగము
తోఁ బొడసూపుదునింక నమ హా
బలుఁడగు భానుసూను జన
పాలుర మ్రింగెదఁగాక పోయెదఁ"

అని కుంభకర్ణుండు మగిడి వనచరసేనం దలపడి ప్రదీప్తుండైన యుగాంతకాలవైశ్వానరుండు ప్రజలంబోలె శోణిత గంధమత్తుం డగుటం జేసి స్వపర బల వివేకంబులేక యొక్కమాటు పెక్కండ్ర రక్కసులఁ గపుల భల్లూకంబుల బాహువులంబట్టి తిగిచి మ్రింగుచుఁ బ్రళయకాలంబునఁ బ్రాణిసంఘంబుల గ్రసించు మృత్యువు వితమున వానర రాక్షసుల భక్షించుచుఁ గంఠంబులుద్రెంచి రక్తంబు గ్రోలుచుఁ బాణితలంబున మెదిచి తన్మేదోమాంస మస్తిష్కపంకంబు శరీరంబున నలఁదుకొనుచు నిరుగెడలఁ బెడచేతుల శిరంబుల

పగులనడుచుచు ననేక ప్రకారంబుల వలీముఖుల వధింపఁ గడంగిన వానరులు భయభ్రాంతచిత్తులై పుఱులోడి వఱచిరి. అదిగని లక్ష్మణుండు కోపోద్దీపితుఁడై బాణపరంపరలముంచె. వాఁడవి లెక్కసేయక పై పైఁ గవియుచుండ విభీషణుండు గదగొని కుంభకర్ణుం గదిసె. తమ్ముఁగని మహాదేహుండు మదిం గొంత చింతించి మరల నిట్లనియె.

"వత్సా! విభీషణా! ధర్మమతివై దాశరథిం జేరితివి. పెక్కేండ్లు లంక నిర్మలమతి నేలుము. మన వంశము రక్షింప నినవంశజు నాశ్రయించిన నిన్నుని నొంపఁజాల. నీవు నా కతి రక్షణీయుండవు. తొలఁగిచని మాయన్నం జూచుచుండుము"

అనిన విభీషణుండు విషాదంబున మోము దిగవైచి గద నేలమోపి సంగరావనిం దొలంగి "యన్నా! నా విమల భావంబు నీ వెఱుంగవే?" యని కన్నీరు నించె. కుంభకర్ణుండు కపులఁ జిక్కచీకాకు సేయుచు రాఘవుల డాసె. రాముఁడు విశృంఖలవృత్తిం జనుదెంచు రాక్షసవీరుం దిలకించి కోపంబునఁ జాపంబుసారించి 'నాదిక్కు నిలు' మని గంభీరంబుగ గర్జించె. కుంభకర్ణుండు వెడనవ్వు నవ్వి వానరులఁ జేరనీక యదలించి "రామా! నీచేఁ బడ వీఁడు విరాధుండుగాఁడు! ఖరుఁడుగాఁడు! కబంధుండుగాఁడు! మారీచుఁడుగాఁడు! వాలి గాఁడు! నిను మ్రింగవచ్చిన యొక్కటిశూరుండు కుంభకర్ణు[illegible] [illegible]ఁడు! నీవస్త్రసంపదయందు నేర్పునం దసమానుండవఁట!

కావునఁ గొంతసేపు నీ రణంబు సూచి పదపడి నిన్ను మ్రింగె దను” అని సోల్లుంఠనోక్తులాడిన రాముఁడు దృఢముష్టి సారించి శితశిలీముఖంబుల వానిమేన నాటించి సప్తసాలంబుల వాలిని గూలిచిన సాయకంబులనేసి వాఁడు చలింపమి కచ్చెరువొంది తనదేహమునుండి వెలువడు రక్తధారలఁ దానపాన మొనర్చుచు గద ద్రిప్పికొనుచుఁ బైకుఱుకు దనుజుంగని రౌద్రరసోల్లాసమూర్తియై రయంబున వాయవ్యాస్త్రంబు సంధించి విడిచిన నది వాని వలచేతిం దునిమె. కపు లనేకులు వాని హస్తంబు క్రిందఁ బడి నుగ్గునూచమైరి. తదితరు లా కదన భూమి నుండి భయంపడి దవ్వులకుఁ బాఱిరి. రామాస్త్ర నికృత్తబాహుండై కుంభకర్ణుండు కులిశపాత భగ్నకూటంబైన మహాచలేంద్రంబుభంగిం జూపట్టుచు బీఱువోక యెడమచే నొక్క మహోత్తాలసాలంబు పెఱికికొని రామునిపై నడరిన నమహాతుం డా భుగ్నభ్రుకుటియై యైంద్రాస్త్రమున గరుడ తుండహతిం గూలు భుజగముగతి డాపలికరంబుం దెగనేసె. ఆక్కరంబు కరంబురవడిఁ దన మునుమున నున్న మహాశిలలు చూర్ణంబులుగాఁ బాదపంబులు పొడిగా దిగువంబడియె. పాఱిన వనచరరాత్రించరులు పాఱఁగాఁ గొంతబీరంబున నుండినవా రా చేతి క్రిందఁ జిక్కి యంత్రంబున నదుమఁబడు తిలల చందంబున నైరి. అంత భిన్నబాహుండై మహానాదంబు యుచు వదనగహ్వరంబుఁ దెఱచుకొని మ్రింగవచ్చు

వీసుని పదద్వయంబు నినకులవర్ధనుం డర్ధచంద్ర ప్రదరంబులఁ దునిసిపడఁగ. అప్పటికిని వాఁడు పొరలుచు రామునిపైకి వచ్చుచుండ వావిలూనకరచరణుండైన యామినీచరశేఖరుని వదనంబునఁ బెక్కు నారాచంబులు నిగిడించి సందీప్త పావక సంకాశంబును వాయుసమ వేగంబును బ్రహ్మదండాంతక పాశ కల్పంబును నమోఘంబునైన యైంద్రాస్త్రమురివోసి యాకర్ణాంతము లాగి విడువ నది మంటలు గ్రక్కుచుఁ బోయి మహా పర్వతకూటసన్నిభంబును వివృత్తదంష్ట్రాచల చారుకుండలంబు నగు కుంభకర్ణుని శిరంబు కలుక్కున ఖండించె. ఆశిరంబు కర్తనవేగంబున మింటికెగసి లంకాసాల హర్మ్య పంక్తింగూలఁ ద్రోచికొనుచు రక్కసు లదియేమని బెదర లంకదాఁటి దక్షిణ సముద్రంబునఁబడి బుడబుడశబ్దంబులతో జలముగ్రోలి బడబాగ్నిచే జడధియుడుకుపట్టినానొప్పె. ఒక కోటి కపులు రాక్షసులు చదియఁబడ నతనిదేహంబు సగము లంకలోనికి సగము సముద్రము లోనికిఁ బడి జలచరంబులఁగూడఁ జరిమివైచె. కపివీర ప్రశంసావాక్యములతో రాముఁడొప్పారె. హతశేషు లురవడి లంకకుఁబాఱి రావణునకుఁ గుంభకర్ణుని పాటెఱింగింప నతండు బిట్టుమూర్ఛిల్లి చాలసేపటికిఁ దెలిసి,

ఉ. "ఆలములోన భూత బలి
యైతె? నిశాచరవీర! నిర్జరుల్

గెలిగొనఁ బులస్త్యకుల
కేతువ! రామశరానిలంబునన్
వ్రాలితె? కైకసీ తనయ!
నాదగు దక్షిణబాహుశాఖ భూ
పాలుఁడు త్రుంచెనే? యిటు వి
పద్దశఁ ద్రోచితె నన్నుఁ దముఁడా!

ఆ. వె. ఇంక నీవులేని యీ లంక నాకేల?
సీత చింతయేల? జీవమేల?
సంగరమున నిన్నుఁ జంపిన రామునిఁ
జంపఁదగదుగాక చావఁదగదె?"

అని పలుదెఱంగుల విలపింపఁ ద్రిశిరుఁ డనేకవిధంబుల నాశ్వాసించి సేన నరవానరుల నిర్జించి నీపగ దీర్తునని యనికిఁ గదలె. వానివెంట రావణుం డతికాయ దేవాంతక నరాంతక మహోదర మహాపార్శ్వులఁ బుత్తెంచె.

వారికి వీరికి ఘోరంబగు పోరయ్యె. విఱిగిన రథములు నొఱగిన తురగములుఁ ద్రెళ్ళిన కరటిఘటలుఁ దెఱపిలేక పడు నిశాటవానర శిరఃప్రతతులుఁ బఱియలు పఱియలైన నుఱుకు మస్తిష్కరక్తపంకపల్వలములు నఱుమైన తరుశిలాసంచయంబులు తునిఁగిన కైదువులుఁ బ్రేవుల ప్రోవులు గలిగి సమరభూమి దుర్గమమార్గమై యొప్పె. అంత నరాంతకుండు చెలరేగి శక్తివైచి సప్తశత మర్కటవీరులఁ గూల్చి తదితరులం

ఝడలుపడఁ బెక్కుకోల లేసిన నంజఱు సుగ్రీవుని వెనుకకుఁ బాఱిరి. సుగ్రీవుని సన్నయెఱింగి వాలిపుత్త్రుండు వడిం బఱతెంచి "యోరినిశాచరాధమా! అల్పులఁ గొందఱనోర్చి గర్వింపఁజనదు. అదె నీవలచేతిప్రాసము. ఇదె నాఱొమ్ము. వైవు" మనవుడు నా నరాంతకుం డలుకమెయిఁ బ్రాసంబు వైచె. అది యంగదుని యురంబు దగిలి తుమురైన నతండు నవ్వి పిడికిటిపోటున ఘోటకంబులఁ గీటడంచిన, వాఁడు నంగదుపైకి లంఘించి కఠినముష్టింబొడువ నొడలుదడియ వెడలు నెత్తుటితోడ వాలికొడుకు మూర్ఛనొంది తోన తెలిసి యశనిసంకాశంబగు ముష్టిఘాతంబున నరాంతకుంబొడువ వాఁడు రోఁజుచుఁ గూలి విల విలఁ దన్నికొనుచుఁ జచ్చె.

వానిపాటునకుఁ గుపితులై దేవాంతక మహోదర త్రిశిరు లంగదుం గ్రమ్మి యొక్కుమ్మడి నానావిధాయుధంబుల నొప్పించిరి. వాలిపుత్త్రుం డెంతయుం జలింపక మహోదరు నేనుంగుం జంపి వానిపొట్ట పగులఁదన్ని దేవాంతకుని నెత్తురు గ్రక్కునట్లు గ్రుద్దె. వాఁడు కొంతవడి సొమ్మసిల్లి తెలిసి పరిఘంబున మోఁదె. వెంటనే త్రిశిరుం డిషుత్రయంబున నంగదు లలాటంబు నొవ్వనేసిన హనుమంతుండు పరుషరోష మెసఁగ దేవాంతకు పైకి లంఘించి వానిశిరంబుల లెక్కగొనక నడు నెత్తి వ్రయ్యఁబొడువ వాఁడు పండ్లుకఱచికొని నాల్కవెడల రోషఘటిత కుటిల భీషణ భ్రుకుటితోఁ బుడమింబడి చచ్చె.

నీలుండు పగిలినపొట్టతో నంగదుం గొట్టవచ్చిన మహోదరుం దాఁకి మహానగంబొండు వానిపై వైవ దానితో వాఁడు జీవసమాధినొందె. వాఁడుపడుటఁజూచి త్రిశిరుండు రోషకషాయితాత్ముండై పండ్లుదీటుచు హనుమన్నీలురపై నంపవాన గురియించిన హనుమంతుండు రెట్టించినయలుకను వానిపైకిదుమికి యొక్కపోటున వాని యురస్థ్సలింబొడిచి సొమ్మసిల్లిన వాని చేతి కృపాణ మంకించుకొని తాతసావలిం దఱుమఁజొచ్చె. అంతలోఁ ద్రిమస్తకి తెలిసి పలలాశనులఁ దనకత్తితో నఱకుచున్న కరువలికొడుకుంగని పిడికిటఁ బొడిచె. దానికిఁ గొంత మైమఱచి తెలిసి తిరుఁగబడి గాడ్పుపట్టి వాని మూఁడుతలలఁ బఱపఁ గోసి పాఱవైచె.

అవ్విధంబుగని మహాపార్శ్వుండు రోషవిషాదంబులు పెనగొనఁ బెనుగద గొని వనచరావళిం గవిసె. వానిని ఋషభుం డెదిరించి వాఁడు వ్రేసిన గద సైరించి యొక్కపెట్టున త్రోలుచు నేలగూలఁ బొడిచి మడియించె. తనవారిపాటుంగని యతికాయుం డతి కుపితుండై తన బాణానలంబున వనచర నాటవిం గాల్పఁదొడంగిన వానింగని వానరులు 'రామకోదండ నిర్ముక్తసాయక నికృత్తకరచరణుండైన కుంభకర్ణుండు మరల సప్రాణుండై లేచివచ్చెనొకొ' యని తింగలంగి పఱచి రాముని వెనుకఁజేరిరి. రాముఁడు వారల వెఱవకుఁడని యభయంబు దెల్పి వి షణుంగని వీఁడెవ్వఁడన సతఁ డిట్ల

నియె. "దేవా! వీఁడు దశాననునకు—ధాన్యమాలినికి జనించిన వాఁడు. తేజోబలవీర్యంబులఁ దండ్రిని, ఘనకాయంబునఁ గుంభకర్ణుని బోలువాఁడు. ఈ యతికాయుండు విరించి నారాధించి యవధ్యాశ్వసహస్రంబగు వరదంబును నవార్యంబులగు ననేకాస్త్రంబులఁ బడసినవాఁడు. నీతిమంతుఁడు. వీఁడు లంక కొక పెట్టని కోటవాటంబున నుండు మేటిమగండు. వీనియెడ నధికయత్నంబు సేయునది కార్యంబు" అనుచున్నంతలో మైంద ద్వివిద నీల శరభ కుముదాదుల సామ్మసిల్లఁ గొట్టి యతికాయుండు రాముని సమీపించి,

మ. "శరచాపంబులు కేలఁబూని రథినై
సంగ్రామ మర్థించి భూ
వర! నీపైనిదె వచ్చినాఁడ మొదలన్
వారాశిపై వాలిపై
ఖరుపై నేసిన కోలలేయుమిటఁ జ
క్కఁగనమ్మ నాయమ్ము లిం
కొరుపైఁ బాఱవు దేవదానవ జయో
ద్యోగాభిమానంబునన్"

అనిన లక్ష్మణుం డప్పలుకులు వినఁనోల్లక వాని కభిముఖుండై గుణంబు సారించిన వాఁడు నవ్వి "పిన్నవారిపై దయగల యీ యతికాయుండు నుడువు నుడువు లాకర్ణింపుము. సాభ్రాత్రంబున వచ్చి చావ నుంకింతువేల? కేలఁ గీలోద్గమా

ఖీల లీలాలోలంబై నీ యసువులఁ గ్రోల నాలుకలు వ్రేలఁ గాల వ్యాళంబులఁ బోలియున్న నా శిలీముఖంబులఁ గనుము" అనిన లక్ష్మణుండు సక్రోధంబుగా నవ్వి "విల్లుఁ గేలఁదాల్చి వీఱిఁడి మాటలాడిన ఫలమేమి? మాటలందు మగతనంబు గలదే? నీ కేవిద్యయందుఁ బ్రావీణ్యముగలదో దానిఁ జూప రాదే? శరీరమహత్త్వంబునంజేసి నీ వధికుండవైన బాహు విక్రమంబున నీకుఁ బినుగువంటివాఁడ" అని పుంఖానుపుంఖ మ్ముగఁ శరాసారంబు గురియించిన నతికాయుండు వానిని వారించి లక్ష్మణునొవ్వనేసిన నతండలిగి మూఁడు వాఁడితూ పుల వాని నుదురంటనేసె. బలే శూరుఁడ వౌదువని యతి కాయుండు శరవర్షము గురిసిన రామానుజుం డర్ధచంద్రాస్త్ర మున నవ్వాని నాపి మహాస్త్రయుద్ధంబు గావించిన వాఁడును మహాస్త్రంబుల సమర్థ్వంబుసూపి కొంతతడవు పోరె. తుదకు లక్ష్మణుం డతిక్రూర మూర్తియై బ్రహ్మాస్త్రమ్ము వింటసంధించి తెగదీసి విడిచిన నయ్యస్త్రరాజంబు వానికంఠంబు గత్తిరించి బొమిడికముతోడ శిరంబును వసుంధరంగూల్చె. రామసుగ్రీవ విభీషణులు ప్లవంగపుంగవులు సాధువాక్యంబుల లక్ష్మణు వర్ణించిరి. హతశేషులైన దోషాచరులు విఱిగిపాఱి లంకసొచ్చి రావణునకు యావద్వృత్తాంతము నెఱుకపఱచిరి. దశకం ఠుండు కుమారుల మరణంబునకుఁ గడుంగడు వగచుచుండ నింద్రజిత్తు ధీరోక్తులువల్కి నరవానరులఁ జంపికాని రణంబు నుండి మరలనని ప్రతిజ్ఞ చేసి తండ్రిందేర్చె.

మూఁడవనాఁటి రాత్రి యుద్ధము

—:ఇంద్రజిత్తు:—

జనకునిచే ననుజ్ఞాతుండై మేఘనాదుండు చతురంగ బలసమేతుండై సమరభూమిం బ్రవేశించి యుచితప్రదేశంబునఁ దేరుడిగ్గి చుట్టును గాపుంచి యట నగ్నిప్రతిష్ఠాపనంబు సేసి సమంత్ర తంత్రకముగ వ్రేల్చి బ్రహ్మాస్త్రము నావాహనచేసి యందికొని రథారోహణంబు చేసి స్యందనసహితుండుగ నదృశ్యుండై మేఘంబుల డాఁగె. మిగిలిన రక్కసులు కపులతో సంకులసమరంబు గావించిరి. ఆ తరుణంబున మేఘంబులనుండి మేఘనాదుండు మేఘగర్జాభంబుగ నార్చి శరవర్షము గురియించెను. అతని చండకాండపాతిని వలీముఖులు రామ రామ యని వాపోవుచుఁ గూలుచుండిరి. హనుమదాది మహావీరులు మింటికెగసి శత్రుంబొడగానలేక మహాస్త్రములచే భూపతితులైరి. తదీయ శరవేగంబు సహింపక రఘువీరుం డనుజుంగని "లక్ష్మణా! నేఁడు శత్రుండు విరించనాస్త్రంబు నాశ్రయించుటంజేసి యజయ్యుండై ప్లవగసైన్యము సైన్యము నొంపఁజేసి మనల బడలుపఱచుచున్నాఁడు. అయ్యమోఘాస్త్రం బఖిలజగత్పూజ్యమగుటచే మనకును బూజ్యంబ కావున నవ్యగ్రమతివై బాణావపాతంబుల నావల నోర్చి యుందము. నివృత్తయుద్ధులమై గతరోషహర్షులమై పడిన

మనల విలోకించి రణాగ్రలక్ష్మిం దోడ్కొని లంకకుం జనం గలం" డని పలికి లక్ష్మణసహితంబుగా దా నింద్రజిదస్త్ర జాలబద్ధుండై యుండె. పడిన నరవానరుల నెల్ల నాలోకించి జయభేరి వేయించుచు నింద్రజిత్తు లంకాపురిం బ్రవేశించె.

అంత బ్రహ్మాస్త్ర మంత్రజపంబున నస్త్రపాతంబునకు దప్పిన విభీషణుండు తదాచరణ శరణుండైన యాంజనేయుం గనుంగొని "యంజనానందనా! నర వానరులగతి యిట్లయ్యె. జాంబవంతుంగని తరువాతి కార్యం బాలోచింతము ర" మ్మని కొఱవియొకటిగొని సప్తషష్టికోటి వానరయూధాధిపతుల విలోకించుచుం బోయి యొకచో శరశతాచిత సర్వగాత్రుండై శాంతినొందిన పావకునివడువున రణమేదినిం బడియున్న జాంబవంతు నవలోకించి మెల్లన నుపసర్పించి "నేను విభీషణుండను. మహాత్మా! తీక్ష్ణంబులైన శరంబులం జావకుండం బ్రాణంబులు రక్షించుకొనియున్నవాఁడవే?" యన నతండు "నాయనా! విభీషణా! కనులనిండ నమ్ములు గ్రుచ్చుకొనుటచేఁ జూడం జాలక కంఠస్వరంబున నిన్నెఱింగితి. అయ్యా! హనుమంతుఁడు సజీవుఁడేకదా!" యనియె. విభీషణుఁ డచ్చెరువంది "తాతా! రామ లక్ష్మణ సుగ్రీవాది మహాత్ములుండఁ గీశచమూగణ నాయకులుండ హనుమంతునే మొదట నేలయడుగుచున్నా" వన నతండు "నాయనా! మారుతి ప్రాణయుక్తుఁడైన నెల్లరుం జావనివారలే. అతఁడు తీఱిన నందఱును తీఱనివారమయ్యు"

దీఱినవారమ-యనినఁ బావని యీతనికి స్వనామోచ్చారణ పూర్వకంబుగాఁ బ్రణామం బొనరించిన నతని గాఢంబుగఁ బరిరంభించి తన్ను బునర్జాతునిగాఁ దలంచుకొని లేచి "మారుతాత్మజా! నీ బలమంతయుఁ జూప వేళవచ్చె. జగత్ప్రాణ నందనుండవు. ఎల్లరకుం బ్రాణంబులీయ నోషధులఁ దేవలయు. సూర్యోదయంబునకు మున్న యీ పని యొనరింపవలయు. సముద్రము దాఁటి హిమవంతంబు నతిక్రమించి యావల వృషభ కైలాస శైలంబుల మధ్యంబునఁ గంటివేని యోషధినగం బగపడఁగలదు. అందుఁ బ్రకాశమానంబులై సంజీవకరణి సౌవర్ణకరణి సంధానకరణి విశల్యకరణి యను నాలు గోషధులు గలవు. వానిం గొనిదెచ్చి నరనాథుల వానరనాథుల బ్రదికించి యశంబు గైకొమ్మా" యనియె.

—:హనుమంతుఁ డోషధిపర్వతంబు దెచ్చుట:—

జాంబవత్ప్రేరితుఁడై మరున్నందనుండు ప్రావృట్కాల వలాహకంబుకరణి మేను వెంచి విజృంభించి విలయపవనుని మాడ్కి వేగం బంగీకరించి బలంబు దీపింపఁ బర్వకాల సముద్రంబుభంగి నుప్పొంగి సముద్రతటాగ్రస్థంబైన యొక్క పర్వతంబు నెక్కి యది క్రుంగ నింగికెగసి పతంగపుంగవుభంగిఁ జెలంగుచు రామకరాగ్రముక్తంబైన శరంబువైఖరిఁ బిత్రుతుల్యవేగంబున జాంబవదుక్తపర్వతం బతిక్రమించి చని బహుమారం బరిగి మరల నెఱిఁగి మరలి యోషధిశైలమ్ముఁ గాంచి

విస్మయసమ్మోదంబులు సంధిల్ల డిగ్గి యందు నోషధుల వెదకుచుండ నయ్యవి యదృశ్యంబులయ్యె. కోపంబున నతండు "రఘుకులాంబుధిచంద్రుని రామచంద్రునిపైఁ గృప మాని యీ తీరున దాఁగిన నిన్ను విడిచి చనుదునే? జనులు ఘనులచొప్పెఱుంగ నేర్తురే? గాడుపుట్టువను నట్లు నిన్ను మూలముట్టుగఁ గొనిపోదు" నని వాలము పెంచి గిరిచుట్టుం జుట్టి కూటములు విఱిగి కూల రామభక్తి సాహాయ్యం బుగ నన్నగేంద్రముం బెకలించి యఱచేతఁ బట్టికొని దేవత లుబ్బియాడ గొబ్బున నెగిరి సుపర్ణవేగంబున వచ్చుచుండె. దూరమునవచ్చు హనుమని గని కపులు సింహనాదంబులు గావించిరి. సంతోషవిశేషంబున విజయం ఘోషించుచు తలం పున నా మారుతి మహాస్వనంబు చేసి యప్పర్వతంబు వన చరసేనామధ్యంబున నునిచి జాంబవదాదులకు భక్తిం బ్రణ మిల్లె. రాఘవులును వానరబలంబును దన్మహౌషధి గంధా ఘ్రాణంబున విశల్యులై విరుజులై సుప్తులు నిశాంతంబునఁ బ్రబుద్ధులగుచందంబున నందంబు వహించిరి. ప్రతిదినంబును రణంబునఁ గపిగణంబులచేఁబడి నిహతులైన పిశితాశనుల విచా రించి తత్పరిగణనార్థంబును ననేక రాక్షసహతంబును సర్వ జను లెఱుంగుదు రను దురభిమానంబునను రావణుండు మృతు లైన రాక్షసుల కాయా దినంబునను దధిలోఁ బాఱవేయించు చుండెఁ. గావున నద్దివ్యౌషధి గంధాఘ్రాణంబున బ్రదుక

రాక్షసుఁ డొకఁడైన లేఁడయ్యె. నాఁడు హతులైన రాక్ష
సుల విభీషణ జాంబవదాదులు హనుమ వచ్చుటకు మున్నుగ
వారధింబడనైచిరి గాన వారును సజీవులు గా వీలులేదయ్యె.

—:లంకాదాహము:—

హనుమ యెప్పటియట్లప్పర్వతరాజం బునిచివచ్చె. తదనంత
రము సుగ్రీవుండు హనుమంతు నవలోకించి "మతిమంతా!
మమ్మెల్లర బ్రదికించి నిజముగ జగత్ప్రాణనందనుండవైతివి.
నీఋణంబుదీర్ప మాకీ జన్మంబు చాలదు. నేఁడు రావణుండు
నిహతులైన నందనులం దలపోసి దుఃఖమోహంబులఁ దూలి
యాలంబునకుఁ బూనఁడు. కాన వాని కలుక జనించునట్లు
లంకం గాల్ప వానరవీరుల కనుజ్ఞఁ దెలుపుమా!" యనుడు
నట్లగుఁగాక యని మరుత్పుత్త్రుండు కపివీరులం బురికొల్ప
వారు నిర్విశంకులై లంకకుఁ జని కాల్పందొడంగిరి. రథ గజ
తురగ ధాన్య ధనశాలలు భస్మీపటలంబు లయ్యెను. శివుని
లలాటదేశంబు విడిచి కృశానుండుద్ధతితో లంకఁజొచ్చి కాల్పఁ
దొడంగెనాఁగ జలంబుద్రావ వేసరి బడబానలము పురదాహం
బొనరింపఁబూని పొదివె నామంటలు ప్రజ్వలించి శ్రీరాముని
తేజమువోలె మండెను. వానరరోమసముత్థుఁడోయన వైశ్వా
నరుం డేపున దెసలనెసఁగె. సుగంధద్రవ్యములు మంటఁ
గలిసె. రత్నరాసులు చిటిలుపెటిల్లుమని పేటిలె. అంబరాదులు
బూదియయ్యె. ఆయుధంబులు కాలి కరుల్లుగట్టె! రక్షః ప్ర

పురుషు లెందఱో కూలిరి. బాలికా బాలకు లెందఱో భస్మమైరి! కొందఱుపాఱిరి. "నీపాపఫలంబు మేమెల్లర మనుభవింపవలసి వచ్చెఁగదరా నీచా!" యని రావణుం గొందఱు దూఱిరి. దశాస్యుండు కుంభనికుంభులఁ బిలిచి యీ వానర బాధను మాన్పిరండని పంపెను. "దశాస్యుజనంబుల గవఁకుల దాఁటనిచ్చిన వారింబ్ర శాస్యులఁగాఁదలఁతు" నని సుగ్రీవుండు కపులకుఁ గట్టడచేసెను. సురిఁగెడు వారిని గొందులకుఁజొచ్చు వారిని నాతురమునఁ బాఱువారిని గ్రంతలందిరిగెడువారిని దూరమేగినవారిని మఱుఁగులఁ దిరుగువారిని బైఁబడవచ్చిన వారినిబట్టి కవరు లా కృశానుని మంటలోఁ ద్రోచుచుండిరి. అంత దాశరథుల ముఖారవిందంబు లలరుటయు దానవీజన నేత్ర కువలయంబులు వాడుటయుఁ జూడ నేతెంచు కరణిఁ దరణి యేతెంచె. నిత్యకృత్యముల నిర్వర్తించుకొని నీరేజాప్త వంశు లు నిర్జరారాతి నిధనోద్యుక్తులై నిశాత శరశరాసనంబులఁ దాల్చి నిలిచిరి.

—:నాలవనాఁటి యుద్ధము:—

కుంభనికుంభులతో నిలింపకంపనుఁ గంపను శరలూనవైరిజంఘుఁ బ్రజంఘు విఘూర్ణిత భీషణవృత్త శోణితాక్షు శోణితాక్షుని దశకంధరుండు కదనంబునకుఁ బంపె. వారలు రథ గజ తురగ పదాతులతో వీరోచిత వేషములతో వివిధ వీరణములతో విక్రమాట్టహాసములతోఁ గదలి వలీముఖులఁ

దాఁకిరి. వారికి వీరికి నెక్కటికయ్యంబయ్యె. ఒక్కొక్క కపి యొక్కొక్క యసురుం దలపడియె. పొడుచుచుఁ బట్టుచుఁ దన్నుచు నొడుచుచు విసరివైచుచు నుదీర్ణవారక్రములై జయైక కాంక్షులై వారు వీరు పోరిరి. కంపనుం డంగదునితో సంగరంబుచేసి నొప్పించిన, సమయంబు గనిపెట్టి యంగదుం డొక కొండ వానిపై నేసి యసురులు కంపింపఁ గంపనుంజంపె. క్రోధనుండు క్రోధమూర్ఛితుఁడై యంగదుని గదతో వ్రేయ నతం డొక శైలశిఖరంబుగొని వానినేసె. వాఁడు దానిం బిడికిటఁ జూర్ణంబుచేసి కత్తియుఁ బలకయుఁ గొని యంగదుపైకి లంఘింప నతం డా కరవాలం బొడిసికొని దానితో వానిని గాలుప్రోలికిం బంపి యసమ సమరసాహస సముత్సాహంబున నమరవైరుల సమయింపం గడంగిన శోణితాక్షుం డెయిది బెడిదంబులగు *తూపుల నొప్పించిన వాని రథరథ్యంబుల నుగ్గుచేసి వానిం బొదివి పెనుమూర్ఛ నొందించె. అంత వానికి బాసటగాఁ బ్రజంఘయూపాక్షులు పఱతేర నంగదునకు మైంద ద్వివిదులు సాహాయ్యకంబొనరించి వారిందాఁకిరి. ఇంతలో శోణితాక్షుండు తేఱి వారిందలపడె. మించిపైకివచ్చు ప్రజంఘునిఁ గన్నుల మిడుఁగుఱు లుప్పతిల్లఁ బిడికిటఁ బొడిచి యంగదుండు సమయించె. పినతండ్రిపాటు గని శోణితాక్షుండు చెలరేఁగ ద్వివిదుండు వానిఁజొమ్మునఁదాఁచి శిరంబును బూఁగాఁడవలె గిల్లిపాఱవైచె. తమ్మునిపాటు గని యూపాక్షుఁ డుద్ధతిని

రణవ్యగ్రాగ్రహోదగ్రుఁడై చనుదేర మైందుండు వాని బాహు బలంబునఁ బట్టి వపువ్వుగుల్లల తిత్తిగా నుదికిచంపె. రక్కసులు పాఱఁదొడంగిరి.

అట్లు పాఱనారంభించిన నిశాచరవీరులఁ గుంభుండు మరల్చుకొని రోదోంతరంబు నీరంధ్రముగా బాణపరంపరలు గురియించుచు వానరవీరులఁ దఱుమఁజొచ్చె. వాని యుద్రేకముంగని సహింపక సుగ్రీవుండు నిలునిలు మని యదల్చుచుఁ బొదివిన నతని నొవ్వనేసి మైందద్వివిదాంగదుల చేష్టలుడిగించి కుంభుండు మీఱిన తేజంబునఁ బొలిచిన సుగ్రీవుండు వాని శతాంగతురంగంబులమీఁదికిఁ జెంగఁగొని చదిపి వానిం బట్టుకొన నిరువురకు మల్లయుద్ధంబు ప్రాప్తించె. గంధసింధుర ద్వయంబు విధంబున డంబుమీఱి యిరువురు కొంతతడవు పోరిరి. కట్టకడకు సుగ్రీవుండు కుంభునొడిచికొని త్రిప్పి యంబుధింబాఱవైచె. పాఁడటనుండి వెడలివచ్చి సుగ్రీవు నురంబు ముష్టితలంబునఁ బొడిచి విస్ఫులింగము లురలించిన నతండు కినిసి లయకాలాంతకు కాలదండంబుంబోని యుద్దండ భుజాదండంబెత్తి కాఠిన్యాపహాసితభిదురంబగు తదీయోరస్థలంబు బిట్టేసినఁ గుంభుండు గతప్రాణుండయ్యె. తక్కినరక్కసు లుక్కుసెడి దిక్కుగానక చిక్కువడి నికుంభుని మఱువుసొచ్చిరి.

నికుంభుండు మండిపడి గదగొని రోదోంతరంబు మేదురితంబుగాఁ బంచిన బొబ్బలిడుచు సుగ్రీవుపైకి నడతెం

చిన వాయుపుత్త్రుం డెడసొచ్చి వానికి వక్షంబు విచ్చి చూపుచు నిలిచె. వాఁడు సరోషుండై గదవైవ నది పావని వక్షంబు దాఁకి పొడి పొడియై పుడమిం బడియె. ఇఁక నా దెబ్బఁ జవి చూడుమని పిడికిటిపోటున వాని వక్షంబుం బొడి చిన నెత్తురు గ్రక్క సోలి తెలిసి హనుమం బట్టి యెత్తి విసరి కొట్ట నుద్యమించెను. అతఁడు చాకచక్యంబునఁ దప్పించు కొని వాని నెత్తి యుదికి యెమ్ములు భిన్నంబులుగాఁ జదిపి బొమ్మపై నిలిచి మెడ ద్రిప్పి శిరంబు ద్రుంచి లంకలోఁ బడునట్టులు విసరివైచె. అతని రౌద్రకర్మముం గని నిశా చరులు దెసలకుఁ బాఱి లంకసేరి రావణున కా యుదంత మంతయుఁ దెలిపిరి.

శోకరోషభరితుండై పంక్తికంధరుండు ఖరపుత్త్రుని మకరాక్షుని జూచి 'ససైన్యుండవై పోయి యా నరవాన రాధములఁ గ్రధనంబున నిధనంబుగావించి రమ్మని నతండు ధనుర్ధరుఁడై సజ్జరథుఁడై చతురంగయుతుఁడై పొలికలినికి నడచి సైన్యంబున కుత్సాహంబు రెట్టింప "మీరు మర్కట మూర్ధంబులఁ దునిమి వలసినంతనల్ల ద్రావుఁడు. ఏను దివిరి రాఘవుల సుగ్రీవుని వానరయూథపుల సంహరించి తండ్రి పగదీర్తు" నని ఉక్కులు పిక్కటిల్ల నార్చుచుఁ గపివరులఁ దాఁకి కసి మసంగి యడిదములఁ దలలు గూలనేసి మేను లుచ్చిపోవ నారసంబుల నాటించి ముసలంబులఁ గసిబిసిగా

మొత్తి పరశువులతోఁ నటికి మారి మసఁగిన యనువున వన చరావలిం బారి సమరిన వార లతనిధాటి కాఁగ శేక వడిఁ బాటి రఘురాము మఱుఁగు చేరిరి. ఇనవంశభూషణుం డతి భీషణుండై తఱుముచు వచ్చు రక్కసుల నద్భుతనిమి నుగ్గుచేసి తోలి రూపఱఁజేసిన మకరాక్షుం డతి త్వరితగతి రథంబు రాముదిక్కునకుఁ బఱపించి రోషారుణితనయనుండై,

శా. వీరాగ్రేసరు నస్మదీయ జనకున్
విఖ్యాతసత్త్వైక ఖరున్
ఘోరంబాపితి నాయనంబెరియు నే
ప్రొద్దున్ నరాధీశ! నా
నారక్షస్తతి నేచి చంపి తిచటన్
నాపాలి భాగ్యంబునన్
జేరంవచ్చితి వెందుఁ బోయెదవు నా
చేఁ జిక్కితింకన్ వెసన్.

క. మనిచెద నామానాంగము,
నినిచెద భువనములఁ గీర్తి, నిష్ఠురగతితోఁ
ననిచెద నిను జముప్రోలికి
మునిచెదఁ బౌలస్త్యసుఖము లోగిఁబొందంగన్.

ఆ. వె. ఖడ్గశక్తినైన గదనైనఁ జేతుల
నైన వింటనైన నరసిమాడఁ

గడఁగి నీకుఁ బోరఁగఁ గా నేర్పు మిక్కిలి
యెందుఁగలదు దాని కే నెరిఁగొనుము”

అని వీరాలాపంబులాడి శితశిలీముఖ సహస్రంబులు రాముని మేను నాటనేసిన నమ్మహాత్ముం డన్నిటి కన్ని తూపులేసి వాని విల్లు దునిమి సారథిం బొలివుచ్చి హయంబులతో రథంబును నుగ్గునూచము గావించిన వాఁడు విరథుఁడై బీఘుమోఁక శూలంబు కేల నంకించుచు డగ్గ నా శూలంబు నతండు విఱుగఁగొట్టె. మకరాక్షుండు ప్రళయాంతకుఁడై వడిఁ గుపితుండై యడరి ముష్టిఘాతంబున రాము నురంబుఁ బొడువ వడి నేతేర నతం డాగ్నేయాస్త్రంబున వాని యురంబున దూఱి వీఁపున దుస్సి భూమిం బాఁదునట్టులు కొట్టిన వాఁడు బొబ్బరించి యిలఁ గూలె. హతశేషులు పాఱి పంక్తికంఠున కవ్వార్త యెఱింగించిరి. అతం డింద్రజిత్తుం బిలిచి ‘యీ సారి నీవ పోయి నీ బలంబు మెఱయ నరవానరులఁ బొలియించి రమ్మనియె.

—:ఇంద్రజిత్తు మూఁడవయుద్ధము:—

శా. రక్షోనాయకనందనుండు సమరా
రంభోగ్రుఁడై వాహినీ
లక్షల్ వేచనుదేర సత్వర విలో
లత్సైంధవ స్యందనం

బాణోగ్రత నెక్కి రేణు సముదా
యాంధీకృతామర్త్యుఁడై
సాక్షా దంతకుఁడో యనంగదలె నా
శాచక్ర మల్లాడఁగన్.

ఉత్తరపుగవనిం గడచి దనుజులఁజుట్టు నిలువ నియమించి రథంబు డిగి స్మశానాగ్ని వ్రేల్చి యందొక కృత్తిని బుట్టించికొని దానవుల లంకకంపి దాను గృత్తితో నరదం బెక్కి యదృశ్యుఁడై నిష్ఠురగతి వలీముఖులపై రాల వాన గురియించె. కరకలికు దుల్లిన తాళఫలంబులఁబోలె వనచరుల తలలు నేలఁబడుచుండె. అంగదాదివీరులు వైచు వృక్షశిలాచయంబు లిట్లే క్రమ్మఱి వచ్చుచు వీరినే నొప్పించుచుండె. గాలికైనఁ జొరవయీక శరపరంపరలు వర్షధారలవలె వచ్చి వానరవీరుల వీతసత్త్వులఁ జేసి కూల్చుచుండె.

సీ. పిడుగులో కావు | పొడతేవు ఘనములు
లక్షల సహస్రంబులో | కావు ధరణి
యడలదు కాల స | ర్పావళులో కావు
పాతాళవివరంబు | బయలుపడదు
ఖరమైన ముక్కంటి | కంటిమంటలో కావు
జగదవసానంబు | జాడలేదు
కాలకూటార్చులో | కావు మందరగోత్ర
మానితాంభోరాశిఁ | గానఁబడదు

మొదలెఱుంగరాదు గీ మునుకొనిపుట్టిన
చొప్పు దెలియరాదు గీ చూడనెచట
నని కపీంద్రు లిట్లు గీ లాజిఁ దల్లడమంది
రింద్రజిత్తు తూపు గీ లేపుమాప

వీఁడు మాయలనేరికి నజయ్యుఁ డని తన మఱుఁగు సేరిన వానరుల నోడకుఁడని రామభద్రుం డమోఘాస్త్రంబు దెగదీసి యేసినఁ గృత్తిపొలిసె. మేఘనాదుండు తేరితో వచ్చి పుడమిపై నిలిచె. అంతఁ గపివీరులు పలంబు లద్రులవనీజంబులు గొని వానిపై వైచిరి. వాఁ డన్నింటినిం దునిమి యొక్కొక్కనిఁ బది పదునైదు సాయకముల వనచర చక్రంబునెల్ల బడలు పఱచి లంక కేగి తండ్రి కంతయు విన్నవించిన రావణుండు కినిసి "మాటి మాటికి వారిఁ గూల్చి వచ్చితినని రజ్జలాడు చున్నావు. వారు వారక విజృంభించుచున్నారు. నిన్నుఁ బంపుట యూరక వచ్చుటకే; నీవు పట్టి పట్టి నిల్చిన నిర్జరులు నిశ్చేష్టులగుచుందురు. నరవానరు లెంతవారలు? పోము పోరిపుచ్చి రమ్ము. ఈ పరి యూరక నా యెదుటికి రాకు" మన రావణి తండ్రిని వీడ్కొని మాయచేఁ గాని మనుజనాథుల జయింపరాదని మాయాసీతం గల్పించికొని రథంబున

—:మాయసీత:—

నిడుకొని సంగరరంగంబు సేర, నతనిం గని వానరులు భయభ్రాంతులై పరిభ్రమించిరి. ఉత్తుంగ పర్వతం బొండు త్పాటించి

లీలఁ గేలఁదాలిచి కేసరిపుత్త్రుండు దాశకంఠింగదిసి వేయఁ బోయి యరదంబునే నున్న కైతవజానకిం బొడగని దిగ్భ్రమఁ బొంది యట్టే నిలిచెను.

ఇంద్రజిత్తు "వానరాధమా! యిటు చూడుము. ఈ సీత కతంబున నిన్ని పాటు లుప్పతిల్లె. ఈ రణోర్వికి దీని బలి చేసితినేని యన్నియు దీనితోఁ దీఱు" నని ఖడ్గ మంకించి మాయాసీతం దలపట్టి యీడ్చెను. అదియు "హా నాథా! రఘువీరా! అమరారియదయుఁడై నన్నిట్లు ముందలబట్టి యీడ్చి చంప నుద్యుక్తుండగుచుండఁ గా పాడ రాకున్నా వేల? ఓ కపివీరులార! విడిపింపుఁడు. రామున కీ వార్త వినిపింపుఁడు" అని పరిదేవనంబు సేయ హనుమ "యోరి దురాత్మా! స్త్రీహత్య పాతకము గాదటరా! బ్రహ్మవంశమునఁ బుట్టి యింద్రజితుం డని కీర్తి నార్జించిన సీకిట్టి కృత్యంబు తగదురా!" యనుచుండఁగనే వాఁడు కృత్రిమ సీత తల నఱికి వైచెను. వాయుసూనుండు శోకార్తుండై క్రమ్మఱద్విగుణీకృతరోషుండై 'పోయినసీత పోయె నింక వీని విడువ నేల?' యని తాఁదెచ్చిన పర్వతంబు బలంబు గొలంది విసరివైచెను. రథంబు తొలంగంబఱపి దానిం దప్పించి మేఘనాదుండు మేఘనాదంబు ననుకరించు సింహనాదంబు సెలంగ వానరానీకంబు రాక్షసానీకంబుపైఁ బాదపాది వర్షంబు గురిసినఁ జెదరిపఱచు నిజసైన్యంబు ధైన ంబు మాన్చి వివిధాయుధంబులం బరపి కపులఁ గాంది

శీకులఁజేసె. హనుమంతుండు "మీరేల యిచటఁ నిలుతురు? వీనిశోఁబోరేల? రాముకడకుఁ బోయి యతని కిది తెలిపి యతనిచేఁ గర్తవ్యముం గనుఁగొందము రం" డని వారితో మరలె.

ఉ. "నిఘ్నతతోడ మీరు కృత
నిశ్చయులై చనిరింక నేను ని
ర్విఘ్నమునన్ నికుంభిలఁ బ్ర
వీణత శత్రువినాశ కృత్క్రియో
పఘ్నత హోమకృత్యము వి
భావముతో నొనరింతు" నంచు జం
భఘ్ను నిఘూదనుం డరిగెఁ
బ్రస్ఫుర దర్కసమాన తేజుఁడై.

పశ్చిమదిక్కున బహుళనినాదంబు విని 'వాయుపుత్త్రున కేకీడు వాటిల్లెనో యని నా మనంబు సందియమందుచున్నది. వేగ నీ వేగి కనుఁగొని ర' మ్మని రఘువరుండు భల్లూక రాజుం బంప నతఁ డేగి యెదురు వచ్చిన హనుమంతునిం గలిసికొని రాముని సన్నిధి కేతెంచె. హనుమ ముఖలక్షణం బుపలక్షించి హైక్ష్వాకుండు 'కీడేదియో నుడువ నేఁడు గాడుపుఁగొడుకు నడతెంచుచున్నాఁ' డని లక్ష్మణునకుఁ జెప్పుచుండ గాలిచూలి యేతెంచి యశని నిపాత ఘోరతరమైన నిజప్రియభామపాతమును దశముఖసూతి చేసెనని విన్నవింప రాముండు విచేష్టుండై

పమీరహతి వ్రాలిన భూరుహంబు చాడ్పున నేల వ్రాలె. రాముని(గని కపులెల్ల గొల్లున మొరపిల్చిరి. లక్ష్మణుండు దుర్భర దుఃఖాబ్ధి నిమగ్నుండై యన్నం దన తొడలపైకిc దిగి చికొని యిట్లని విలపించె.

ఉ. "సముచిత ధర్మవర్తనము
సల్పుచు సత్యదృఢ ప్రతిజ్ఞ ను
త్తముఁడగు నీకు నిట్టి పరి
తాపంబగు కీడు జనించె నక్కటా!
అమలిన ధర్మమార్గము జ
యాస్పదమం డదే నేఁడు వైపరీ
త్యము నిటులొందె సజ్జనుల
కాపదలుc సమకూడె నీగతిన్

మ. భజనీయంబను చింత లేక మదిలోc
బ్రాజ్యత్త్మమారాజ్యమున్
ద్యజనీయంబుగc జేసి కాఱడవులం
దద్భంగి వర్తింపఁగా
నిజమై యీ పురుషార్థముం గలుగునే?
నిక్కంబు కాదే! పుర
జగన్మానిత వస్తువు ల్విడిచినc
సౌఖ్యంబు సిద్ధించునే?

క. ధనహీనుఁడైన పురుషున
కనయముఁ జెడుఁ గార్యసిద్ధు లన్నియు గ్రీష్మం
బున సెలయేఱుల క్రియ బహు
ధనుఁడైన నభీష్టసిద్ధి తథ్యముపొందున్.

తే. గీ. మిత్రులతనికి బంధులు మేటిసఖులు
ఘనయశఃఖ్యాతి బల ధర్మ కామములును
బరమసౌఖ్యంబు లుపభోగ భవ్యములును
ధనికుఁడెవ్వఁడు మిక్కలి ధరణిలోన.

క. ఎదిరికివచ్చిన రాజ్యము
మది మది నటు గోలుపోయి మానము దూలం
జను రేది కాననమునకు
ముందమునఁ జనుదెంచుకంటె మోసముగలదే?

మ. సకృతి ప్రోద్ధతుఁడైన రావణునకున్
నీచేతఁ జాకుండ న
త్యకలంకంబగు సచ్చరిత్రమున ని
త్యాసక్తయైయున్న జా
నకికిం గూడని చావుగల్గె నవసా
నంబైనఁ దప్పింప నే
రికి శక్యంబునుగాదు దైవఘటనా
రిష్టంబు సామాన్యమే?"

ఇట్లు లక్ష్మణుండు శోకావేశంబునఁ బొగులుచు నన్నం దేర్చుచున్న నయ్యెడకు విభీషణుం డేగుదెంచి వారి దుఃఖమునకుఁ గారణ మారసి దీర్ఘాలోచనమున మునిఁగి దిక్కులు పరికించి యొకవంక ధూమజాలంబు పర్వుటం జూచి "రాఘవ లాఁతా! సీత చావమి నిక్కువంబు. మాయామతంత్రంబు నిర్విఘ్నంబుగ నిర్వహింప సుపర్వరాడ్జితుండు చేసిన కపటోపాయమిది. వేవేగ నికుంభిలకుఁ బోయి వాని వేలిమికి విఘ్నం బాచరింపవలయు. తడవు తడయఁ గార్యంబు మించు. వాని యాగంబు సమాప్తకర్మం బయ్యెనేని వాఁ డజయ్యుండగు" నని వచింప రఘువరుండు తమ్ముని గని "వత్సా! నిన్ను సర్వదేవతలు రక్షింతురు గాత. మాయావియగు మేఘనాదుని యెడఁ గడుంగడు జాగరూకుండవై తెంపుపెంపున వాని వధింపు" మని యాశీర్వదించి వనచరులకు లక్ష్మణునకుఁ దోడుగ నుండని యాజ్ఞాపించిన, నన్న సెలవంది కవచంబు బిగించి తూణీరంబులు ధరియించి కోదండంబు చేనంది ఘోరప్రతాపఘనుఁడై శారద చండభానుకరణిఁ గ్రవ్యాద సేనాతిమోహాననుండై కపిముఖ పద్మములకు హర్షమేపారఁ దేజరిల్లుచు ధరగ్రక్కదల వాయుసూతిపై నెక్కి కదలె.

—:ఇంద్రజిద్వధము:—

దూరమున వచ్చుచున్న కపిసేనం గాంచి రాక్షస వాహిని ముందునకుఁ దరలి తలపడియె. రెండు సముద్రంబు

లోకఁ దీవిని ముంపవచ్చినట్లా వాహినీద్వయం బా లంకా ద్వీపమున నికుంభిలయందుఁ గ్రమ్మి పరస్పరధిక్కృతులచేఁ బాదతాడనములచే ముష్టిఘాతములచే వాలపాశములచే దంతనఖక్షతములచేఁ దరులచే గిరులచే ముసలముద్గరశూలాది బహువిధ సాధనములచేఁ గ్రందుకయ్యంబు గావించె. వాలి వాయుపుత్త్రులు మహాసాలంబులఁ గొని దానవుల గ్రుద్దులాక మోఁదుచు వాలమ్ముల వాదెబుగట్టి నేలకుఁ జగ ద్రుచుఁ బోయి పోయి యాగకుండంబుఁ బూడ్చి మేఘనాదునిఁ బిడికిళ్ల నొవ్వఁజేసిరి. ఇంద్రజిత్తుండు కనులు దెఱచి హనుమని విలోకించి యత్నవధంబుఁ దలంచి యుగ్రకోపవివశుఁడై బహువిధాయుధంబులు పరఁగించి తటిమి యవశిష్టహోమంబు పూర్తిగావింప మరలె.

విభీషణుం డదిగని "లక్ష్మణా! వీఁడు మున్నిచ్చోటనే హోమంబు గావించి సంప్రాప్తకాముండై యింద్రు నోడించె. ఇప్పుడు మన మాలసించితిమేని యిందుఁ జతురంగబలంబులఁ బుట్టించి యగ్నిదత్తరథం బధిరోహించివచ్చు. అప్పుడు వాఁడు దేవ దానవులకేని దుర్జయుండగుఁ గావున నింతలో వాని నాక్రమించి విక్రమించి ఘోరశరాబ్ధి ముంచి వధింపు" మని హెచ్చరింప లక్ష్మణుండు చండకాండంబులు మెండుగాఁ బరపి వాని నాలంబున కాహ్వానించె. ఇంద్రజిత్తు పరిత్యక్త హోమవిధి

కలాపుఁడై యగ్నివర్ణరథంబెక్కి యంతకుంబోలె నరుదెంచి
విభీషణుం గాంచి రోష మిరుమడింప,

క. "పినతండ్రివయ్యు నక్కట
కనికర మొకయింత లేక కడఁగి వధింపన్
బనిచెదవు మానవాధము
నను గెలువఁగ వశమె దేవనాథునకైనన్.

క. పౌరులైన బంధువర్గము
పొందొల్లకయున్న తోడి పొత్తు విడిచి చే
రందగని మనుజుఁజేరుట
నిందకు నోడికట్టితీవు నీచచరిత్రా!"

అని పరుషోక్తులాడిన, విభీషణుండు,

చ. "పరులధనంబుఁగొంచుఁ బర
భామలఁ బట్టుచు విప్రులన్ మునీ
శ్వరుల వధించుచున్ ద్రిదశ
వర్గముతోడుత విగ్రహించుచున్
గరుణ యొకింత లేని దశ
కంఠుని చెయ్వులఁజేసి నా మనం
బెరియుచునుండ విప్రధర
ణీశ్వరు రాఘవు నాశ్రయించితిన్"

అని ప్రత్యుత్తరమిచ్చె. అంత నింద్రజిల్లక్ష్మణులకు ఘోరసంగ్రామంబు ప్రవర్తిల్లె. ఇరువుర బాణవర్షంబులకు మితి లేదు. ఇరువుర హుంకారములకుఁ బారములేదు.

సీ. పెనుమంచు గవిసిన ఽ మునింగి కానంగరాని
భూధరంబులతోడి ఽ పోల్కి గలిగి
మిగులదట్టమ్ములైన ఽ మేఘమండలముల
నడిమిచంద్రార్కుల ఽ బెడంగుగలిగి
ప్రథితమహాయస ఽ పంజరంబులలోని
వరమృగేంద్రంబుల ఽ కరణిగలిగి
యొగిం బ్రమాదంబున ఽ నోదంబులోంజిక్కు
సామజంబులతోడి ఽ సాటిగలిగి
దశరథాత్మజుండు ఽ దశకంఠసూనుండు
మొగిం బరస్పరాస్త్ర ఽ ములను జేసి
యతితిరోహితాంగు ఽ లైతమస్సంఛన్న
పరపదార్థములనం ఽ బఱపుదక్కి.

బాహాసారమును జాపనైపుణియును రుసన్నాహంబును విజయోత్సాహంబును మెఱయ నిరువురు సమ్ములై రవికిరణంబులకుంజోటీక పవనునకుం జొరవయీక శరవర్షంబుల మునుంగుచుం దేలుచు నుండిరి. హనుమ దంగద విభీషణ జాంబవదాదులు రక్కసులనుక్కడంచుచు నొక్కప్రక్క నెక్కసెక్కటి పోరుచుండిరి. ఇంద్రజిత్తు నాగాస్త్రమేయ లక్ష్మణుండు గారుడాస్త్రమేసి దాని యురవడి నడంచె. రావణి కౌబేరంబుపరప దాశరథి యామ్యంబున దాని నడిచె. ఆగ్నేయంబు మేఘనా

డుండు పరఁగింప రామానుజుండు వారుణాస్త్రంబున దాని యుడుకుంజల్లార్చె. చలంబు బలంబుదీపింప దివ్యాస్త్రంబులఁ బోరి దిక్కూలంకషధ్వానంబులఁ గావించుచు డస్సియు నుడుగక కడిమిని వెడంద వాతియమ్ము లేయుచు యుద్ధమాడియాడి కడకు లక్ష్మణుండు విసిగి యైంద్రాస్త్రమ్మురివోసి యాకర్ణపూర్ణమ్ముగాఁ దిగిచి "రామచంద్రుండు సత్యరతుండేని సీత పూతచరితయేని యేను వారిందవిలిన భక్తింగొలుతునేని దైవంబు కృప నాకుఁ గలిగెనేని యికార్యంబు విబుధహితంబేని మూఁడులోకంబులు మోదింప నియ్యస్త్రరాజం బింద్రజిత్కంఠంబు విలుంఠనమ్ము గావించుఁగాత" మని విడిచిన నది నిర్ఘాత పాత సంఘాత భీతిదంబై ప్రచండ చండ కరళతావిర్భావంబై సుపర్ణోదీర్ణఘూర్ణంబై ప్రళయదహనదాహావహంబై మండుచుఁ జదలును దెసలును బుడమియుం బగులం బఱతెంచి హేమచారుమణికుండలమండితమైన మేఘనాదు మస్తకంబును గఱుక్కునఁ ద్రుంచె. సురగణంబులాడి పాడి కుసుమవృష్టిఁ గురిసె. వానర నికర ప్రశంసలతో విజయలక్ష్మితో సామీరి వి షణులతో లక్ష్మణుండు వచ్చి రక్తశోభిత గళత్స్వేదాను విద్ధాంగుఁడై యన్న పదపద్మంబులకు నమస్కరించె. నిండారు ప్రీతిని రాఘవుం డనుజుని గ్రుచ్చియెత్తి గాఢంబుగఁ గౌఁగిలించి యంకపీఠి నిడికొని ప్రమోద బాష్పపూరితనయనుం డై వావరుల విలోకించి యిట్లనియె.

మ. "ఘనమాయుండగు నింద్రజిత్తు ననిలోఁ
గాలుండపోలెన్ వడిన్
దునిమెన్ లక్ష్మణుఁ డింక నే దశముఖున్
దోర్వీర్య మేపారఁగా
ననిలోఁ గూల్చెదఁ బేర్చి యీనడుమ దై
త్యానీకముంబట్టి నె
ట్టనఁబోనీక వధింపుఁ డొక్కొ-మొగిఁ గ
ట్టల్కం గపివ్రాతముల్!"

అట రావణుండు హత శేషుల వలన నింద్రజిన్మరణంబు విని మొదలు నఱకిన విటపివలె రెక్కలు తెగిననగంబువిధంబున నేలకు వ్రాలి చాలసేపటికిఁ దెలివొంది "హా జగదేకవీరా! హా లంకాపురపాలా! హా సమరార్ణవకర్ణధారా! హా లోకాంతకా! దేవేద్రుం జయించి నరాధమునిచే నేల పాలైతివే? నీ ప్రతాప మేమయ్యె.? నీయలుకకు లోకంబు లాకులంబులగునే? అట్టి నీ పెంపు సొంపు తెంపు నిలింపులు నవ్వ నడఁగి పోయెనే? అక్కటా! నీ మాయలెల్ల మాయమయ్యెనే? ఇఁక నే నెవ్వనికని యీ ప్రాణంబుల భరింతు? నాకిఁక దిక్కెవ్వరు? ఈ శోకవారాశి నెట్లు తరింతు? నీవు లేక నాకీ లోక మేల?" యని పరి పరి విధములఁ బరితపించి మూర్ఛిల్లి లేచి యుగ్రుండై పుడమి వడకఁ బాదతాడనంబు గావించి,

క. "శిలలు సలిలములఁ దేలెనుఁ
జలమున నరుల సురవరులఁ జంపెదరు ప్లవం

గులు పను లొనరించెదరుఁ గు
టిలమయ్యెం గాలగతియు నే డెప్పర మొదవన్

మున్నింద్రజిత్తు మాయాసీతం దునిమె. ఇప్పు డిదియే నిజంబ కావించెను. దీనిచే మా కెన్ని యిక్కటులు వాటిల్లె నా పాటలగంధిని బరిమార్చి యీ పై నరవానరాధములఁ బ్రేతపురి కంపి నా పగ నీఁగికొనియెదఁ గాక" యని యట్టహాసంబు చేసి చంద్రహాస మంకించి ప్రదీప్తవహ్నికుండంబుల పగిదిఁ గ్రోధానిలజ్వాలా భీలంబులైన నేత్రంబుల నర్చిష్మంతంబులైన తైలబిందువుల చందంబున నశ్రుబిందువులు గురియ దశవదనంబులు జేగురింప రుద్రుని విధమున వృద్ధామాత్యుఁ డి యనుచితమని వెనుఁ జనుదేర నశోకవని కేతెంచె. బాలమృగిం బట్టవచ్చు బెబ్బులి వడువునఁ బుడమి గ్రుంగ నడచివచ్చు దశముఖుం గని జానకి శోకాతిరేకంబున "నక్కటా! వీఁడు కుమారవధజనితక్రోధావేశంబున నన్నుఁ జంపవచ్చుచున్నాఁడు. దైవమా! నాకీ రక్కసునిచేతఁ జావు మూడఁ జేసితే? నాకై నేను జింతింపఁ గాని నా కొఱకై రాఘవు లెన్నిపాటులు పడుచున్నారు?

చ. అనిలసుతుండు మున్న విన
యంబున రామునిపాలికేను జ
యనఁ గొనిపోదు రమ్మనిన
నాగితి రాఁ దగదంటి నప్పుడే

చనిన దశాస్యుచే నిచటఁ
జాఖక పుణ్యచరిత్రుఁడైన రా
ముని యెదపై వసించి కడు
మోదిమొలర్ప సుఖంతునేకదా!"

అని విలపించుచుండ, సుపార్శ్వుండు దశకంధరుని కడ్డంబు వచ్చి, "రాక్షసేశ్వరా! బ్రహ్మవంశమునఁ బుట్టి శ్రుతు లభ్యసించి లోకోన్నతఖ్యాతిం గడించి పెద్దలు విన్నఁ జెగడునట్టి స్త్రీహత్య కొడంబడుదువేల? నీ పరాక్రమము రాఘవుల పైవారిమీఁదఁ జూపఁజెల్లుఁగాని వారిమీఁదఁ జూపఁజెల్లునే? శాత్రవుల రూపఱఁజేసి సీతను వశంవదం జేసికొనుటమాని యిట్టిపనికిఁ గడంగితివేల?" యని చంద్రహాసంబు పుచ్చికొని యొరనిడి మరలించ, సుప్రాప్తిని వారిత కోపుండై దశగ్రీవుండు గృహంబునకుం జని మరల నెప్పటి యట్ల కొలువుకూటంబునకుఁ జనుదెంచి "నా యెడఁ గడు భక్తియు ననురక్తియు సమయోచితయుక్తియుఁ గలుగు నో బలాధిపులార! మీ రెల్ల రొక్కమొగి సన్నద్ధులై కదలి వైరుల వధించిరండు. కానిచో వారి మేనుల నలియఁ బొడిచిరండు. ఎల్లి నేఁ జని పొలియించెద" నని యాజ్ఞాపింప దశాననుశాసనంబున లంకలోఁ గల మేటిమగ లెల్ల నొక్క మొత్తంబై చిరకాల సంరక్షితంబైన మూలబలంబును గలిసి వచ్చి కపులం బొదివిరి.

—:ఐదవనాఁటి యుద్ధము:—

(మూలబలము)

నేల యీనినట్లు లెక్కకు మిక్కిలిగా సముద్రము పొంగి వచ్చునట్లు పెరలివచ్చు రాక్షసబలంబుం గని యిది యెక్కడిబలంబని కపిబలంబు దిగులువడియె. హనుమదాది కపివీరులు తరులు గిరులు గొని వారిం దలపడిరి. విభీషణునివలన మూలబలంబు తెఱం గెఱింగి రఘుకులగ్రామణి ధనుష్టంకారంబు గావించి కపుల వారించి తన వెనుకనుండి వేడుకచూడ నియమించి యొక్కండ నిలిచి చాపాభ్యాస ప్రౌఢిమంబు మెఱయ దోస్సారంబు గీలించి చూపఱు మెచ్చ నంపకోలవాన గురియించి దానవులకుఁ దెరువులు దప్పించి వారికిఁ దాఁ గానరాక చెల్లాచెదరు సేయుచు నొక్క శరమునఁ బెక్కండ్ర నుక్కడంచుచుఁ బెక్కుతూపుల నొక్కని స్రుక్కించుచు నొక్కొక్క సాయకంబునఁ బెక్కురగుదులు గ్రుచ్చుచుఁ గృషికుఁడు క్షేత్రంబుగావింపఁ దఱచు టడవి నఱికినట్టులు నఱికి పడుగు పేకగాఁ బడవైచి సమ్మోహనాస్త్రంబు ప్రయోగించిన నది యొకటి పదియై పది నూఱై వేలై లక్షలై లెక్కకు మీఱి యొక్కొక్క రక్కసున కొక్కొక్కటియై రామరూపంబునఁ దోతెంచి విభ్రాంతి గలిగింప,

చ. ఇదె రఘుపుంగవుం డెదిరె
నెక్కడికిం జనవచ్చు నింక న

ల్లదె రఘునాథు బాణతతి
యక్కడివాఁ డెటకేఁగెనొక్కొ వాఁ
డిదె యదె వచ్చెఁ బోయె మఱి
యెప్పటి ముందఱ నున్నవాఁడు వే
చదుపఁగఁజొచ్చె నంచు దను
జప్రవరుల్ గలయంగఁ బాఱుచుండ్రా.

ఇదిగో వీఁడే రాముఁడు. అదిగో వాఁడే రాముఁడు. పట్టుఁడు. కట్టుఁడు. పొడువుఁడు. చదువుఁడు. చంపుఁడు. అని యొకరి కొకరు కొట్టుకొని మూలముట్టుగ నశించిరి.

పతుల సుతుల మనుమల హితులఁ జట్టలఁ దలపోసి లంకలోని స్త్రీలెల్ల గుములై "అక్కటా! కండకావరమెత్తి చుప్పనాతి సుకుమారు సుజనస్తుత్యు రాముం గామింపనేల? లక్ష్మణుం డామె ముక్కు సెవులఁ గోయ నది విని దానికై ఖరాదు లంత మొందనేల? ఈ దుర్మార్గుండు దశవదనుండు లోకమాతను సీతను దొంగిలింపనేల? అద్దేవి లంకలో నడుగిడినప్పటినుండి యిన్ని దుర్నిమిత్తములు పుట్టనేల? రావణునికై మనవా రందఱు రామునిచేఁ జావనేల? ఆ ముక్కిఁడి రక్కసిచే నింత యాపదలయ్యె. ఏమిసేయుదము. దిక్కేది?" యని పలువిధములఁ బ్రలాపించి రావణుం దిట్టుచుండిరి. స్వసైన్యనాశమునకుఁ బురస్త్రీల శాపాలాపములకు పిశాచశేఖరుండు కటకటపడి విరూపాక్షోన్మత్త సుపార్శ్వుల యుద్ధ

సన్నద్ధుల గండడిన వారలు ధీరులై నానావిధసాధనంబులు ధరించి భయంకరాకారులై రావణుం గలిసిరి. అతండును సంసిద్ధుండై మనవారిం జంపిన పగ యెల్ల నేఁడు తీర్చెదనని ప్రగల్భంబు లాడుచుఁ బయనించె. నిశాచర బలంబుఁ గని శాఖాచరవాహిని తెరలివచ్చి కలియఁబడియె. కొంతసేపు దైత్యులకు జయంబును గొంతవడి కపులకు జయంబును గలిగించుచు జయలక్ష్మి చంచలయై వర్తించుచుండెను. ఇరుదెగలఁ బీనుఁగుల రాసులు గుట్టలుగాఁ బడియె. పునుకల తునుకలుఁ బ్రేవుల ప్రోవులు నెత్తుర్ల యుమ్మర్లుఁ బీనుంగులైన యేనుఁగులుఁ జిఱ్ఱనఁ దిరిగి నుఱుగు గుఱ్ఱములును మనోరథంబులతోన భగ్నమగు రథంబులును లెక్కకుమిగిలె. రాక్షసుల చేటు మిగిలె. వారి హాహాకారంబులు ప్రబలె. వనాటుల దీనాననంబులు పొడసూపె. అది గని సహింపక కుంభాంతకుండు విజృంభించి విరూపాక్షుం దలపడి మల్లయుద్ధంబుసేసి వారు వీరచ్చెరువొంద వాని ప్రేటుల కోర్చి పొంచి పొం చెలఁగి పిడికిటిపోటునఁ గాలువి కాఁచి కనిపి యున్మత్తు నరదంబు గ్రుంగ వానిపైకి లంఘించి వాని విల్లు విఱిచి వాని కరవాలంబున వాని శిరంబు నఱికి పాఱవైచి రక్కసులం దఱిమి భానుసూనుండు చండభానునియనువున విక్రమించిన నతని యాటోపంబునకు సైరింపక మహోదర మహాపార్శ్వులు తమ యరదంబుల దఱిమి సునిశితసాయ

కంబులుపరపి సుగ్రీవుని నొప్పించిరి. అతండు సంగరవ్యాపార దుర్నిరీక్ష్యవిభవుండై దోర్వీర్యంబు నెఱయ మహోదరు తేరికి లంఘించి వాని మెడఁ బట్టికొని మహాపార్శ్వుని స్యందనంబున కుఱికి మఱొకచేత వాని కంఠంబుఁ బట్టికొని యిరువుర నెత్తి యొకరి కొకరి నుదుకుచుఁ "బొండు మీ పేరివారు మీ యన్నకొడుకులు ప్రేతలోకమున నెదురుచూచుచున్నారు. వారిం జేరుఁ" డని చిత్రవధం బొనరించె. అది గని రోష విపశోగ్రప్రమత్తుండై ప్రమత్తుం డురవడి గదగొని సుగ్రీవుని మీఁది కేతేర నంగదుం డడ్డుపడి నేర్పుమెఱయ వాని గద నంకించుకొని వాని మొగంబు రొట్టియువలె నడంగి మడంగఁ గొట్టె. వాఁ డా ప్రేటుతో మహోదరు మహాపార్శ్వులఁ గలిసికొనె. తనవారి పాటుఁ గని రావణుం డంత కాకారుండై పేర్చి కపికులంబులఁ గొందఱ నూరుల భేదించి కొందఱ జానువులఁ బగిల్చి కొందఱఁ గటిప్రదేశంబుల నొగిల్చి యుదరంబులఁ గలంచి యురంబులగలించి బాహుల స్రుక్కించి చరణంబుల మ్రుక్కించి కంఠంబులఁ జఱచి శిరంబుల నెత్తురు జొత్తిల్ల మొత్తి సోల్చి వ్రాల్చి కేరి మీఱి తఱుముఁజొచ్చిన నందఱు విఱిగి పాఱి రఘువరు నాశ్రయించిరి. అమ్మహాత్ముండు గుణధ్వని గావించుచు రావణున కభిముఖుండై వాని శరవర్షమున ముంచె.

—:రామ రావణ ద్వితీయయుద్ధము:—

ఇరువుర శరావలు లంబరంబుగప్పి చీకటి గావించె. కొంతవడి దివ్యాస్త్రంబులఁ బరస్పర ప్రయోగ విధ్వంసనములఁ దేజరిల్లి పోరుచుండ లక్ష్మణుం డతిక్రమించి సప్తార్చులం బోలిన సప్తసాయకంబుల నిగిడించి కేతుదండంబును సప్తఖండమ్ములుచేసి సారథి శిరంబు డొల్లనేసి పంచవిశిఖంబులఁ గరికరోపమమైన రావణు చాపంబు ముష్టికిం దెగవ్రేసె. అంతలో వైరిభీషణుండు విభీషణుండు కాలదండసదృశంబైన గదాదండంబు బాహుదండంబులం బట్టి మిడుంగురులు సెదర జిఱజిఱం ద్రిప్పుచు దశకంధరు రథాశ్వంబులం బిలుకుమార్చె. దశముఖుండు హతరథుండై రయంబున ధరణికిదాఁటి యొక శక్తింగొని విభీషణుపైవైవ దాని నడుమన ముత్తునియలుగా లక్ష్మణుండు ఖండించె. తిఱని కోపంబున రావణుండు విభీషణుం జంపం దివిరి మయదత్తయు నప్రతిహతయు దురాసదయుఁ బరిపందిఘాతినియు నగు శక్తింగొని వేయఁబోవ జీవితసంశయంబున దిక్కులు సూచు విభీషణుని వెనుకకుఁ దిగిచి శరణాగతత్రాణుండగు లక్ష్మణుండు ముందు నిలిచి వివిధాయుధంబులు పరఁగించె. రావణుండు,

చ. "జడత వహించి రాజసుత!

చావఁగఁ జూడకు మా విభీషణున్

విడువుము పీడ కిప్పగిది
వీర్యముఁ జూపితివేని మందుచుం
గడువడి మత్తశాత్రమునఁ
గ్రాలెడు నిమ్మహనీయశక్తి బ
ల్వడి భవదీయవక్షముఁ గ
లంచి వధించి చనున్నిజంబుగన్"

అని పలికి తోలఁగని లక్ష్మణుపై శక్తిం బ్రయోగించె. 'ఈ మహనీయశక్తివలన లక్ష్మణునకుఁ బ్రాణహాని కలుగకుండుఁగాత' మని శ్రీరాముఁడు నిర్మలాంతఃకరణంబునఁ బలుకుచుండ నది భీమవేగంబున నేతెంచి లక్ష్మణు నురంబు గాఁడిన నతండు శక్తినిర్భిన్నహృదయుండై తూలి రణమేదినిం బడియె. అతని యవస్థం గని భ్రాతృవాత్సల్యంబున బాష్పకణంబులు గ్రమ్మ దేలు విషణ్ణహృదయుండై త్రుటిమాత్రంబు మౌనంబూని కరకావర్షంబు నద్రియోర్చుగతి రావణు తీవ్రశరంబులోర్చి విషాదకాలంబు గాదని చింతించి బహుప్రయత్నంబున దశముఖుని నిశ్చేష్టితుం గావించి లక్ష్మణుకడకుం జని యతని హృదయంబు ఛేదించికొని పుడమిం గాఁడిన శక్తిం బెఱుక సమర్థులు గాకున్న వానరుల వారించి యవలీల నాశక్తిం బెఱికి విఱిచివైచి లక్ష్మణుం గాచికొనుఁడని వారల నియోగించి యుగాంతాగ్నిచందంబున మండుచు భీషణభాషణంబుల నిట్లనియె.

క. "నీచాత్మ్ముఁడైన యీ రజ
నీచరుతో నాదు యుద్ధ నిపుణత వేడ్కం
జూచుచునుండుఁడు విస్మయ
గోచరులై మీర లెలమిఁ గుతుకితమతులై.

సీ. వనరుహబాంధవ వంశమ్మునందు నే
జననంబు నొందుట చనునయేని
ధర్మలోలుండైన దశరథేశ్వరునకు
నాత్మసంభూతుండ నైతినేని
యనిలోన నేపున నాదశకంఠుండు
నెఱి దప్పి పాఱక నిలిచెనేని
తగవును సత్యంబుఁ దగుభంగి నేప్రొద్దు
వదలని ప్రీతిఁ జ ల్పుదునయేని
రాముఁ డొండెను భువిలోన రావణుండు
నొండె నింతియ యిరువురు నుండుటెట్లు
గలుగ నేర్చును గావునఁ గడఁగి వీని
నేపుమాపెదఁ దూపుల ప్రేపులెగయ"

అని రోషవివశోగ్రాకారుఁడై రాఘవుండు వింటినేర్పును దోస్సారంబు నొక్కరూపు చేసి పుంఖానుపుంఖంబులుగా క్షణమాత్ర నక్షణదాటాధీశ్వరునిపైఁ బరపిన నతి కఠోరంబులగు రామబాణపాతంబుల జర్జరీభూత సర్వావయవుండై నివ్వా
చుచుఁ గచభారంబు వీడఁ బరిధానాంచలంబు కేతన పటా

కారం బమరింప ధరణి గంపింప నసహ్యావిక్రముండైన సింహం బుం బోడగాంచి పఱచు కుంజరంబుమాడ్కి నసురులు బెదరఁ గపులార్వఁ గాందిశీకుండై లంక సొచ్చి యంతిపురి కేగి నొచ్చిన యంగంబులు సవరించికొని కొండొకసేపు సేదదీర్చి కొని లజ్జాభయవిషాదంబులు మొగంబునఁ దోఁప నేమియుఁ దోఁపక మందోదరి రావించి యద్దేవితోఁ బెద్దయుం బ్రొద్దు చింతించి యిట్లనియె.

"దేవీ! నేఁటి యుద్ధంబు తీరేమందు? రాముఁడు లయ కాలభీముండై చాపాభ్యసన చతురతోర్జితుండై ప్రత్యాలీఢ పాదస్థుఁడై విలయకాలాభ్రవృష్టింబోలె సాయకవృష్టిం గురి యించి మత్సర్వావయవంబులఁ గాఁడనేసి నొప్పించె. దిక్పా లకుల జయించిన నేను నేఁడొక నరునికోడి పాఱిపచ్చితి. జగములనెక్కటి మ్రింగఁజాలు కుంభకర్ణుని దిక్పాలకహృచ్ఛూ లమైన శక్రజిత్తుని నీతిసారజ్ఞ విఖ్యాతు నతికాయుని నఖిల రణముల నాఁటితీరిన రక్షోవీరుల నరవానరాధముల పొట్టఁ బెట్టితి.

చ. నయవిదుఁడౌ విభీషణుఁడు
నాఁడటు నీతి యెఱుంగఁబల్కు దు
ర్నయమున నేను గైకొనక
గ్రక్కునఁ బ్రోల్వెడలంగఁబుచ్చితిన్

నియతమనస్కుఁ డాతఁ డొగి
　　నేర్పునఁ జెప్పినమాటలన్ని త
ద్దయు నిజమయ్యె నేఁడు వని
　　తా! యిపు డేమన నేమికాఁదగున్?

అనలునికంటె వేఁడిమియై వజ్రముకంటె వాఁడిమియై మారుతంబుకంటె వేగమై కాలదండముకంటె నమోఘమై కాలసర్పముకంటె భయదమై పిడుగులకంటె బెడిదమై వచ్చు రాముఁ భీమాస్త్రసందోహంబు నోర్చువాఁడు ముజ్జగంబుల లేఁడు. వాసంగినఁ గాలుండను సంశయంబుగలుగు. దివి యందు భువియందు జలధులందు దశదిశలఁ దురగముల మీఁదఁ గుంజరములపై రథములందుఁ బూర్ణములై యవిరళ గతి రామనామకంబులు నిండినట్లు దోఁచె. కను మూసి నను విచ్చినను సర్వకాల సర్వావస్థలయందు రామమయమై ప్రపంచము తోఁతెంచుచున్నది. నా కింక వేఱు శరణంబు లేదు. తొల్లి నా సంగీతంబునకు మెచ్చి గంగాధరుండు వర మిచ్చినచోవ్వున నతని నారాధించి హోమంబు సేయుదు” నని సున్నాతుండై శుచియై పరమేశ్వరాలయంబున కరిగి రాక్షసులఁ గాపు వెట్టి వేల్మిగావింప సమకట్టినఁ దలోదరి యగు మందోదరి యచ్చటి కేతెంచి “మునివృత్తిం దాల్చి యిట్లుండ నీకు మున్నోడిన వేల్పు లిప్పుడు నగరె? ఇది వీర ధర్మమే? ఇంత భయముగల్గియుండిన సీత నేల తెచ్చితివి?

ఇప్పుడేని యీ వృత్తి నీ కిష్టమేని సీతను రామున కొప్పించి యడవులకు నడుపుము. నేనును వచ్చెద. విభీషణుడు లంక యేలును. కాదేని బలయుతుండవై యాలంబొసర్పు" మనిన లజ్జించి హోమకృత్యంబులు వర్జించి యతం డభ్యంతర మందిరంబునకుఁ జనియె.

నాఁటిరాత్రి నడురేయి రావణశక్తి నాటి భూపతితుఁడైన లక్ష్మణు నవలోకించి రాముండు శోకపరీతచిత్తుండై "నాయనా! లక్ష్మణా! అడవుల నెల్ల నను గాచి యిపు డిట్లు దిగవిడువఁ జెల్లునయ్యా! నిన్నుఁ గోలుపోయిన పిదప నాకు సీతయేల? భూతలమేల? జీవిత మేల? ఈ సంగ్రామమేల?

చ. అడవికి వచ్చు నాఁడు నయ
మారఁగ నీ దగ నప్పగించె నా
కడలుచు నేను నట్ల యగు
నంటి నయోధ్యకు నింక నేగఁ ద
ల్లడమున నిన్నుఁ గానకొగి
లక్ష్మణుఁ డేడనుచున్ సుమిత్ర న
న్నడిగిన నేమిచెప్పుదు ద
శాననుచే ననిఁ గూలె నందునే?

క. ఎలనాగలుఁ జుట్టంబులుఁ
గలుగుదు రెచ్చోటనయినఁ గై గరమరుదారన్

దలఁప సహోదరు నెలమిం
గలుగఁగ నెచ్చోటఁ బడయఁ గ గాఁ దరమగునే?"

అని నెవ్వగలం బొగులుచుండ సుషేణుండు సమీపించి "దేవా! మీరు ప్రాకృతులఁబోలి శోకింపఁదగునే? సర్వకార్య వినాశకరమైన యీ దుఃఖంబు విడువుఁడు. లక్ష్మణుని మేనఁ బ్రాణంబులున్నవి. నేత్రంబులు ముఖంబు హృదయంబు పరికించిన నీతాసుత్వంబు లేదు" అని హనుమంతుని వంకఁ దిరిగి "ఘనాత్మా! మున్ను నీవు తెచ్చిన యోషధిశైలంబు సూర్యోదయంబునకు మున్న కొనిరావలయు. ఇక్కార్యంబు నీకుఁ దక్క నితరులకు దుష్కరంబు. తడవైనఁ గార్యంబు దప్పు" నన రాముఁ డతనింగని,

క. సోదరులమేము నలువుర
మైనన తోడగుదు వీవు గ నయముఁ జేతో
మోదంబు మిగులఁ గలుగుఁ
నాదెసఁ గృపసేయవయ్య గ నగచరవర్యా!

అన నతం డట్లగాక యని రామునకుఁ బ్రణామం బాచరించి యతని దీవన లంది యాకసంబున కెగసి యుత్తరదిక్కుం గూర్చి పోవుచుండెను.

—:కాలనేమి:—

చారుల వలన దశగ్రీవుం డది విని పరుగున మారీచ పుత్త్రుండగు కాలనేమి గృహంబునకుం జని వాని సపర్యల

వారించి "సంజీవనిఁ దేఁబోవు నాంజనేయు నడ్డుపఱుపు" మన
నతం డులికిపడి "నా బ్రదుకు నీ కొల్లదే? నా తండ్రి గతి
నాకుం బట్టవలయు నే?" యన రావణుం డిట్లనియె. "నీవు
మాయావి గావున మునివేషివై ద్రోణగిరిచెంత దేవనిర్మితం
బైన యగాధసరోవరంబున హనుమ దిగునట్లు యుక్తిపన్నితి
వేని యందుఁగల మహాగ్రాహంబు నోటఁజిక్కి యతఁ డంత
రించు. అంత రామకార్యంబు దీఱు. నాకు జయంబు
చేకుఱు. నన్నుఁ గాదందువేని నిన్నుఁ దెగవ్రేయుట నిక్క-
పం" బనఁ గాలనేమి భయంబుగాని నీ పనిచినట్లు కావించెద
నని మనోజవంబునఁ బఱచి దశాననోపదిష్టప్రదేశంబునఁ దన
మాయ నొక యాశ్రమంబు గల్పించికొని కృతకమునియై
మిథ్యాజపంబు సేయుచుండె. హనుమంతుండు ద్రోణాద్రి
కేగుచు నచ్చటి మాయాముని యాశ్రమంబుంగాంచి "మున్ని
త్రోవ వచ్చునప్పు డియ్యాశ్రమంబు పొడకట్టదు. దారి తప్పి
తినా యేమి?" యని సంశయించి "యిందున్న మునిం గని
మార్గమడిగి మఱి పోద" మని నిశ్చయించి యటదిగి యమ్మా
నికిం జాఁగి నమస్కరింప నతండు కనువిచ్చి "హనుమా!
రామకార్యార్థివై సంజీవనిం దేర ద్రోణాచలంబున కేగుచుం
టివా? దారితప్పితివి. రామసాహాయ్యంబు మాకు నవశ్యా
నుష్ఠేయంబు. నీ విధంబు దివ్యదృష్టిం గ్రహించితి. నీవీ
సమీపమున నున్న కొలనికిం బోయి శుచివై వార్చిరము

మంతుం డతనిఁ గలయఁజూచి సుగ్రీవుండుకాదని నిశ్చయించి యాగ్రహానిగ్రహవ్యగ్రుండై పిలుచ శిరంబుదాఁచిన వాఁడు బెట్టుమూర్ఛిల్లి తేఱి నిజరూపంబుదాల్చి నిశితకాండంబు లేయ మరుత్సూనుండు లాంగూల లీలాచాలనంబున నాయకావళుల విరియఁగొట్టుచు వానిం బట్టికొని క్రిందఁ ద్రోచి మొగము పగుల వ్రేసి మోఁకాళ్ల మోఁది యెత్తి పుడమివైచి వక్షంబుఁ బగుల నడచి సామజరాజు తామరసనాళంబునట్లు వానికంఠనాళంబు ద్రెంచి వధించి విజయలక్ష్మీవిరాజమానుండై ద్రోణశిఖరికింజని మునుపటి యట్లె సర్వౌషధు లంతర్హితంబులైనం గోపించి వాతూలసుతుం డప్పర్వతంబుఁ బెఱికి యెత్తియార్చుచు మింటి కెగయ ద్రోణాచల పాలకులగు చిత్రసేనప్రభృతి గంధర్వులు పదుమూఁడుకోట్లు చుట్టుముట్టి నాఁటిదొంగ నేఁడు దొరకె నని వీనిం గృతాంతగోచరుం జేయుదమని హనుమంతు నద లించి వివిధసాధనంబుల నొప్పింపఁ గడంగిన నతండు రేఁగి యంఘ్రులఁదన్ని నఖంబులఁ వ్రచ్చి పెడకేలఁ దాఁచి పిడికిళ్లఁ బొడిచి మోఁచేతులమోఁది నోటఁగఱచి వాలంబున గుదు లుగాఁ గిట్టి చదియఁగొట్టి పారావారంబునఁ బాఱవైచి కడ కాళ్లుపట్టి గిరగిరఁ ద్రిప్పి యొకనితో నొకనివ్రేసి వీరవిహారంబు సలిపిన వారు నొచ్చి విచ్చి వెఱచిపఱచిరి. కొందఱు విభ్రాం తులై నిలిచి "నాయనా! మా జోలికి రాకుము. కొండం గొని పొమ్ము. ఇట్టియుపక్రమ మేరికిఁదరము? నీకుశుభమగుత" మనిరి.

అటనుండి కదలి హనుమంతుం డంతరిక్షంబున వచ్చుచు నయోధ్యాపురీప్రాకారంబులపైం బోయి నందిగ్రామము మీఁదుగా వచ్చి యచ్చట నాఁటిరాత్రి దుస్స్వప్నంబు గని భరతుండు రామ లక్ష్మణ శుభార్థంబు విప్రులచే హోమాదికంబులు గావించుచుండ నతనిఁ గాంచి రాముండని భ్రమించి రాక్షస మాయ గాఁబోలు నని శంకించి యేమైననేమి? మనమీఁదికి వచ్చినఁ జూచికొందమని యూహించి యటనుండి తీవ్రన గరుడానిలవేగుండై వచ్చుచుండె.

పోయిన కాలనేమి మరలరామికి రావణుండు శంకించి మాల్యవదాదులఁ బెక్కురు రక్కసుల వనుమ నడ్డగింపఁ బంపె. వారును వివిధాయుధధారులై దక్షిణసముద్రంబు మీఁదుగా వచ్చు హనుమంతుం దాఁకి యడ్డగించిరి. మారుతి మొదట వారిని విద్యుల్లతావేల్లితంబులును విజృంభితదంభోళి సంరంభములును నూర్జితగర్జితంబులు నగు జీమూతంబులుగా శంకించి పదపడి భీషణ వివిధాస్త్రసింహనాదంబుల నక్తంచరులుగా నెఱింగి రౌద్రమూర్తియై పరిఘప్రాసాంకుశ ముసల కుఠార కరవాల శక్తి గదాతోమర చక్ర కుంత నారాచంబుల నిర్లక్ష్యంబుచేసి యాయుధవృష్టిం గేసరికిశోరంబుదూఱి సర్పంబుల దర్పంబడంచు సుపర్ణుభంగి నసురుల వాలంబునఁ జుట్టి పట్టి త్రిప్పి వారాశింబడవైచి ద్రోణగిరింబడనీక వామహస్తంబున నెత్తిపట్టికొని పార్ష్ణిఘాతంబుల బడలుపఱచి చరణంబుల

మరణంబునొందించి పాదాగ్రంబులందట్టి జానుఘాతంబులఁ బ్రేతంబులంజేసి పార్శ్వప్రహారంబుల సంహారంబు గావించి కక్షంబుల మోఁకాలిమడిమలఁ గంఠమ్ము లిఱికించి త్రుటన మ్మొనస్చి నిరవశేషమ్ముగా రాక్షసవినాశమ్ముగావించి మించి వచ్చిన మాల్యవంతు నెత్తికెగిరి యొక్కత్రొక్కు ద్రొక్కిన, వాఁడా త్రొక్కునఁ గుదిసి కడలంబడి పాతాళంబున కేగె. గెలుపొందె గాలిచూలి మింట నేతెంచుచుండె. మహౌషధ భూధరకాంతింగాంచి భూకాంతుండు పద్మినీకాంతుని యుద యంబుగా సంశయించి తమ్మునింగని చింతాక్రాంతుండై,

క. "రూపింప నెల్ల వారికి
నేపారఁగఁ బ్రొద్దువోడువ ౯ నీసమయమునన్
నాపాలఁ బ్రొద్దుగ్రుంకెను
బాపపు దుఃఖాబ్ధిలోనఁ ౯ బడఁబాలైతిన్.

ఇఁకనీతోడిద నాగతి. అన్నందిగనాడి నన్ను శరణన్న విభీషణునకు లంకంబట్టంబుగట్టితి. అదియుఁ దప్పె" నని గద్గది కస్వరంబునఁ బరితపింప, మారుతి సమీపించు కొలఁది నెల్లర కావంక దుర్నిరీక్ష్యంబయ్యె. కపులు హాహారవంబుల దుర పిల్లిరి. లోకైకవీరుండు విలయకాలశూలి నాఁ గంటి మంటలు మింటఁ బర్వ భీషణంబుగా రోమకూపంబుల విస్ఫులింగములు నింగికెగయ బ్రహ్మాండభాండంబు భగ్నంబుసేయ నప్పళించు తలం పుప్పతిల్ల నుద్ధతవేగుఁడై "హనుమరాకమున్న లక్ష్మ

ణుండు లేవకమున్న మన్మనోరథ సిద్ధి గాకమున్న యన్వ యంబున కాదిపూరుషుండై జగద్బంధుండైన కమలబంధుండు పగలఁగలిసి యుచితానుచితమేది యుదయించు చున్నాఁడు. ఇతని నాతూపులనేపుమాపి కూల్చి జగతి నరాతిసముగఁ జేయుదుఁ గాక” యని యాస్ఫోటించి పరాక్రమించి వీర రౌద్రరస సంరంభంబునం బొల్చి చాపంబు కిరంబునఁదాల్చి భాస్కరు నేయఁదలంచు తఱి జాంబవత్సుగ్రీవ విభీషణాదులు సంభ్రమంబునఁ బఱతెంచి వినయ వినమితశిరస్కులై ఫాల భాగరచిత కరసంపుటులై “పుణ్యపురుషా! భువనత్రయం బొక్కనికై చెఱుపఁజూడకుము. నీ వస్త్రమందినరీతింగాంచి లోకంబు లాకులత్వమందె. ఉపసంహారింపుము. దివ్యౌష ధులఁ గొనివచ్చు హనుమంతుని ప్రభగాని యది సూర్య ప్రభ గా” దని ప్రార్థించిన రామచంద్రుండు శాంతము · ర్తియై కుతూహలియై పావని కెదురుగ వలీముఖులఁ బంపె.

భూమికి దిగివచ్చు భానునిపోలె హనూమంతుండు ద్రోణాద్రితో వనచరమధ్యంబున దిగి పర్వతంబుడించి శ్రీరా మునకు వలగొని నమస్కరించి నిలిచి “దేవా! నడుమఁ బెక్కు విఘ్నంబులు వాటిల్లుటం జేసి యింత మసలవలసె. నా తప్పుల మన్నింపుము. ఇంతకు సూర్యోదయంబు గాలేదు గదా! అయిన నేమి?

ఉ. తమ్ములవైరిఁ బిల్చి యమృ
తమ్మును దమ్మున కీయఁజాలనే?
క్రమ్మి దివమ్మునం దమృత
కుంభము దెచ్చి యొసంగఁజాలనే?
యిమ్ముగఁ బాలవెల్లి మథి
యించి సుధంగొని తేకపోదునే?
బమ్మను బట్టి తెచ్చి తన
వ్రాఁతను మార్పఁగఁజేయనే? వెనక!"

అని ధీరతమెయి నాడిన మారుతి నొప్పులకుఁ బరితుష్టాంతరంగుఁడై రఘుపుంగవుం డతని గాఢమ్ముగఁ బరిరంభించి యభినుతించుచు,

తే. గీ. "నీకుఁ దప్పఁగలవయ్యె? నీ నికతమున
దినకరాన్వయు మరయఁ బ్ర త్నమొందె
నన్నుఁ గాచితి వనుజ ప్రాణముల నిచ్చి
తింక నీ ఋణ మెన్నఁడే నెట్లు దీర్తు?"

అని ప్రశంసించె. అంత సుగ్రీవు ననుమతిని సుషేణుండు ద్రోణశిఖరి నెక్కి మహౌషధులం గొనితెచ్చి భేషజతంత్రంబు నెఱప సుప్తోత్థితుని క్రియ సముజ్జీవితుండై లక్ష్మణుండు లేచె. తొల్లింటి యట్లోషధిశైలము నుంచిరమ్మని పావనికి జానకీజాని యానతీయఁ జిత్తంబని యంగీకరించి రామస్తుతివాక్యజనిత మహోత్సాహ ప్రవర్ధమానానూన శరీ

రుండై కరంబునఁ దచ్ఛిఖరిరాజంబును ధరించి యురవడి నంబరతలంబున నరుగునపుడు వేగులవలన నీ యుదంతంబు విని రావణుండు స్థూలజంఘ మహానాద మహాదంష్ట్ర మహోరస్కోల్కాముఖ మహావీర్య చతుర్వక్త్ర శంఖకర్ణ హస్తికర్ణ మేఘవర్ణ చిత్రాద్రి ప్రభృతులఁ బెక్కండ్ర రక్కసజోదుల నియోగించి "మీరు చని పావనింబట్టుకొని యప్పర్వతంబు వసధింబడ వైవుఁడు. కాదేని వానింజంపి యొండె రావలయు. ఇక్కార్యసాధకునకు నా రాజ్యమం దర్ధంబొసంగుదు" నని పంచిన వారనేక వరూధినీ సహస్రంబులతోఁ గదలి యహాంకార హుంకారంబు లులియ నార్చుచు వలాహకమ్ముల్ శైలంబుం బొదువుపగిది మారుతతనయుం బొదివిన వారింగని "మీరు ప్రాణంబులొల్లరాయేమి?" యని నవి పావమాని వాసుకి కరంబై యైరావతకరోపమంబై దర్పిత దానవ గర్వదారణదారుణోల్లాసమును ధూమకేతనవిలాసమును నిత సముల్లసజ్జియ వాసమును నుపమితశూలి శూలమును నగు తన వాలమును బెంచిన నది,

సీ. శూలిఫాలానలా కీలమై మఱచుచు
నురవడిఁ గొందఱ నొగి దహించి
కాలదండాతిక రాళమై యలరుచుఁ
గ్రూరతఁ గొందఱ బారిసమరి

హాలాహలచ్ఛటో । త్తాలమై పెరుఁగుచు
నేపునఁ గొండల । రూపుమాపి
వ్యాళోగ్ర మృత్యువా । కానార్యమై చేరి
సాలవక కొండలఁ । జుట్టితాఁచి
కఠిన నిర్ఘాత సంఘాత । ఘాతజాత
వేదనాపాదనానూన । విదితమగుచుఁ
జక్రిచక్ర క్రమక్రియా । వక్రగతుల
వాయునందను వాలంబు । వాలెనిట్లు.

మిగిలినవారిని జూడిని పదకరతాడనమ్ముల నఖర విదారణముల ముష్టికూర్పరఘాతమ్ములఁ బ్రేతపురికనిచి విజయశ్రీ విభాసితుఁడై విష్ణుపదవీధినిజని ద్రోణంబును బ్రాక్తనస్థానంబున నిల్పి యమానుష సత్త్వసంపన్నుఁడగు మరున్నందనుండు మానసవేగుండై మరలి మనుజనాథుని పదకమలంబుల బాళ్ళరంబుధంగివ్రాలె. అంతఁ బ్రొద్దువొడిచిన,

చ. కమలములొప్ప వానర ని
కాయ ముఖాంబుజరాజితోన య
క్షుముదగణంబు పెంపఱిగె
ఘోరనిశాట మనంబుతోన ఘూ
కములు మదంబుమాలె దశ
కంఠ సముద్ధతితోన చక్రవా

కము లనురాగ మొందె నధి
కంబుగ రాము సముద్యమంబుతోన్.

లక్ష్మణసంప్రేరితుఁడై శ్రీరాముఁడు రావణ సంహారణ కరణ బద్ధకంకణుఁ డయ్యెను. రామ లక్ష్మణుల సమరోత్సాహంబు గని వనేచరులు పెల్లుబ్బి సింహగర్జనములు గావించిరి. అది విని రావణుండు వెరవేది కరగలి దనుజరాజ్య చక్రుండగు శుక్రుని జేరనరిగి చాఁగిలి లేచి దశనిటల తటసంఘటిత దశకర పుటుండై గద్గదికంబున "నాచార్యా! భానుకులుఁలు భాను సూనునితో లంకనుముట్టడించిరి. చిచ్చునఁ జొచ్చిన మిడుతల వలె నక్తంచరవీరులెల్ల నరవానరులచే హతులైరి. దక్షతుల జయించిన నేనిప్పుడు దిక్కేదినవాఁడనైతి" నని పరిదేవనంబు సేయ నిశాచరకులాచార్యుండు ప్రియశిష్యుం గని "వత్సా! నా చెప్పినచొప్పునఁ దప్పక హోమంబు గావింతువేని యందు దివ్యఖడ్గ శరచాప రథాశ్వములును నక్షయతూణీరంబును గవచకుండలంబులుఁ బ్రభవించు. వానింగొని యనికిఁగడఁగిన దుర్జయుండవై వైరుల ధృతిదూలించి వధింపఁగలవు" అని కార్యవిధానంబును మంత్రంబు నుపదేశించిన దశవదనుండు మోదమున నతనివీడ్కొని నగరవరణ దుర్గకవాటంబులు జత నముసేసి దనుజబృందమ్ముల నిమ్ముల నుండ నియమించి విద్యుజ్జిహ్వుని నిర్విఘ్నతాకాంక్ష సంగరక్షకునిగా నియోగించి పాతాళంబుం బోని యొక మహాగుహాగర్భంబు సొచ్చి నలయ

వస్తువుల సేకరించికొని విధివిధానంబున హోమవిధిం బ్రా రంభించె.

—:రావణ హోమ విధ్వంసము:—

అవ్విధంబు విభీషణుండు గుర్తించి రామునకుం దెలిపి వానరానీకంబును దద్ధోమవిధ్వంసనార్థమై పంపఁ బురికొల్పె. రాఘవు నానతిని వానరులు లంకలోని కరిగి కనఁబడిన వారి నెల్లహింసించుచు శరణన్నవారిరావణుంజూపుఁడని నిర్బంధించి నిర్భర్త్సించుచు నల్లకల్లోలంబు గావింపఁ బలిహిత చరితమైన నరమ యంగదునకుఁ గరసంజ్ఞల దైత్యనాథుండు యజించు గహ్వరంబుసూపె. సమదసంరంభరోషంబులు ముప్పిరిగొన నంగదుండు వానరులరండని చేఁబిలుచు గుహాద్వారంబు చేరి ద్వారబంధనమగు ఘనగ్రావంబు నుగ్గుగాఁ దన్ని విద్యు జ్జిహ్వుఁ జదియఁబొడిచి వానినాలుకఁ బీఁకివైచి లోపలికేగి యట యజించుచున్న

ఉ. రావణుఁ గాంచెనం దురుత
ర స్ఫుటసాయక జాలవిద్రుతై
రావణు, సిద్ధ చర సు
ర ప్రమదాజన గర్భగోళ వి
స్రావణు, సద్భుజాతులిత
రాజితశైల విభక్తశక్తి వి
ద్రావణు, లోకపాలక ని
రాకరణ ప్రవణైక రావణున్.

అంత హరునిపంపున దక్షునొద్దకుఁ జను వీరభద్రునిఁ బోలె రామభద్రుపంపున నంగదుండు రావణునొద్దకుం జనఁ దదితరవానరులు వచ్చి యతనికిఁ దోడ్పడిరి. అందఱుఁ గలిసి హోమగుండంబు పూడ్చి సమిధలు కలశములు మున్నగు పరికరంబులఁ బాఱవైచి ముష్టిఘట్టనంబుల వాని నొప్పించి శ్మశ్రువులు వట్టి యువ్యేలలూఁగి బరబర నీడ్చి పెక్కువిధంబుల హింసించిన నతం డచలుండై యచలంబుఁ బోలె నున్నంగని కినిసి యంగదుం డతని యంతఃపురంబునకుం జని కరివరంబు సశైవాలంబుగాఁ గమలినిం దిగుచు మాడ్కి మండోదరి కచగ్రహణంబు చేసి తివిచి రావణు మంగళపరిణామక్రమం బేర్పడ నాయమ యంగసౌష్ఠవంబు నాభరణంబులు తూల నీడ్చికొనివచ్చి లంకాధీశు నెదుటనిలిపి "యోరీ మాయలమారీ! రాముని వంచించి యతని దేవిని మ్రుచ్చిలించి తెచ్చితివి! నేను బాహుసత్త్వమున నిర్వక్రపరాక్రమంబున నీ మగువ నీ యెదుట నీడ్చుచుండ మగతనముమాని మౌనివైతివేల?" యని సోల్లుంఠనోక్తులాడి యా యంబుల నొప్పించిన మండోదరి యుభయ లజ్జాశోక పరాభవ రోష పరీతయై,

మ. "మయ దైత్యేంద్రునకుం దనూజనయి, సే
మంబొప్ప నీ పత్నినై,

జయపెట్టంగను నింద్రజిజ్జననినై
సర్వాంగనాపూజ్యనై
భయమెన్నండు నెఱుంగనట్టి నను ని
బ్భంగిన్ వనాటుండు ని
ర్భయవృత్తిం దలవట్టి యీడ్వఁగను గోఁ
బాత్రైతి నీ ముంగలన్.

నీ విక్రమ మిం కెన్నటికి? చిచ్చొడిగట్టికొన్నట్టులు సీత దెచ్చికొని యిన్ని యిడుమలపాలై యిప్పుడు మిణకరించిన వినియోగ మేమి? నీ పాపఫలం బనుభవింపక పోనగునే? వీరుండవై యా వీరగ్రామణిం జయింపలేక లజ్జామానంబులు విడిచి మాసవై జయింపఁ జూచితివే? నీ మాయలు మంత్రములు తంత్రము లింద్రజిత్తుతో మంటఁగలిసె. అతఁడున్న నేఁడీ పరిభవంబు నాకుఁ బాటిల్లునే? లెమ్ము. రామునితో యుద్ధముచేసి యుత్సాహంబు వదలక యతని దివ్యబాణానలంబునకుఁ బూర్ణాహుతివి గమ్ము. భీరుండవై తేని సీత నిచ్చి శరణుసొరు" మని దీనాలాపంబుల రోసంబుపుట్టఁ బల్కిన దశకంధరుఁ డుగ్రుండై సశరీరంబగు భయానకంబు ననుసరించి కరవాల మంకించి యంగదు బిట్టువ్రేసి సతీతలకంబును విడిపించిన నద్దేవి రోదించుచు నంతిపురి కరిగె. మూర్ఛిల్లిన వాలిపుత్త్రుం గని మారుతి కోపించి లంకేశు

మస్తకంబు రక్తధారలు దొరుగఁ బొడిచి యందఱఁ గూడి కృతకృత్యుండై రామచంద్రు సన్నిధికిం జనియె. రాముఁ డంగదు నుచితవాక్యంబుల బహూకరించె.

—:మందోదరి నీతి:—

అనిర్వర్తితహోమకర్ముండై యమరవైరి యభ్యంతర మందిరంబున కేగి విలపించు కులసతిం గుస్తరించి "నేఁడు మనుజవనాటులఁ బొలిపుచ్చి నీ యనుమతిం దూలింతు. చింతింపకుము. రణమున నేఁడు రాముం జంపుదు నొండె వాని చేఁ జత్తు నొండె. దీని కన్యథాత్వంబు లేదు. నేన చచ్చితి నేని నీవు జానకిని వధించి యనలంబు చొరు" మని పలికిన మందోదరి యిట్లనియె.

"నాథా! ఇంకను రాముని గెల్తునను వాసగలదే? సనత్కుమార వచనంబులు మఱచితే? మీ తల్లిమాటలు నీటఁబుచ్చితే? విభీషణాతికాయ మారీచ కుంభకర్ణ మాల్యవత్ప్రముఖ నిఖిల నీతివిదుల పలుకుల విస్మరింతే? రాముఁడు నారాయణుం డగుట నిజము. అతఁడు బాల్యమునఁ జేసిన దుష్టవధంబు వింటివే కదా! నీకు సద్బుద్ధిగఱపని వారెవ్వరు? నీ చావు నీవ తెచ్చికొంటివి? నా మాట పాటింతు వేని సీత నిచ్చి రాము నభయంబు వేఁడికొని విభీషణునకు లంక యొప్పించి యడవుల కేగి తపంబు సల్పుచుందము. కాదందు

వేని నీవు వధింపఁబడుట నిశ్చయము. పత్యనుగమనంబు నాకు లేదు. జరామరణంబులు లేకుండ మా తండ్రి నాకు వరమిచ్చె. సీతావధరూప పాపకృత్యంబు నే నొనర్పఁజాల. సరమకుఁ గింకరినై యిటుమలొందవలసిన విధి నాకుఁ గల్గె”

అని పలవింపఁదొడంగిన సరమా శ్వాసించుచు రావణుం డిట్లను. “ప్రియా! దిక్పతుల గెల్చి మునుల రక్తంబుఁ బీల్చి నే నిప్పుడు మునినైన లోకులు నగరే? పలుమాటలేల? నిజముదాఁపక చెప్పెద.

చ. ధరణితలేశ దివ్యశర
దత్తసుదుర్లభ ముక్తికామినీ
పరిణయ మంగళోత్సవము
భాగ్యమునం జనుదెంచెఁ గాన న
త్యురుతరమైన యీ శుభ ము
హూర్తము తప్పకయుండ నేగి నే
నిరతి శయానుభావ పద
నిశ్చలసుస్థితిఁ బొందియుండెదన్.

చ. అమితబలుండు రాఘవుఁడు
యాజకుఁడైనఁ దదస్త్రవహ్ని సా
క్ష్యమున మదీయ సాంద్రతర
కాండ శతాహుతు లొప్ప వేల్చి మో

దమునను ముక్తికాంత నిర
తంబుగ మంగళలీలఁ బెండ్లియై
విమల తదీయ భోగ పద
విస్రుత సౌఖ్య నిరూఢిఁ బొందెదన్.

నీవు మిహిరుం బాసిన పద్మినివలెఁ దరువుం బాసిన తీగ పోల్కి మంగళస్ఫురణ దక్కి సౌభాగ్యహీనవై యుండు” మని యచటువాసి కొలువునకుఁ జని ప్రాణాపాయసమయ సహాయకరణుల ఖడ్గరోమ సర్పరోమ వృశ్చికరోమాగ్ని వర్ణులఁ గదనంబునకు రా నాజ్ఞయిడి ప్రస్థానభేరి వ్రేయించి సాలంకృతుఁడై సాయుధుండై సాటోపుండై యుదగ్రప్రత్యగ్ర మహాగ్రహంబునఁ గపిలోక దురవలోకుండై కదలివచ్చి వలీముఖులం దలపడి కార్చిచ్చు శుష్కవంశాటవిం బేర్చు కరణిఁ గాల్పఁగడంగిన వనచరులును నరవాయి గొనక తరుల గిరుల శిలలఁ గరచరణనఖరదంతంబుల దైత్యుల నొప్పించిరి.

—:ఖడ్గరోముఁడు:—

ఖడ్గరోముండు నిరాయుధుండై వానరులలో దూఱిన వాని రోమఖడ్గంబుల ననేక కపులు దగిలొగిని వ్రేలుచుండిరి. అది గని హనుమ వానిపైకి లంఘించి యసిరోమంబుల మునింగి రక్తసిక్తగాత్రుండై సోలి తెలిసి రోమాసిసిగ్గతుండై మహోపన్నతసాలంబున నైవ నది వానికిఁ దగిలి పోడి

యయ్యె. మీఁటి పై కుఱుకు నసిరోమునుంగాంచి పెద్ద కొండ యొండు గొని తెచ్చి వానిపై నేమరించివైచి జమునిపురికనిపె.

—:సర్పరోమ వృశ్చికరోములు:—

ఖడ్గరోముఁ డీల్గుటఁ గని సర్పవృశ్చికలోము లుగ్రులై కపులఁ దఱుమఁజొచ్చిరి. సర్పరోముం గని విభ్రాంతులై విష ·తులై కొందఱు వఱవ వృశ్చికరోముని రోమస్పర్శంబున లబలబ మొత్తుకొనుచుఁ బాఱువారు కొందఱునై కోఁతి మూఁకలు చెల్లాచెదరయె . తమ బలంబు నొగులుటను సహింపక యింద్రపౌత్త్రుండు విజయోద్రేకంబున నింగికి లంఘించి రోమసర్ప దశనంబుల కోర్చి వాని శిరంబు స్ఫుర ద్భిదురసంకాశ ముష్టిఘట్టనంబునఁ బగిల్చి సింహానాదంబు చేసె. కపిసేనం జొచ్చి దేహంబు విదిర్చి దుస్సహతర రోమోత్కర నిస్సరదురుగరళంబునఁ బరుగులిడఁజేయు వృశ్చికరోమునిపైకి నీలుండు దాఁటి విషబాధ సైరింపంజాలక మగిడి తెగించి తద్వ్యధం గణింపక యురుముష్టిఘాతంబున మొగంబు వ్రేసి దంతంబులు దుల్చి మైందునిచేతి తరువుం గైకొని చావమోఁది కాలుప్రోలికి సర్పఖడ్గ రోములతోఁ గూడఁ బోనంపె.

—:అగ్నివర్ణుఁడు:—

అంతఁ జటుల నిశ్వాస సమీరణ సంధుక్షిత నిజాంగ దహన ప్రభామండలుండై యగ్నివర్ణుండు, కాఁపులు చేలఁబు

లుఁగులఁ దోలులీల బలీముఖుల భస్మీకరించుచుఁ దఱిమి తఱిమి రామునెదుట నిల్చి పెక్కు ప్రదరంబు లతని మేన నాటించిన రఘువీరుండు కోపించి యొక్క భల్లమున వాని విల్లు దునుమాడి పైఁబడి మీఱి వచ్చుచున్నవానిపై వారుణాస్త్ర మేసినవాఁ డద్దానితోఁ జప్పు చల్లాఱి చచ్చె.

—:రామ రావణ యుద్ధము:—

సీ. విలయ కాలానలా । విల ధూమ తతిక్రియ
వికట భయానక । భ్రుకుటిదనరఁ
జటుల దంష్ట్రాకోటి । జటులాంశుమండలి
విపులార్క దీప్తితో । వియ్యమంద
దహన కుండోపమ । మహాదక్షి నివహంబు
క్రమమున నులాక్కశ । తమునుసీన
దశవదనోదగ్ర । దంతంబు లన్యోన్య
ఘట్టన విస్ఫులిం । గములు నెఱపఁ
బద్మగర్భాండభాండంబు । పగుల నడువ
నంబురాసులు నేశు నో । క్కంతచేయఁ
దలఁచు కైవడి దట్టించి । దశముఖుండు
కినుక పెరుఁగంగ రాముని । నెనసెనపుడు.

అట్లు చేరి తన లావును మునుగొన్న జయంబులును విశదీకరించి రాముని బెదరింపఁ జూచిన నతండు నవ్వి "దుర్మ

దాంధా! నీ లావు నే నింతకు మున్న రెండు మాఱు లిచ్చటన యెఱింగితి. నాకన్న మున్నుగ వాలియుఁ గార్తవీర్యుండు నెఱుంగుదురు. ప్రగల్భము లేల? నీ బహుముఖంబులే బహు భాషలకుఁ గారణమయ్యె" ననవుడు వింశతిభుజుండు "బహు భుజంబులు బహుతరప్రాజ్యసత్త్వమునకు మూలమయ్యె నని నీవెఱుంగవు గాఁబోలు" నని హసించుచు గుణధ్వని చేసి దివ్యాస్త్రంబుల మంత్రపూర్వకంబుగఁ బెక్కులు ప్రయోగించె. అన్నింటి కన్ని పరపి జానకీపతియు వాని నడఁచుచు వచ్చె. ఇరువుర యస్త్రములు లెక్కకు మీఱి యాకసంబు గప్పి రణభూమి గాఢతిమిరంబు వ్యాపించె. రామ రావణ రణంబు గనవచ్చిన దివ్యుల కేదియుఁ బొడసూపదయ్యె. ఇరువురు జయైకాకాంక్షులై వెనుదీయక యస్త్రప్రౌఢిమ సర్వంబును సంపూర్ణదోస్సారంబును హస్తలాఘవంబును మంత్రశక్తియు వనచర నిశాచర ఖేచరు లచ్చెరువందఁ బ్రదర్శించిరి. ఏతదాయోధన దర్శనాపేక్షు రథికుండై చనుదెంచిన మఘవుండు తనయరదంబును రాఘవున కంపె. దశస్యందననందనుం డానందంబున సంక్రందను స్యందనం బధిరోహించి మాతలి సారథ్యంబును మెచ్చుచు నెడత్రెవ్వక పోరొనర్చె. అబ్బవరంబు రేయుంబవళ్ళు విరామంబు నెడ తెఱపిలేక కొన్నాళ్ళు జరగె.

క. ఖిన్నుండై బంధువధా
ఖిన్నుండై శోకజనిత బాష్పజల ఝరి

క్లిన్నుండై రోష వట
చ్ఛిన్నుండై యుండెఁ బుణ్య ✽ జనవిభుఁ డచటన్.

క. ధీరుండై ప్రకటిత దో
స్సారుండై విజయలబ్ధ ✽ సాంద్రానందో
దారుండై చిత్రహారా
కారుండై రాముఁడలరెఁ ✽ గదనక్షోణిన్.

అంతకంతకు రాముఁడు విక్రమించి రావణు నొప్పించిన వాఁడును ద్విగుణీకృత రోషుఁడై రాముని నెఱఁకుల గల నొప్పించె. అయ్యవసరంబున నగస్త్యుఁ డరుదెంచి నిఖిలై శ్వర్య మంగళసౌఖ్యావహంబును సకలదురిత దూరీకరణచణం బును నగు నాదిత్యహృదయంబు రాఘవున కుపదేశించి "రామా! భవద్వంశకర్తయు భువనబంధుండగు నాదిత్యు నారాధింపుము. నీకు జయింబయ్యెడు", మని యరిగె. ఇనకుల తిలకుండు సర్వదేవమయుండగు భానునారాధించి యనంత తేజోవిరాజితుఁడై రావణుం బ్రతిఘటించి మించి సామ ల్లఁ జేసినఁ గాలకేతుండు రథంబుం దొలంగఁగొని చనె. కొంత వడికి రావణుండు తెలిసి యుగాంతప్రళయ సంభ్రాంత కృతాంతాకృతియై యాగ్రహించి 'రాముఁడు నన్వ రథంబు నేల తొలఁగించితి' వని పదరిన వాఁడు 'నాధర్మంబు నొన రించితి' వని మరలించి సంగరభూమికిఁ దెచ్చె. అంత యఖా

స్థితి యుద్ధంబు ప్రవర్తిల్లె. ధీరోదాత్తవరేణ్యుఁడైన రాముఁడును ధీరోద్ధతుఁడైన రావణుఁడును మండలీకృత కోదండులై నీరంధ్రీభూత దిక్తటంబుగా శూన్యీభూత సప్తాశ్వంబుగ సంతమస సంపాదకంబుగ శరగ్రహణాకర్షణసంధాన మోక్షణాదులెఱుంగఁబడరాక నిశితప్రకాండకాండంబులు మెండుగాఁ బరపి చలంబు బలంబు గదిరి యెదిరి స్రుక్కక యుక్కఁదక్కక నిమిషార్ధంబేని యుడుగక సదృశ సాహస సంపాదన సమరవ్యాపార బల శస్త్ర శౌర్య చాతుర్యులై నిద్రాది వ్యవహారంబుల నిర్జించి వర్జించి క్రమక్రమ ప్రవర్ధమాన భుజలాఘవులై సప్తాహోరాత్రంబు లెడతెగని సమరంబు సలిపిరి. ఏడవనాఁడు పెక్కుదుర్నిమిత్తంబులు వైశ్రవణునకును శుభసూచకంబులు దాశరథికిఁ దోఁచినవి. దైవబలహీనుండగు లోకవిద్రావణుని రథ రథ్య సారథుల లోకత్రాణుండు నుగ్గుచేసి మించి యర్ధచంద్రప్రదరంబులఁ బడింట వాని పదితలలుఁ గఱుక్కనఁ గత్తిరించె. అప్పటి యాశ్చర్య మేమనవచ్చు! విలంబము లేక వానితల లెప్పటియట్ల మొలిచె. రాముఁ డబ్బురపడి వాని తలలు చేతులు మరలఁ గత్తిరించె. మరల మొలిచె. ఆశ్చర్య సంభ్రమంబులు పెనగొన వినవంశ్యుండు జంత్రపుబొమ్మ కీళ్లు దప్పించునటులు వాని కరశిరంబులఁ ద్రుంచుచుండ నవి మణిగణ కేయూరకంకణ కుండలమండితంబులై మార్తాండ మండలములఁ బోలె మెండుకొని తెగినవియుఁ దెగుచున్నవియుఁ

దెగునవియు నెగిరినవియు నెగురుచున్నవియు నెగురఁగలవియు మరలినవియు మరలుచున్నవియు మరలునవియుఁ గ్రిందఁ బడినవియుఁ బడుచున్నవియుఁ బడనున్నవియు నై కాలత్రయ క్రియాసమన్వితములై చిత్రగతుల గగనకాళి కపాలమాలికా నిభంబులై గరుడధ్వజుఁడగు రామచంద్రుం గఱవఁ బొదువ వచ్చు నురగ రాహువుల కరణి హుంకారములతో నాయుధ ప్రయోగంబులతో నొప్పారె.

ఉ. "ఉన్నవి యున్నయట్ల తల
లుర్వికిడిగ్గ శిరఃప్రవాహముల్
మున్నొకసారె నిండు దెగ
మోపిన సాయక మట్లగాఁడఁ జాఁ
గెన్నటిఁ దూపువల్లి" యని
ఖేచరకోటి నుతించె నంచితో
త్పన్న దశాస్యరాఘవ త
పఃశర లాఘవ చిత్రసంపదల్.

ఉ. త్రెవ్వడుగంటులన్ గురువు
దేఱెడు నెత్తురురాకమున్న యే
నొవ్వియు నేవికారము మ
నోగతిఁ జెందకమున్న సాయకం
బవ్వలఁ బోకమున్న మకు
టాగ్ర విఘట్టన రాణమొప్పఁగా

సువ్వన నువ్వెత్తిల్లె నను
రోదోవ్యాహా మూ చయంబు గ్రక్కునన్.

అలయక తెప్పపాటంత కాలవిలంబము లేక రాముఁడు రాక్షసరాజు శిరశ్శిరంబులఁ ద్రెంచుచుండ నవి పీఁకక దప్పక విచ్ఛాయనొందక కడఁక చెడక హాసంబువిడువక త్రాసంబువడక చేవ విడక యూవులింతలు లేక యాగ్రహంబులు గ్రుఁజూడ్కులు ధిక్కృతులు బొమముడిపాటులు పెడబొబ్బలార్పులు హుంకృతులు గలిగి రావణుంబొగడుచు రాముందెగడుచుఁ బర్వతోపమంబులై పడియె. ఇట్లు దేవ దానవ లోక శంకరంబుగా రాఘవేంద్రుండు రక్షోధీశు బాహూత్తమాంగంబులు ఖండించి ఖండించి విసిగి "బళిరే! వీని సత్త్వంబు గ్రొత్త! సంగరస్థల స్థేమంబు చుంబు! శస్త్రనైపుణ్య మగణ్యము! కరశిరస్సముద్భూతప్రకారంబు వింత! వీనిం జంపఁజాలనో! అస్త్రముల వీనికిఁ గీడులేదో! అక్కటా! వీనింజంపకున్న నా వీరోద్యమంబేల? వీనికి విలయమే లేదా?" యని వితర్కింపంజొచ్చిన నతని ముఖలక్షణం బింగితజ్ఞుండగు విభీషణుం డెఱిఁగి రహస్యప్రకారంబున "రామా! బ్రహ్మవరంబున వీని యుదరంబున నమృతము కుండలాకృతిం దాల్చి యున్నది. ఆగ్నేయాస్త్రంబున దానినింకించి పదపడి నూటతొమ్మిదిమాఱులు తునిమిన వీఁడు త్రుంగు" ననిన నాకీలెఱిఁగి జానకీశ్వరుం డాగ్నేయ శరంబున శత్రు నుదరస్థామృత మింకించి యశ్రమంబున నూట

యెనిమిదిమాఱులు తలలు చేతులు ద్రెంచి కడసారి యొక తలయు రెండుచేతులు నిలిపి త్రుంచె. ఉత్పాటిత పటంబగు కంఠీరవంబు డాబున దైత్యేశ్వరుండు విజృంభణంబు దక్కియు ధైర్యంబవలంబించి "యకటా! మున్నెవ్వరెఱుఁగని యీ రహస్యంబు విభీషణునివలనఁ గదా బహిర్గతమయ్యె" నని మహాశక్తి యొండుగైకొని యతనిపై వైచిన దానిని ముత్తునియలుగ రాముండు ఖండించి వానితో లీలమెయిఁ గొంతసేపు పోరె. జగములెల్ల నొకతల; రావణుఁ డొకతల యనుట సార్థకంబు గావించి యన్నియున్నయ ట్లనిపించుచు దైత్యభర్త రామునితోఁ బోరుచుండె. మాతలి "మహానుభావా! వీనితోఁ బెరలాటమేల? వీని తలలు చేతులు మరల నుప్పతిల్లునో యేమో! ఆలసింపక బ్రహ్మాస్త్రంబున వీనిఁ దునిమి లోకత్రాణంబు సేయు" మన రామభద్రుండు పైతామహాస్త్రంబందికొని శత్రు నురస్థలిం దృష్టినిల్పి తెగదీసి యేసిన నమ్మహాస్త్రంబు లోకప్రళయంబు సేయు చందంబునఁ జనుదెంచి రావణు నురస్స్థలంబుఁ గాఁడి తదీయ ప్రాణంబులఁ గ్రోలి వీఁపున దుస్సిపుత్త్రికై వగచు ధాత్రికి రాక్షసాధము వధియించితినని చెప్పంబోవుపగిదిఁ బాతాళంబు సొచ్చి నిమిషార్ధమాత్రంబునఁ గ్రమ్మఱి బ్రాహ్మణుండైన రావణుఁ దెగటార్చిన యఘంబు వాపికొనఁ దారకనాముఁడగు రాము నాశ్రయించెనన నతనిదొన చొచ్చె. రామాస్త్ర క్షతరక్తధార లురల రాక్షస

రాజు వజ్రభిన్నకుధరంబు విధంబున శరాసనంబు శిథిలీభూతత్వ మొంద నాక్రందించుచు ధరణింగూలె. కపు లగ్గించిరి. నిలింపులింపునఁ గుసుమవృష్టిం గురిసి కీర్తించిరి. భూమిజాధిపుఁడు భుజసామర్థ్యంబున భూరిభయంకరు భూమిపాలుచేసి విజయలక్ష్మిని విలసిల్ల వరించి కీర్తికాంతం భరించి విజయధ్వజంబు ధరం బ్రతిష్టించుకై వడి విలు దించి యెక్కుడించి 'శరంబులు కరంబునఁ బట్టినందులకుఁ గృతార్థత్వంబు గంటి' నని కోదండంబు లక్ష్మణుని చేతి కిచ్చె.

—:విభీషణ పట్టాభిషేకము:—

అన్న పాటునకు నాపరాని శోకంబున విన్నఁబోయి విభీషణుండు విలపించె. మందోదరీప్రముఖ నిఖిలరావణ కాంతాజనంబులు పొలికలని కేగి రావణ శవంబుపైఁ బడి పరి పరి విధంబులఁ బెల్లుగ నురపిల్లిరి. రాముఁడు విభీషణుం దేర్చి కాంతాజనంబులఁ దేర్ప రావణున కగ్నిసంస్కారంబు గావింప నియమించిన నతండరిగి యట్లు కావించి మరల రాఘవుం జేర వచ్చె. ఆవల రామానుమతంబున లక్ష్మణసుగ్రీవాదులు లంక కరిగి విభీషణునకుఁ బట్టంబుగట్టి యతనిచేఁ బూజితులై యందఱు రామునిసన్నిధి కేతెంచిరి. ఇంతలో మారుతి రాఘవునాజ్ఞ నశోకవనికిం జని రామదేవికి రామవిజయంబు దెలిపి క్రమ్మఱియె. పదపడి రాముని కోరిక మేరకు విభీషణుండు సరమంబంపి సీతకు మంగళస్నానంబు సేయించి దివ్యభూషణం

బులు నైసేసి డోలికయందిడికొని తేర నియోగించి వారవ్విధిం గావించి తోడ్కొని రాఁ దాను వేత్రపాణియై మున్నుగ నడతెంచె. సీత యల్లంతదూరమున నిజేశుందర్శించి మేనఁ బులకలెగయఁ బరమానంద ప్రపూర్ణయై యాందోళిక నవరోహించి పాదచారిణియై భర్తృచరణ సన్నిధానంబునకేతెంచి ప్రదక్షిణించి చాఁగిలి దండవత్ప్రణామంబుచేసి హర్ష స్నేహ ప్రేమంబులు ముప్పిరిగొన నద్దేవి యానందాశ్రుపూర్ణనేత్రయై వినమ్రశరీరిణియై మనోగత దుఃఖం బపనయించికొని నిలిచె. అట్లు నిలిచినసీతంగాంచి రామచంద్రుండు హృదయాంతర్గతక్రోధుండై యిట్లనియె. "అతివా! నీకై మదాంధ రావణమర్దనం బొనరించి పౌరుషమున మర్షముఁ బ్రతాపము బాహుబలముఁ బ్రతిజ్ఞ ఫలింపంజేసి వైరి కృతావమాన విషదిగ్ధశల్యముం బుచ్చివైచి పరిపూర్ణ మనోరథసిద్ధిం గృతార్థుండనైతి. మానులగువారు మానంబుగావఁ గావింపందగు కార్యంబొనర్చి దుర్యశః పంకంబు గడిగి ధన్యుఁడనైతి. రాక్షసాపహృతవై పెద్దకాలంబు శత్రునింట నిల్చిన నీ యందు నాకుఁ బరిగ్రహబుద్ధి లేదు. ఇక్ష్వాకురాజన్యులు గాంభీర్యౌదార్యౌన్నతాది గుణంబులు పాటించి లోకాపవాదంబునకోడి త్యాజ్యంబైనచో శరీరంబైనఁ ద్యజింతురగన నీ వెంత? నిన్ను విడిపింపకుండిన యశో లజ్జామానచ్యుతుండ నగుదుఁ గావున నీ చందం బనుష్ఠింపవలసె. భరత లక్ష్మణ శత్రుఘ్న సుగ్రీవాంగద విభీష

కాదులలో నీ కెవ్వరిష్టంబు వారి యింట నొదిగియుండి నీ కాలంబు వెడలింపుము”

ఘోరతరోపహాసంబులగు నివ్వాక్యంబులు విని సీత యగ్నింబడిన పుష్పంబుపోల్కి వాడి వణఁకి తన శరీరంబునఁ దా నణఁగుకరణి సుక్కి ధరణిఁజొచ్చుగతి దభాలునఁ గూలి యొల్లఁబోయి కొంతసేపటికి లేచి దుఃఖరసాధిదేవతంబోలెఁ జూపట్టుచు గద్గదకంఠియై యిట్లనియె. “నాథా! మహాత్ముం డగు జనకునకుఁ దనయనై దశరథునకుఁ గోడలనై ధర్మమూర్తివగు నీకుఁ బత్నినై యొప్పు నాకుఁ బాపచింత గలుగునే? బాల్యంబునాఁడె నన్నుఁ బరిగ్రహించి యప్పటినుండి సహసంవాసంబు సహసంచారంబు సహసల్లాపంబు సహక్రీడ సహసంసర్గంబు గావించియు మత్స్వభావం బెఱుంగకుండఁజేసి నేను సక్కముగ నిప్పుడు మిక్కిలియనిహితనైతి. ఇట్టి యనుమానంబు నీ మనంబున నిండియుండిన నాఁడే విసర్జింపక మత్కుశలం బరసిరమ్మని హనుమ నేలపంపితి? అవ్వీరోత్తముండు ప్రత్యక్షంబుగా నప్పటి నా వృత్తాంతం బంతయు నెఱింగియున్నవాఁడు. నీ నైరాశ్యం బెఱిఁగించి యుంటివేని లోలో నెరియుచుఁ బ్రాణత్యాగంబు సేసియుందుఁగదా! దానంజేసి నా కింతకాలంబు భవద్వియోగ జనితవ్యథ లేకుండుఁగాదె! నీకును బ్రాణసందేహకరంబైన యీ వృథాశ్రమంబు దప్పుఁగాదె! భవత్సఖులైన సుగ్రీవాదులకును నిష్ఫ

లంబైన యీ పరిక్లేశంబు గలుగకుండఁగాదె! లఘుచిత్తుని చేతంబోలె నీ చేత స్త్రీత్వంబు పురస్కరించుకొని క్రోధంబు ప్రకటింపఁబడియెఁ గాని మద్విమల విశాలశీలంబు విదితంబు గాదయ్యె నా యయోనిజాత్వంబైన విచారింపవైతివి. నీచే నగ్నిసాక్షికంబుగ నాచరింపఁబడిన పాణిగ్రహణం బప్రమాణంబయ్యె. పురుషులు తమ పౌరుషుల నవ్వునిచోఁ జిత్తవృత్తిం బరీక్షింపవచ్చుఁ గాని క్షమసహిత శిరోపమానంబులైన పరుసని పలుకుల సభలో నొనాడఁ జెల్లునే?" అని రోదనంబు సేయుచుఁ దత్పరిసరంబునఁ దనవలె శోకించుచున్న లక్ష్మణు నవలోకించి "నాయనా! లక్ష్మణా! నీ యన్న వాక్యంబులు వింటివే? పిశాచిప్రాగల్భ్యంబుల నన్నిటు నొప్పింప న్యాయమే? నా చిత్తవృత్తి నీ వెఱుంగవఁటయ్యా! నా పాపఫలం బిట్లు నన్నుఁ బాపీడింప నొకరి నననేల? వత్సా! యీ వ్యసనంబునకు భేషజమైన చితిఁ బేర్పుము. అందుఁజొచ్చి విశుద్ధశీలంబుఁ బ్రకటించెద" నన లక్ష్మణుండన్న మోముం గాంచి తదాకారసూచిత కార్యభావమెఱింగి చితిపేర్చి జ్వాలలు రగిల్చె. అప్పీరపతివ్రతా శిరోరత్నంబు

—:సీత సౌశీల్య నిరూపణము:—

పతికి బ్రదక్షిణించి నమస్కరించి యగ్ని కట్ల యొనరించి కరంబులు ముకుళించి,

సీ. "అనిశంబు మచ్చిత్త । మాత్మనాథునియందుఁ
దవిలి వర్తించుట । తథ్యమేని
పతితదుష్టత్వ శం । కితమైన యోయుర్వి
పతిశుద్ధచారిత్ర । నైతినేని
కరము వాఙ్మానస । కర్మంబుచే మనో
ధిపు మాట మీఱి వ । ర్తింపనేని
రవిచంద్రదిగ్వాయు । రాత్రిసంధ్యాది న
భోనభంబులు సర్వ । భూతములును
సకల దిక్పాలకులు నాదు । సచ్చరితము
సర్వము నెఱింగియుండుట । సత్యమేని
పవనహేతువు లోకైక । సాక్షియైన
చిత్రభానుండు నన్ను ర । క్షించుఁగాత!"

అని వీతశంకితాత్మయై నిశ్చలాత్మయై యభ్రంకషకీలుండైన కీలికీలలఁ బ్రవేశించె. పరమపావనియగు సీత కతన నేను బరిశుద్ధుఁడనైతినని యనలుండు పొంగినాఁ జటచట ధ్వనులతో జ్వాల లుప్పరంబున కెగసె. సీత దహనశిఖావృతయైనం గనుంగొని దానవాంగనలు శోకింప నిశాచరులు దుఃఖింపఁ గపులాక్రందింప సుగ్రీవుండు బెగ్గిల విభీషణుండు పారవశ్యంబునొంద నంగదుండు విన్నఁదనంబునొంద హనుమంతుండు ఖేదమంద లక్ష్మణుండు వగలఁ బొగుల రాఘవుండు వాఙ్ముఖుండై నిర్వేదింప సురలనుచితంబన సాధ్యులన్యాయంబన యక్షులనుపేక్షణీయంబనఁ

జరాచరంబులు దృశ్యాదృశ్యంబులు నగు భూతంబులుతల్లడిల్లఁ బంచభూతంబు లాక్రోశింప నొక్కపెట్టునఁ గోలాహలంబయ్యె. సర్వదేవతలు సురజ్యేష్ఠుని మున్నిడికొని యటకు విచ్చేసి రాముని స్తుతించి సీత ప్రఖ్యాతయని పరిగ్రహణ యోగ్యయని నుడివిరి. జాతవేదుం డస్వేదబిందుజాలాంచితయు నమ్లానవదన పంకజయు నక్లిష్టతనువల్లికయు ననవసన్నాంగరాగయు ననా హతదుకూలయు ననిర్ధూతకేశకలాపయు నకంపమూర్తియు నవిచ్ఛిన్న హారాద్యలంకారయు నవిపాయ్యానసూయాదత్త పుణ్యాంగరాగ గంధబంధురమూర్తియు నైన తొంటిక్రియనున్న వసుమతీజాతను రఘువరుని సన్నికర్షంబున కెత్తికొని వచ్చి ముందఱ నిల్పి,

క. "శుచినై జగములకుఁ బరమ
శుచిత్వమొనరించు నే వసుమతీ తనయా
రచితప్రవేశమునఁ గడు
శుచినైతిఁ గృతార్థభావసుభగుఁడ నైతిన్"

అని 'సీతం బరిగ్రహింపు' మన బ్రహ్మాదు లట్ల యొనర్పుమనిరి. రాముఁడు సీతాకరగ్రహణంబు సేసె. కపు లుల్లసిల్లిరి. లక్ష్మణాదులకుఁ బ్రమోదంబొదవె. దిక్కులు తెలివొందె. లోకంబులాకులత్వంబు మానె. పదపడి పితృ దేవతలతో వచ్చిన దశరథుండు కుమారులం గోడలి నభిమా

ర్పించి దీవించి ప్రియవాక్యంబులాడి దేవతలతో నేగె. ఇంద్రుని వరంబునఁ గుంభకర్ణుని నోటఁబడి మెదిగి యుత్తిగిన వానరపక్ష రణమున నిల్గిన కపులెల్ల నిద్రనుండి మేల్కొన్న తెఱంగున లేచిరి. రాము నవ్వగ మెఱింగి విభీషణుండు పుష్పకంబు గొనితెచ్చి తాను నాలుబిడ్డలతో రామునితోఁ బయనింప సిద్ధుఁ డయ్యె.

—:సీతారాముల ప్రయాణము:—

రామ సహకారులు వానరు లయోధ్యను, రామ పట్టాభిషేకమహోత్సవంబును గనఁ గుతూహలులై ప్రార్థేయ పడినవారి వేఁడికోళ్లం ద్రోవంజాలక వారి రాకకు సమ్మతించి రామభద్రుఁ డందఱితోఁ గౌబేరయానంబెక్కిన, నవ్విమాన రాజంబు దివికెగసి విస్తారితపక్షమరాళ యూథసమూథంబై నాను లీలాచల శారద నీరదంబైన మేరునగంబు గతిం దేజరిల్లుచు నతిత్వరితగమనంబునఁజనియె. దారింగల విశేషంబుల సీతకుఁ జూపుచు రాముఁడు సేతూత్తరభాగంబున విమానంబు నిలిపి డిగి రావణసంహరణ కారణజనిత బ్రహ్మహత్యా నివారణార్థంబు సముద్రస్నానంబును శివలింగార్చనంబును జేయ నిశ్చయించి విశ్వేశ్వరలింగంబు గొనితేర హనుమంతు నియోగించి తన ధనుష్కోటి నొకవలయంబు గీచి తత్ప్రదేశంబున సీతాసమేతుండై స్నానమాచరించి మారుతి రాక కెదురుచూచుచుండె.

—:రామలింగ ప్రతిష్ఠ:—

శుభలగ్నమాసన్నమయ్యు హనుమరాకకై చింతించి
రాముఁడు తచ్ఛుభలగ్నంబున నిసుముతో లింగంబు గావించి
పూజింపనారంభించె. ఇంతలో హనుమంతుండువచ్చి తన యా
లస్యమునకుఁ బరివేదింప రాఘవుఁ డూరార్చి "నాయనా! మిం
చినది లేదు. దీనిం దొలఁగించి నీ తెచ్చినలింగముం బ్రతిష్ఠింపు"మన
వాయుజుండా రామప్రతిష్ఠితలింగంబును బెల్లగింప లేక డిల్లపడిన
నమ్మహాత్ముండు సమాశ్వాసించి తత్సమీపంబునఁ బ్రతిష్ఠిం
పించి హనుమత్ప్రతిష్ఠితలింగరూపుని మున్నర్చించి తరువాతఁ
దా నిలిపిన శివరూపంబు నర్చించి బ్రహ్మహత్యం బాపికొని
యటనుండి ససైన్యంబుగ విమానారూఢుండై కదలి కిష్కింధా
ప్రాంత భూమి నిలిచె. అట సీతాహితార్థంబు వానరులు తమతమ
పత్నులం దోడ్కొనివచ్చిరి. అందఱుఁ గలిసి మరలఁ బయ
నించిరి. శ్రీరాముఁడు తా సీతను రోసిన స్థలములఁ జూపుచు
భరద్వాజాశ్రమంబు సమీపించి యతనిచే నుత్తరువుగొను
వాఁడై డిగ్గి సీతాలక్ష్మణసహితుఁడై యమ్మునికిఁ బ్రణా
మంబుచేసి యతని మన్ననలంది భరతాదుల శుభంబులడిగి
తాము పడిన పాటులెల్లఁ దెలిపిన నతండు భరతునిరీతిఁ దెలిపి
మీ కష్టంబులచే విశ్రుతకీర్తియా లోక..మకరంబును గల్గె
నని ప్రశంసించి మద్దత్తంబైన యతిథిసత్కారంబుఁ బ్రతిగ్ర
హించి రేపకడ సాకేతంబునకుఁ జనుమనిన నతని మఱదల

రఘువరుండు శిరంబునఁ బరిగ్రహించి సంతుష్టుండై యనుజ నేయుంగని "మారుతీ! నా వనవాసవత్సరంబులు పదునాల్గు నిన్నటితోఁ బరిపూర్తియయ్యె. నేఁ డయోధ్యఁ జేరనేని భరతుండు వహ్నిం జొచ్చునట్లు ప్రతినపట్టినవాఁడు. ముని మనస్సంతుష్టికై నేఁ డిట మసలవలసె. మత్సందేశముం దెల్పి సీతను, దత్సందేశంబు దెల్పి నన్నును, సంజీవనిం దెచ్చి లక్ష్మణుం బ్రదికించిన ప్రియసోదరా! నేఁడు నా రాక దెలిపి భరతుని ప్రాణంబులు గూడ నిలుపుము. పవన జవ నంబునఁ బోవలయు" ననినఁ బావని రామవాక్యంబుల నౌదల ధరించి సోత్సాహుండై యంతరిక్షంబున కుద్గమించి శృంగిబేరంబునకేగి గుహునకు రామాగమనంబు దెల్పి యట నుండి మరుద్గమనంబున నందిగ్రామంబున కేగి జటావల్కల ధారు శామరూపు రామపాదుకా సేవానిరతు భరతుఁగాంచి తా మున్నుఁగాంచి రాముండని శంకించిన పుణ్యపురుషుం డితండయని నిశ్చయించి యట డిగ్గి,

చ. కడిమిమెయిన్ రఘూత్తముఁడు
కానకుఁబోయి చతుర్దశాబ్దముల్
కడచనె నమ్మహాయశుఁడు
క్రమ్మఱవచ్చెడు జాడలేదు నే
నుడుగక యన్నమాట మది
నుంచెనో లేదో యటంచు దీనుఁడై

యడలుచు నున్నవాని సుగు
ణాభిరతుం భరతుం గనెక్ రహిన్.

కని యతనికి వందనం బాచరించి రామాగమనంబు సంగ్రహంబుగఁ దెల్పి పదపడి సవిస్తరంబుగా రాముని చరిత్రంబెల్ల శ్రవణానందంబుగ వినిచె. భరతుఁ డపారకుతూహలుండై హనుమంతుని బహువిధంబుల సత్కరించి ప్రధాన వర్గంబులకుఁ బౌరులకు రామాగమన వృత్తాంతంబు దెలిపి పురం బలంకరింప నియోగించి మఱునాఁడు మంగళవాద్యంబులతో రాము నెదుర్కొన నేగెను.

—:అయోధ్యాప్రవేశము:

భరద్వాజు నాశ్రమంబున శ్రీరామచంద్రుండు వానరులతో విందుగుడిచి యతని వీడ్కొని పుష్పకం బధిరోహించి పయనించి శృంగిబేరపురంబుకడ నిలిచి గుహుని సమ్మానంబు లందికొని యతనిం దన వెంట నిడికొని యట నుండి కదలి భరతునకుం బొడకట్టెను. విమానగతుని రాముని గాంచి భరతుం డానందాశ్రు సమ్మిళితనయనుండై పులకితదేహుండై నమస్కరించెను. రాముఁడు పుష్పకమును బుడమి కవతరింపఁజేసెను. భరతుండు మహోత్కంఠుండై విమానంబెక్కి రామచరణంబులు శిరంబు సోఁకఁ బ్రణమిల్లె. రామచంద్రుండు ముదితుండై చిరకాలంబునకు సంలబ్ధదర్శనుం

డైన భరతుని గ్రుచ్చి యెత్తి యుత్సంగంబునఁ జేర్చి గాఢం బుగ నాలింగనంబుచేసి యానందజనకంబులైన ప్రియవచ నంబుల గారవించె. పిదప భరతుండు సీతకు నభివాదనం బొనరించి కృతప్రణాముఁడైన లక్ష్మణుం బరిష్వజించి సంభా వించి పదపడి సుగ్రీవ విభీష ణాంగద నీల జాంబవదాదుల వేర్వేఱఁ గవుంగిలించి యాదరించి వారి సహాకారంబులం బ్రశంసించి గౌరవించె. అంత సీతారామలక్ష్మణులు తల్లులకు నమస్కరించి వారి యాలింగనాశీర్వాదంబులఁ బడసి వసి ష్ఠాద మహాత్ముల కంజలిగావించి ప్రధానులఁ బౌరుల మన్నిం చిరి. అందఱు నందిగ్రామంబుఁ బ్రవేశించిరి. అప్పుడు

చ. భరతుఁడు హేమరత్నమయ
పాదుక లెంతయు జానకీ మనో
హరు చరణంబులం దొడిగి
యంజలిఁజేసి, "మహానుభావ! క్ర
మ్మఱఁ బురికేగుదెంచిన నృ
పాలుని నిన్నిటు గాంచినందునన్
బరువడి నా మనోరథము
పండెఁ గృతార్థుఁడనైతి నిక్కటిన్.

ఉ. నీదగురాజ్య మిందనుక
నీప్రభు తేజము నాశ్రయించి మ

ర్యాదలు దప్పకుండ నయ
మారఁగఁ బ్రోచితి నింక దీని స
త్యాదరవృత్తిఁ జేకొను మ
హాత్మ! పురంబు బలంబు గోష్ఠకో
శాదిక మంతయున్ దశగు
ణాధికమై యలరారెఁ జూడుమా!"

అని రాజ్యమప్పగించె. రాముఁడు భరతుని ప్రార్థనం బంగీకరించి ప్రసాధకులవలన విశోధిత జటామండలుండై పరిమళ సలిలంబుల మజ్జనంబుగావించి దివ్యాంబర కేయుర తార హారాదుల ధరియించి సముజ్జ్వలుండయ్యె. తదుపరి భరత లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులు జటాజినంబులు వీడి దివ్యాలంకార శోభితులైరి. సుగ్రీవ విభీషణాదులుం బ్రసాధితులై మోద మందిరి. అంత నందఱు దివ్యరథంబులెక్కి యయోధ్యం బ్రవేశించిరి. పురజనంబు లాబాలగోపాలం బెదురువచ్చి సుగుణాభిరాముని రామునిగని నిర్భర హర్ష చేతస్కులైరి. మఱునాఁడు

—:శ్రీరామ పట్టాభిషేకము:—

క. క్షితినాథ శిఖామణికిని
జితవైరికి భక్తలోక ✻ చింతామణికిన్
దతకాంతి నిశామణికిని
బ్రతీతతేజోనుభావ ✻ భర దినమణికిన్.

పట్టాభిషేకమహోత్సవము జరుపంబడునని పురమెల్ల ఘోషణములు వినఁబడియె. పట్టనమెల్ల నలంకారశోభిత మయ్యె. పురజనంబులును సువస్త్రమాల్యభూషణభూషితులై సంతుష్టాంతరంగులై యుండిరి.

కపులు సముద్రజలంబులు కనకకలశంబులఁ గొని తెచ్చిరి. వసిష్ఠ వామదేవాదులు వేదబుకు్కలఁ బఠించుచుం డిరి. సర్వకార్యంబులు శాస్త్రోపదిష్టంబుగా జరుపఁబడియె. రాముఁ డెల్లరకు బహువిధ బహుమానంబు లొసంగి, ఫాల మందు మంత్రపూబద్ధమైన హేమపట్ట మమర వివిధ మంగళ వాద్యఘోషములు చెలంగ,

సీ. శ్రీరామ పాదుకా సేవాభినిరతుండు
భరతుండు ఛత్రంబుఁ బట్టి నిలువ
సౌభ్రాత్రనిధులు ల క్ష్మణుఁడు శత్రుఘ్నుండు
వినతులై చామరాల్ వీచుచుండ
నిత్యానపాయిని నిఖిల జగన్మాత
సీత వామాంక సం స్థితిరహింప
శ్రీరామముద్రికా చిత్తసంధావని
పావని పద పీఠ మై వహింప
హరినిశాచర సామంత వరులు బలసి
రామకృత విక్రమములు కీ ర్తనము సేసి

కొలువ రాముఁడు సకల సద్గుణగణాభి
రాముఁడప్పుడు పట్టాభిరాముఁ డయ్యె.

క. తండ్రి క్రియ రామచంద్రుఁడు
తండ్రుల మఱపించి ప్రజలఁ దా రక్షింపన్
దండ్రుల నందఱు మఱచిరి
తండ్రి గదా రామచంద్ర ధరణిపుఁ డనుచున్.

శ్రీకోదండరామచంద్రార్పణము

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

శ్రీ ముద్రాలయము.
రాయవరము.

